T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE İŞSİZLİK

Mehmetcan TÜRKÖLMEZ

Danışman
Prof. Dr. Zeki ERDUT

2007

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik" adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunların atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Mehmetcan TÜRKÖLMEZ

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin
Adı ve Soyadı : Mehmetcan TÜRKÖLMEZ
Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Tez Konusu : Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün …….. tarih ve ……. Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini ……. dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	O	OY BİRLİĞİİ ile	O
DÜZELTME	O*	OY ÇOKLUĞU	O
RED edilmesine	O**	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

	Evet
Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbrightht vb.) aday olabilir.	O
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ				İMZA
……	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	……..
……	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	…….....
……	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	…. ……

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Türkiye'de Ekonomi Büyüme ve İşsizlik
Mehmetcan TÜRKÖLMEZ
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Fordist dönemde, ekonomik büyüme sonrasında gelirin bölüşüm biçimi, mal ve hizmet talebini artırmaktaydı. Ulusal sınırlar içinde sağlanan sermaye birikimi yatırımları uyarmaktaydı. Böylece, büyüme işsizliği azalmaktaydı.

Günümüzde, yani post fordist dönemde, ekonomik büyümeyle işsizlik bir arada görülmektedir. Küreselleşmeyle birlikte, katma değer yaratma süreci ve bölüşüm dönüşmüştür. Gerçekten, üretim bir katma değer zinciri içinde gerçekleşirken, katma değerin yaratıldığı ve paylaşıldığı merkezler farklılaşmaktadır. Böylece, üretim ilişkileri ulusal sınırları aşarken, işgücü piyasasının düzenlenme amacı ve biçimi de değişmektedir. Ayrıca, dışa açılma sonucunda, gerçek sektör ve işgücü piyasası mali piyasalara daha bağımlı hale gelmektedir. Sonuçta, sermaye hareketleri spekülatif bir büyüme eğilimine neden olurken, gerçek sektörde yaratılan katma değer artışı ulusal sınırlar içinde kalmadığı ve yatırıma dönüşmediği için, işsizlik artmaktadır.

Bu bağlamda, çalışma günümüzde Türkiye'de ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi çözümlemeyi amaçlamaktadır. Birinci bölümde, ekonomik büyüme ve işsizlik tanımlanmaktadır. İkinci bölümde ise, küresel ekonomide büyümenin gerçekleştirilmesi ve işgücü piyasalarına etkisi betimlenmektedir. Özellikle, mali piyasalar, küresel katma değer zinciri ve zincir içindeki rekabet üzerinde odaklanılmıştır. Böylece, küresel ekonomideki katma değer akışı izlenmiştir. Üçüncü bölümde, Türkiye'de ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki sorgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: ekonomik büyüme, işsizlik, mali piyasalar, küresel katma değer zinciri, rekabet, kuralsızlaştırma ve esneklik

ABSTRACT
M.A. Thesis
Economic Growth and Unemployment in Turkey
Mehmetcan TÜRKÖLMEZ
Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Labour Economics and Industrial Relations
Labour Economics and Industrial Relations Programme

In the Fordist era, the form of the income distribution after the economic growth raised the demand for commodities and services. In the meantime, the capital accumulation in the national borders stimulated the investments. Thus, growth alleviated unemployment.

Nevertheless, in the post-fordist era, economic growth and unemployment occurs concomitantly. Throughout globalization, the value-added creating process and the distribution of the value-added have been transformed. As a matter of fact, while production is materialized in a value chain, the centers where value-added is created and distributed are driven away spatially in the globe. Hence, the relations of production exceed the national boundaries, and thus the purpose and form of labour market regulation have been adjusted. On the other hand, on the evidence of openness, real sector and labour market became more dependent on the financial markets. Consequently, capital flows cause a speculative growth path and unemployment rises, for the value-added increase created in real sector does not accumulate in the national borders and, thus, is not reinvested.

In this context, this thesis aims to analyze the relation between economic growth and unemployment. In the first chapter, concepts of economic growth and unemployment are defined. In the second, the realization of the economic growth in global economy and its effects on labour markets are described. Especially, it is focused on financial markets, global value chain and competition in the chain. Finally, in the third chapter, the relation between economic growth and unemployment in Turkey is problematized, while value-added flows in global economy are scrutinized.

Keywords: economic growth, unemployment, financial markets, global value chain, competition, deregulation, flexibility

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE İŞSİZLİK

YEMİN METNİ…… ii
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI…… iii
ÖZET…… iv
ABSTRACT…….. v
İÇİNDEKİLER……. vi
KISALTMALAR…….. viii
TABLO LİSTESİ…….. x
GRAFİK LİSTESİ ……... xi
GİRİŞ…… xii

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMLAR

A. Ekonomik Büyüme…….. 1
1. Tanım……. 2
2. Unsurları…… 13
a. Katma Değer Yaratma Süreci……. 14
b. Katma Değerin Bölüşümü…….. 20
c. Talep Oluşumu……... 27
d. Tasarruf…….. 33
e. Üretim Faktörlerinin Niceliksel ve Niteliksel Değişimi…… 38

B. İşsizlik…….. 42

1. Tanım……. 43
2. Unsurları……. 51
a. Çalışma İsteği……. 51
b. Gelir Yoksunluğu……... 56
c. Aktif Olarak İş Aramak…….. 61
d. Çalışabilir Durumda Olmak……... 64

İKİNCİ BÖLÜM
EKONOMİK BÜYÜMENİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ ve İŞGÜCÜ PİYASALARI

A. Ekonomik Büyümenin Aktörleri……. 69

1. Devlet……. 70
2. İşletme…… 75
3. İşçi Sendikası……. 77

B. Ekonomi Politikalarının Büyümeye Etkisi……... 80

1. Ekonomi Politikalarının Serbestleştirilmesi……... 80

2. Yapısal Uyum…… 85
3. Mali Piyasalar ve İstikrarsızlık…….. 89

C. Katma Değer Oluşumu ve Değişim…….. 96

1. Uluslararası Ticaretin İçeriği ve Hacmi……. 96
2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar……...…. 102
3. Küresel Katma Değer Zinciri……..... 109
4. Katma Değer ve Rekabet……... 115

D. Ekonomik Büyümenin İşgücü Piyasalarına Etkileri…… 126

1. İşsizlik…… 126
2. Kuralsızlaştırma……. 130
3. Esnekleştirme……. 133
4. Enformelleşme……... 137
5. Ekonomik Krizler……... 140

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİLERİ

A. Türkiye'de Ekonomi Politikalarının Büyüme Üzerindeki Etkisi……. 145

1. Yapısal Uyum……..... 147
2. Mali Piyasalar ve İstikrarsızlık…….. 152

B. Katma Değer Oluşumu ve Değişim…….. 157

1. Dış Ticarete Dayalı Ekonomik Büyüme…… 157
2. Katma Değer ve Rekabet……... 163

C. Ekonomik Büyümenin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi……. 169

1. İşsizlik…… 169
2. Esnekleştirme……. 176
3. Enformelleşme……... 182

SONUÇ……. 187

YARARLANILAN KAYNAKLAR……. 194

KISALTMALAR

A. k.; Aynı kaynak

AB; Avrupa Birliği

Ar-Ge; Araştırma geliştirme

Aşğ.; Aşağıda

BDT; Bağımsız Devletler Topluluğu

Bkz.; Bakınız

C.; Cilt

DB; Dünya Bankası

DİE; Devlet İstatistik Enstitüsü

DİSK; Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DYY; Doğrudan yabancı yatırımlar

EUROSTAT; Statistical Office for the European Communities

GB; Gümrük Birliği

GDP; Gross Domestic Product

GSMH; Gayri safi milli hasıla

GSYİH; Gayri safi yurt içi hasıla

ILO; International Labour Organization

IMF; International Monetary Found

Iss.; Issue

İş. K.; İş kanunu

KİT; Kamu iktisadi teşebbüsleri

Md.; Madde

No.; Number

OECD; Organisation for Economic Co-operation and Development

OPEC; Organization of the Petroleum Exporting Countries

PERI; Political Economy Research Institute

PPS; Purchasing Power Standard

s.; Sayfa

Sa.; Sayı

SAGP; Satın alma gücü paritesi

TES İŞ; Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası

TÜHİS; Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası

TÜİK; Türkiye İstatistik Kurumu

TÜSİAD; Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

UÇÖ; Uluslararası Çalışma Örgütü

UN; United Nations

UPF; Uluslararası Para Fonu

vb.; ve benzeri

vd.; ve devamı

Vol.; Volume

WB; World Bank

WIDER; World Institute for Development Economics Research

Yuk.; Yukarıda

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Ülke Gruplarına Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelir……..…… 95
Tablo 2: Ülke Gruplarına Göre DYY Akışları (milyar dolar) 2004-2006…….. 109
Tablo 3: Seçilmiş Ülkelerde Büyüme Oranları…… 127
Tablo 4: Seçilmiş Ülkelerde İstihdam Oranları…… 127
Tablo 5: Seçilmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları……..… 128
Tablo 6: Bölgelere Göre Ekonomik Büyüme ve İşsizlik……. 129
Tablo 7: Seçilmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Büyüme Oranları……..... 146
Tablo 8: Seçilmiş Ülkelerde ve Türkiye'de SAGP Göre Kişi Başına Düşen Gelir…… 146
Tablo 9: Kurulan ve Kapanan İşletmeler 2003-2006……... 167
Tablo 10: Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun Yıllara Göre İşgücü Durumu (Bin kişi)…..... 172
Tablo 11: İş Arama Sürelerine Göre İşsizler (Bin kişi, 15+ yaş)……..… 172
Tablo 12: Türetilmiş İşsizlik Oranları…….. 173
Tablo 13: Eğitim Durumlarına Göre İşsizler…….……... 175
Tablo 14: İmalat Sanayinde Haftalık Çalışma Süresi (2004)……... 179
Tablo 15: Enformel İstihdam……...… 183
Tablo 16: Cinsiyete Göre Enformel İstihdam…….…. 184

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Zengin ve Yoksul Ülkelerin Iraksama Eğilimi..……... 94
Grafik 2: İthalat ve İhracatın GSMH İçindeki Payları……...….. 159

GİRİŞ

Ekonomik büyüme, en yalın tanımıyla, herhangi bir ekonomide geçmiştekine göre yıl içinde sağlanan gelir artışıdır. Bu gelir artışından beklenen, gelirin üretim faktörleri arasında paylaşılmasından sonra, nihai mal ve hizmetlerin talebini genişletmesidir. Böylece, yatırımlar cazip hale gelirken, istihdam olanakları da artacaktır.

Gerçekten, fordist dönem boyunca sağlanan yüksek büyüme oranları, işsizliğin düşük düzeyde tutulmasına olanak tanımıştır. Ancak, 1970'lerin ortasından itibaren ekonomik büyüme yeterli düzeyde istihdam yaratmamaktadır. Bu nedenle, işsizlik oranları yükselmektedir.

Pek çok çalışma, nüfus artış oranlarına bağlı olarak işsizliği açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, yüksek nüfus artışının görüldüğü az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işsizlik sorununu açıklamada kısmen geçerli olabilir. Ancak, günümüzde Kıta Avrupa'sında pek çok ülkede azalma eğilimi içine giren ya da değişmeyen nüfus, işsizlik oranlarının artışını açıklamada gerekçe olmaktan çıkmaktadır. Bundan böyle hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunu, ekonomi politikaları ve üretim ilişkilerine dayalı olarak çözümlenmektedir. Gerçekten, 1980 sonrasında, yeni liberal ekonomi politikaları tüm dünyada egemen olurken, post fordist üretim ilişkilerinin de yaygınlaştığı görülmektedir.

Günümüzde, uluslararası ticaret hacmi ve sermaye hareketleri artmaktadır. Böylece, ulusal ekonomiler arasında bağımlılık artarken, farklı ülkelerdeki işletmeler arasında oluşan hiyerarşik ilişki, uluslararası işbölümüne bağlı olarak biçimlenmektedir. Dolayısıyla, katma değer yaratma biçimi ve bölüşümü de dönüşmektedir. Günümüzde, egemen işletmeler katma değer zincirlerinde kimin, nerede, ne zaman, ne kadar, neyi üreteceğine ve hangi fiyattan satacağına tek yanlı karar vermektedir. Böylece, imalat aşamalarının gerçekleştiği maliyet merkezleri ile bunun kararının verildiği katma değer merkezleri arasındaki güç ilişkileri belirleyici hale gelmekte, dolayısıyla gelir farklılığı ortaya çıkmaktadır.

Maliyet merkezleri düşük katma değerli emek yoğun; katma değer merkezleri ise, yüksek katma değerli sermaye yoğun üretim aşamalarında uzmanlaşmaktadır. Böylece, maliyet merkezlerinden katma değer merkezlerine, küresel katma değer zincirleri aracılığıyla, gelir akışı gerçekleşmektedir.

Öte yandan, 1980 sonrasında maliyet merkezleri doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve yabancı tasarruflarla yatırım yapabilmek için, mali piyasalarını serbestleştirmektedir. Ancak, aynı gerekçelerle uygulanan faiz ve kur politikaları spekülatif sermaye hareketlerini artırmaktadır. Böylece, aniden ülkeden çıkan sıcak sermaye, mali krizlere neden olmaktadır. Mali krizlerin ekonomik krize dönüşmesiyle, ekonomi küçülmekte ve işsizlik yaygınlaşarak yapısallaşmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada, sosyal politika uygulamalarının kaynağını oluşturan gelir artışı, yani ekonomik büyüme ve sosyal politikanın çözüm aradığı öncelikli sorunlardan biri olan işsizlik arasındaki ilişki sorgulanmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, küresel ekonominin güncel işleyişine bağlı olarak ekonomik büyüme ve işsizlik kavramlarını tartışılmaktadır. İkinci bölümde, küresel ekonomideki, makro ekonomi politikaları ve üretim ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Böylece, gelir artışının nasıl gerçekleştiği betimlenmektedir. Ayrıca, ekonomik büyümenin, mal ve hizmet talebine bağlı olarak işleyen işgücü piyasasına etkileri incelenmektedir. Bu anlamda, gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme eğilimi ve bu eğilimin işsizliğe etkisi üzerine odaklanılmıştır.

Türkiye'de 1980 sonrasında yeni liberal ekonomi politikaları uygulamaya konulmuştur. Bu amaçla, dışa açık büyüme tercih edilmiştir. Bu bağlamda, ulusal ekonomi, dış ticaret ve mali piyasalar serbestleştirilerek, küresel ekonomiyle eklemlenmiştir. Bu nedenle, üçüncü bölümde, Türkiye'de ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki çözümlenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR

A. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme ulusal gelirin belirli dönemlere bağlı kalarak artışıdır. Ancak, bu yalın anlatımı gerek gelir artışının sağlanması, gerekse paylaşılması bakımından açıklamak gerekmektedir.

Her şeyden önce, ekonomik büyüme oranını salt bir sayısal veriye indirgeyerek sosyal yapıyı çözümlemek yanıltıcı olabilir. Çünkü, ekonomik büyüme oranı toplumsal yapının ekonomik boyutları, teknoloji ve siyasal unsurlarındaki güç değişimlerinin bir özetini sunmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde yaşanacak bir bunalım, yaygın olan üretim ilişkisinin kendine özgü üretim organizasyonunun, makro ekonomik yapısının (ya da sermaye birikim rejiminin) ve düzenleme biçiminin (ve düzenleme biçimindeki baskın sosyal ya da siyasal grubun) oluşturduğu modelin aksaklıklarından ve/veya içine düştüğü güçlüklerden kaynaklanmaktadır[1].

Bu gerekçeyle ekonomik büyüme ne salt ekonomi bilimine, ne de sadece diğer sosyal bilim dallarına bağlı kalarak açıklanamayacak kadar karmaşık bir sosyal ilişkiler bütününe dayalıdır. Günümüzdeki toplumsal değişim sürecinde, ekonomik ve sosyal alanlar arasındaki ilişkilerin karşılıklı bağımlılığı artıkça, geçmişte olduğu gibi, disiplinler arası ilişkiler kurulması bir zorunluluğa dönüşmekte, ancak bağlamları farklılaşmaktadır[2].

Gerçekten, yeni klasik iktisattan farklı olarak, düzenleme okulu, endüstri ilişkilerinin temel unsurlarını ele alarak, makroekonomik modellemeden ve özellikle ücretler ve verimlilik için temel dengelerin yorumundan yola çıkarak, yeni kavramlar

[1] Zeki ERDUT; **Rekabet**in İşgücü Piyasasına Etkisi. TÜHİS, İzmir, 1998, s. 24.
[2] Bertrand HUGES; "The wage-labour nexus and the employment system," Ed. Robert BOYER; Regulation Theory: The State of Art. Routhledge, Florance, 2001, s. 80.

ve yorumlara ulaşmaktadır. Kurumsal biçimlerin sosyal alanı bağlamında bireysel psikoloji ve yeni klasik yaklaşımdan farklılaşarak, kurumlar ve kolektif etkenler aracılığıyla sosyal yapının ekonomik boyutuna geniş bir araştırma alanı açmaktadır. Bununla bakışımlı olarak, söz konusu etkenlerin yönü ve ilişkileri ekonomik içeriğin çözümlemesini sağlamaktadır. Değişim unsurlarının rolleri, uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir hale gelebilir ve böylece anlaşılabilir, sonuçta ekonomik konulara dönüştürülebilir. Dolayısıyla bu yaklaşım salt sosyal biçimlerin ekonomik olarak içerilmesini değil, aynı zamanda ekonomik bir modelin sosyal olarak içerilmesini de kapsamaktadır[3].

1. Tanımı

Ekonomik büyüme zaman ve mekan bağlamında bir miktar, ağırlık ve hacim biçimindeki büyüklük artışıdır. Bu artış bireyler ve ülkeler için güç ve gelir düzeyinde gözlemlenebilecek çeşitli göstergeleri ifade etmektedir. Nüfus, sermaye, tasarruf ve milli gelir artışları birer büyüme göstergesidir. Büyüme bir işletme, bölge ya da ekonomi için miktar ve büyüklük artışını ifade etmektedir. Ancak bu artışın saymaca (nominal) olarak değil, gerçek bir artış olması halinde büyümeden söz edilebilir[4]. Ayrıca, büyümenin hesaplanmasında genellikle betimleme ile yetinilmekte, çözümleme yapılmamaktadır[5].

Ekonomi biliminde, gerçek ulusal gelirde gözlemlenen değişiklikler büyümenin ölçütü olarak kullanılmaktadır. Ekonomik aktörler mal ve hizmet üretip sattıklarında gelir elde ederler, böylece bir ekonomi büyürken, hem toplam çıktı, hem de toplam gelir artar[6]. Aslında ekonomik büyümenin ve ulusal gelirin hesaplanması aynıdır. Büyümeyle benzer şekilde, hesaplanması da ulusal gelire etkide bulunan faktörlerin sayısal değerlerini göstermektedir. Ancak, bu hesaplamalar sayısal değerlere etkide bulunan faktörler arasındaki ilişkileri açıklama amacı gütmez.

[3] A. k.; s. 81.
[4] Ali ÖZGÜVEN; İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması. Filiz Kitapevi, İstanbul, 1988, s. 36.
[5] Manfred GÄRTNER; Macro Economics. Person Education, London, 2003, s. 230.
[6] David D. COLANDER; Macroeconomics. 5. Edition, Mc Graw Hill/Iwin, New York, 2004, s. 133.

Ekonomik büyüme hesapları, gözlenen gelir artışı ile üretim faktörlerinin arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışır. Ancak, bu süreçte üretim faktörlerinin gelişimlerinin gerekçeleri ve biçimi açıklanmaz[7].

Gerçekten, ekonomik büyüme uzun dönemde ulusal gelir veya kişi başına düşen gerçek gelir artışı olarak tanımlanmaktadır[8]. Zaten kısa dönemde makroekonomik istikrarın ölçülmesinde genel fiyat düzeyindeki değişme dikkate alınırken, ekonominin yapısal özelliklerinin ve uzun dönemli başarımının sonucunu özetleyen bir gösterge olarak da ekonomik büyüme ölçütleri dikkate alınmaktadır[9].

Bu nedenle ekonomik büyüme, uzun dönemde gelir artışının sürekliliği olarak da tanımlanmaktadır. Bu açıdan, büyümenin ölçümünde istikrar önem kazanmaktadır. Gerçekten, kısa dönemde üretimi artırmak sınırlı olabileceği gibi, bir yatırım da ancak uzun dönemde sonuç verebilir. Öte yandan, gelir artışının kaynaklandığı sektörel bileşimin değişimini de göz önünde tutmak gerekir. Herhangi bir sektörün ulusal gelir içindeki payının azalması, bu alanda yaratılan gelirin, miktarının değil, oranının değişmesi anlamına gelebilir. Ayrıca, sistem değişimi açısından, bazı kurumlarda veya mülkiyet biçimlerindeki değişimler de üretimi artırıp, büyümeyi hızlandıracaktır. Dolayısıyla ekonomik büyüme ve hızı üretimin miktarı ile sürekliliğine bağlıdır[10]. Nitekim gelişmekte olan ülkelerde sıkça yaşanan krizler ekonomik büyümenin istikrarını bozmaktadır. Üstelik, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında başlangıçtaki gelir eşitsizliği zaman içerisinde daha da artmaktadır. Böylece yeni klasik iktisadın varsayımlarının aksine, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik büyüme yolları ayrışmaktadır[11]. Çünkü, krizlerle birlikte daha önceden sağlanan ekonomik kazançlar ortadan kalkmaktadır[12].

---

[7] GÄRTNER; s. 226.
[8] ÖZGÜVEN; s. 37.
[9] A. Suut DOĞRUEL, Fatma DOĞRUEL; "**Türkiye**'de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar," Der. Ahmet Haşim KÖSE; Fikret ŞENSES; Erinç YELDAN; İktisat Üzerine Yazılar II- İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar- Oktar Türel'e Armağan. 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 401.
[10] ÖZGÜVEN; s. 38.
[11] Valerie CERRA, Sweta Chaman SAXENA; Growth Dynamics: The Myth of Economic Recovery. International Monetary Found Working Paper No. 147, 2005, s. 21
[12] ILO; A Fair **Globalization**: Creating Opportunities For All. International Labour Office, World Commission On The Social Dimension of Globalization, Geneva, 2004, s. 34.

Ekonomik büyüme, bir toplumun talep ettiği mal ve hizmetleri üretmek için üretim imkanlarının geliştirilmesi olarak tanımlanırsa, bu tanım üretim faktörlerinin geliştirilip yaygınlaştırılmasını da içerir[13]. Öyleyse, ekonomik büyüme stok, mal ve hizmet akımının yanı sıra üretim faktörlerindeki miktar olarak artışları ifade etmektedir. Bu artışlar emek, sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin dinamikleri sayesinde sağlanır. Dolayısıyla bu üç unsurun bakışımlı olarak gerçekleşmesi büyümeyi sağladığı gibi, verimlilikle birlikte sürekliliğine de katkıda bulunmaktadır[14].

Bir büyüme modelinde, dengeli büyüme sürecinin üç unsuru bulunmaktadır. İlki, fiziksel sermaye, emek, girişimcilik ve teknoloji gibi etmenleri içeren birikimin sosyal getirisi, ikincisi, özel girişimin sosyal getiriyi içselleştirebilmesi ve üçüncü olarak da, birikimin finansman maliyeti büyüme oranlarını etkilemektedir. Sosyal getirinin yüksek bir düzeyde olması, ekonomik büyüme oranını artırmaktadır. Ancak, verimliliğin yüksek olmasına karşın, mülkiyet haklarının iyi korunmaması, yüksek vergi oranlarının ve makro ekonomik risklerin varlığı, yatırımcıların istediği düzeyde kar elde etmelerini engeller. Bu koşullar altında ekonomi yüksek sosyal getirilere rağmen yavaş büyür. Öte yandan sermaye maliyetinin artışı yatırımları kısıtlayarak büyümeyi baskılar[15].

Bu açıdan, günümüzde sosyal getirinin artırılmasında kamu müdahalesi sermaye tarafından istenmektedir. Örneğin, ekonomik büyümenin temel dinamikleri arasında sayılan araştırma geliştirme (Ar-GE) ve yenilik faaliyetleri, yayılma etkisi nedeniyle bu faaliyetleri gerçekleştirenlere yeterli getiri sağlamayabilir. Yeterli müdahale olmaması halinde ise, özel sektör Ar-Ge faaliyetlerinden kaçınacaktır. Bu nedenle doğrudan tedarik ve finansman yolları kadar, özel sektörü bu faaliyetlere

[13] Wallace C. PETERSON; Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme. Atatürk Üniversitesi Yayınları No.73, Erzurum, 1994, s. 480.
[14] Özlem GÖKTAŞ YILMAZ; "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi," İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sa: 2, 2005, s. 64.
[15] Dani RODRIK; **Rethinking** Growth Strategies. WIDER Annual Lecture 8, 2005, s. 18.

özendirecek vergi kolaylıkları ve fikri mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin önlemler arzulanmaktadır[16].

Başka bir yaklaşıma göre ise, ekonomik büyümenin yeterli seviyede istikrar kazanabilmesi yatırım ve emek verimliliği artışı ile talebin sürekliliğinin sağlamasına bağlıdır. Yeni yatırımlar sayesinde üretim kapasitesinin artması, sermaye gibi emek talebini de uyarmaktadır. Ayrıca, verimlilik artışları çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için temel oluşturur. Verimlilik sayesinde, eldeki kaynaklarla çıktı miktarını artırmak büyümeyi canlandırır[17].

Aslında ekonomik büyümenin ölçülmesinde yararlanılan gerçek ulusal gelir, üretim sürecinde kullanılan girdilerin bir fonksiyonudur. Üretim faktörlerine yapılan yatırımlar da kuşkusuz ekonomik büyümeyi artıracaktır. Dolayısıyla ekonomik büyüme üretim faktörlerinin artışından da kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle, ekonomik büyüme salt emek arzının artışını sağlayan toplam nüfus artışını etkilememekte, aynı zamanda nüfusun yapısındaki değişimlerden de etkilenmektedir. Böylece, işgücünün çokluğu ve istihdam oranlarının farklılığı ülkeler arasındaki büyümenin hacmini ve oranını da etkilemektedir[18].

Ancak, ekonomik büyümenin belirleyicisi olan üretim faktörlerinin niceliği ve niteliği, bir toplumun ekonomik ve sosyal yapısı içerisinde anlamlıdır. Bu nedenle, ekonomik büyüme sadece üretken kapasite değişimi ve üretim artışı değil, aynı zamanda mevcut kapasitenin kullanılmasıyla da ilişkilidir[19]. Gerçekten, büyüme için başlıca üç yol olarak sermaye birikimi, işbölümü ve makineleşme sayılmaktadır[20]. Büyüme gerekleri arasında işbölümüne yer verilmesi, mevcut kapasite kullanımına yollama yapmak anlamına gelmektedir. İşbölümü ve

[16] OECD; **Ekonomik** Büyümeyi Anlamak. TÜSİAD Yayını, Yayın No. TÜSİAD-T/2005-04-392, İstanbul, 2005, s. 31.
[17] James HEINTZ; **Globalization**, economic policy and employment: Poverty and gender implications. Employment Strategy Papers No. 2006/3, International Labour Office Employment Strategy Department, Geneva, 2006, s. 4.
[18] OECD; Ekonomik, s. 17.
[19] PETERSON; s. 489.
[20] ÖZGÜVEN; s. 5.

uzmanlaşma verimlilik artışı ile birlikte, katma değer artışını da beraberinde getirmekte[21] ve büyümenin temel dinamikleri arasında yer almaktadır.

Verimlilik artışları ekonomik etkinliğin göstergesi ve refah artışının da kaynağı olarak görülmektedir. Ancak, verimlilik artışları sonucunda sağlanan kazançların adil bölüşülmemesi, ekonomik büyüme kavramı bakımından iki temel tartışmayı beraberinde getirmektedir. İlki, büyümenin ekonomik etkinlik ya da eşitlik odaklı olduğu üzerinedir. Ekonomi bilimi özellikle mikro çözümlemelerde daha çok etkinlik üzerinde odaklanmaktadır. Diğer taraftan, özellikle sosyoloji, siyaset ve sosyal politika gibi disiplinler, büyüme ile eşitlik ilişkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gerçekten, büyümeye ilişkin politika araçlarının, özellikle kısa dönemde, her zaman yoksulların yararına olmayacağı dile getirilmektedir[22]. Diğeri ise, ekonomik büyümeyi öncelikli tutan görüşlerin büyümenin sosyal boyutlarını ve sosyal hakları ikinci derecede önemli bulmasıdır. Bu tartışmanın özü ekonomik büyüme ile refah ve sosyal haklar arasındaki neden sonuç ilişkisinin sorgulanmasından kaynaklanmaktadır[23].

Ekonomik büyümeye refahın sağlanması açısından bakılıyorsa, kapasite ve üretim değişikliklerinin ötesinde kişi başına üretim artışı da önem kazanmaktadır. Gerçekten, refah için kişi başına mal ve hizmet miktarı önemlidir. Kişi başına mal ve hizmet artışı sağlandığı takdirde refah seviyesinde bir gelişme gözlenebilir[24]. Ancak, günümüzde uluslararasılaşan üretim ilişkileri göz önünde tutulduğunda, bir ekonomide kişi başına düşen üretim artışının gerçekleşmesi, tüketim artışının güvence altına alındığı anlamına gelmemektedir. Gerçekten, post fordist üretim ilişkilerinin en belirleyici özelliği katma değerin yaratıldığı yer ile paylaşıldığı yerin

[21] Vural SAVAŞ; İktisatın Tarihi. 4. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2000, s. 275.
[22] Nomaan, MAJID; Economic **growth**, social policy and decent work. Employment Paper No. 2001/19, International Labour Office, Geneva, 2001, s. 8.
[23] A. k.; s. 9.
[24] PETERSON; s. 481.

farklılaşmasıdır[25]. Her durumda "bir ülkede toplam mal ve hizmet üretiminin artmış olması, kendiliğinden yaşam standartlarının iyileşmesini gerektirmez"[26].

Ekonomik büyümenin sağlayacağı gelir artışı ülkenin ekonomik ve sosyal yapılarında önemli dönüşümlere yol açacağı gibi, üretim ilişkilerini de etkileyecektir. Sektörel bileşimdeki değişikler ve kişilerin davranışlarını, örneğin mal ve hizmet talebinin yapısına karşı vb., etkileyecektir. Dolayısıyla üreticiler daha farklı üretim yöntemleri uygulamak zorunda kalacaktır[27].

Gerçekten, fordist ve post fordist üretim ilişkilerine bakıldığında, iki farklı büyüme biçimine rastlanır. Bu büyüme biçimleri, kuşkusuz kapitalist ekonominin temel ilkelerini içermekle birlikte, liberal ideolojinin baskınlığı açısından birbirlerinden farklılaşmaktadır. Ayrıca, her iki büyüme biçiminin de kendine özgü içsel mantığı bulunmaktadır. Kendi içerlerindeki bu tutarlılıklarıyla uzun dönemlerde baskın kalabilecek yeterliliktedirler. Ancak, günümüzde egemen olan post fordist büyüme biçimi beraberinde yoksulluğun ve yoksulluk sınırının altında yaşayan ücretlilerin artması ile kitlesel işsizliğin tekrar ortaya çıkması gibi ciddi sorunları gündeme getirmiştir[28]. Üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, 1990'ların başından beri Latin Amerika, Karayipler, Güney Doğu ve Doğu Asya'da işsizlik oranlarında büyük artışlara yol açmıştır[29].

Kişi başına büyüme eğiliminin değerlendirilmesinde, üretim artışlarının gerçekleştiği alanlar ve katma değerin paylaşımı göz ardı edilmemektedir. Ancak, bu unsurların büyümenin tanımına dahil edilmesine karşı görüşler bulunmaktadır[30]. Bununla birlikte, sermaye birikiminin büyüme üzerindeki etkisi, katma değer artışıyla koşut olarak, bölüşüm sorununa yol açar. Öyleyse, katma değerin

[25] Kapitalizmin kendini yenileme sürecinde, üretim ilişkilerinin yapılanması, mali piyasalarda akıcılığın artması ve mali araçların çeşitlenmesi, yaratılan katma değer ile gelir arasındaki bakışımsızlığı ortaya çıkarmaktadır. Bu sürecin işleyişi ikinci bölümünde ele alınmaktadır.
[26] PETERSON; s. 481.
[27] ÖZGÜVEN; s. 37.
[28] Michel JUILLARD; "Accumulation regimes," Ed. Robert BOYER; Regulation Theory: The State of Art. Routhledge, Florance, 2001, s. 157.
[29] ILO; Globalization; s. 40.
[30] Loyd G. REYNOLDS; "Üçüncü Dünya Ekonomilerinde Uzun Vadeli Büyüme – Tarihsel Perspektiften Ekonomik Kalkınma," Çev. Sedef ÖZTÜRK; Yay. Haz. Fikret ŞENSES; Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi. 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 53.

yaratılması ve bölüşüm ilişkileri, büyümenin tanımlanması ve açıklanması için zorunlu unsurlardır. Bu anlamda, ekonomik büyüme ile kalkınma kavramlarının birbirleriyle karıştırılması söz konusu olabilecektir. Öyleyse, ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları arasındaki farklılıkların da vurgulanması gerekmektedir.

Kalkınma, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, salt ekonomik büyümeyi değil, teknik ilerlemelerin yanı sıra, sosyal ve kurumsal yapıdaki gelişmeleri de kapsar. Oysa, ekonomik büyüme daha çok sanayileşmiş ülkelerin ekonomik gelişmesini ifade etmektedir. Ayrıca büyüme verimlilik artışları ve bu artışların yapısıyla da ilgilidir. Böylece kalkınma kavramı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için ekonomik, sosyal ve siyasal istikrarı da içinde barındırmaktadır[31].

Sosyal tarihe bakıldığında ekonomik, sosyal ve siyasal istikrar arayışı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, istikrar ekonomik büyüme için gerektiği kadar, büyüme sadece istihdamın yaratılması ve çalışma yaşamının kalitesinin artırılması için değil, aynı zamanda makroekonomik istikrar için de gereklidir. Günümüzde küresel ölçekteki tüm çıktı göz önünde tutulduğunda, birçok ülkede yetersiz ekonomik büyüme gözlemlenmektedir. Ulusal ve küresel düzeyde artan yoksulluk ve işsizlik, ulusal ve küresel büyüme için ölçütlerin araştırılmasına neden olmaktadır. Ancak, büyüme ve istihdamda hızlı artışlar sağlanamazsa, parasal ve mali bağlamlar nedeniyle, ülkeler için istikrarı sürdürmek çok zordur. Son 20 yıldır küresel ölçekte çıktının, bir önceki döneme oranla, azalışının farklı boyutları bulunmasına rağmen, bu azalışın uzun sürmesi ve tam istihdamı sağlamak için yetersiz arz ve talep yönetimi büyük buhranı çağrıştırmaktadır. Son 20 yıldır terk edilen, istihdam merkezli bir büyüme stratejisi olan Keynesyen talep yönetimi politikalarının ve bunun yanı sıra günümüzde fiyat istikrarına odaklanmış makro ekonomi politikalarının tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir[32].

[31] S. Rıdvan KARLUK; Uluslararası Ekonomi. Yenilenmiş 5. Baskı, İstanbul, 1998, s. 112.
[32] M. MUQTADA; Macroeconomic stability, growth and employment; Issues and considerations beyond the Washington Consensus. Employment Paper No. 48, International Labour Office Geneva, 2003, s. 23.

1980 sonrasında tüm dünyada yaygınlaşan yeni liberal ekonomi politikalarına bakıldığında, ekonomik ve sosyal yapının düzenlenmesinde ve istikrar arayışlarının merkezinde fiyat istikrarı ve düşük enflasyon hedeflemesi yer almaktadır. Bu süreçte ekonomik büyüme toplumsal refahın artırılmasında bir araç olmanın ötesine geçerek başlı başına bir hedefe dönüşmüş, toplumsal refahın ve eşitliğin de büyümenin bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkacağı ümidi, politik tercihlerin yönlendiricisi olmuştur. Bu süreçte kalkınma ekonomisi öğretisinin gerile(til)mesi kadar, yeni klasik ekonomi anlayışının egemenliği de etkili olmuştur.

Yeni klasik ekonomi anlayışı, zaman ve mekan bağlamlarını dikkate almamaktadır. Ekonomik işleyişin çözümlenmesi soyutlamalara dayalı teorik bir alt yapıya dayanmaktadır. Aslında yeni klasik anlayış, ekonomik büyümenin kaçınılmaz sonucu olan ekonomik, sosyal ve siyasal yapılardaki değişimleri göz ardı etmektedir. Böylece, tamamıyla dengeye odaklanmakta, dolayısıyla da ekonomik evrimdeki ekonomik güçlerin rollerinin anlaşılmasını engellemektedir[33].

Oysa, ekonomik büyüme bir toplumun tarihsel ve sosyal koşullarına göre oluşan çeşitli makroekonomik politikalar ve yapısal koşullar tarafından belirlenir ve dolayısıyla da ülkelerin büyüme performansları hacim ve oran olarak farklılaşır. Nitekim büyüme performansları benzer ekonomilerde bile farklılaşmaktadır[34]. Bu aynı zamanda ülkeler arasında büyük gelir farklılıklarına neden olduğu gibi, gelir artışının kaynağında da farklılıklar yaratmaktadır[35].

Öte yandan kalkınma ekonomisi ise özellikle 60'lı yıllarda Üçüncü Dünya ülkelerinde gözlemlenen siyasal istikrarsızlıklar sonucunda etkinliğini yitirmiştir. Ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesiyle birlikte sosyal, siyasal ve kültürel anlamda gelişmenin de sağlanacağı fikri yaygındı. Ancak, beklenilenin aksine, ekonomik büyümenin teşvik edilmesi insan hakları başta olmak üzere, diğer

[33] Robert GILPIN; Global Political Economy: Understanding The International Economic Order. Princton University Pres, Princeton, 2001, s. 104.
[34] OECD; Ekonomik, s. 16.
[35] GÄRTNER; s. 222.

alanlarda da ortaya çıkan kayıpları engelleyememiştir. Gelişmekte olan ülkelerde otoriter rejimlerin ortaya çıkmasıyla kalkınma iktisadına olan ilgi azalmıştır[36].

Oysa, büyüme ve kalkınma politikalarına ilişkin reformlar hazırlanıp, uygulamaya konulurken refah artışı ve sosyal adaleti sağlama amaçları göz ardı edilmemelidir. Ancak, günümüzdeki reformlar liberalleşmenin gereği olarak oluşturulmakta ve uygulanmaktadır. Hiç kuşkusuz gelir transferleri ve sübvansiyonlar gibi gelirin yeniden dağılımına yönelik uygulamalar toplumdaki zayıfların ve bu reform paketlerinin olumsuz etkilerine maruz kalanların desteklenmesi için önemlidir. Ancak, sosyal adaleti yadsıyan bir süreç için bu uygulamaların tek başına düzeltici bir etken olduğu anlamına gelmez. Öyleyse, ekonomik ve sosyal sorunların çözümü için bütünleşmiş ekonomik ve sosyal politikaların hazırlanıp, uygulamaya konulması gerekmektedir[37].

Sosyal bilimler arasındaki iş birliğini vurgulayan bu yaklaşım günümüz için anlam ve önem taşımaktadır. Günümüzde başlı başına bir amaç olan büyüme istihdam, yoksulluk ve gelir dağılımı alanlarındaki sorunlara çözüm olmamaktadır. Ne pahasına büyümenin sağlandığını sorgulayıp, onu sosyal hedeflere ulaşmada bir araç olarak gören kalkınma kavramı, bu açıdan dikkat çekicidir[38].

Ekonomik büyüme istihdam artışı beklentisini yaratmaktadır. Ancak işgücü piyasası türev bir piyasadır. Bu nedenle büyüme, verimlilik, istihdam ilişkisinin incelenmesinde ülkelerin karşılaştıkları ekonomik ve sosyal kısıtlara dikkat edilmelidir[39]. Bu çerçevede aslında kalkınma sadece ekonomik koşullara bağlı değildir. Aynı zamanda sosyal ve politik koşullar da kalkınmanın belirleyicisi

[36] Albert O. HIRSHMAN; "Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi," Yay. Haz. Fikret ŞENSES; Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi. 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 47.

[37] MUQTADA; s. 4. Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için: Murat KOYUNCU; Fikret ŞENSES; "Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 3, 2004, s. 11-52.

[38] Fikret ŞENSES; "Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme; Nereden Nereye?," Yay. Haz. Fikret ŞENSES; Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi. 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 120.

[39] MUQTADA; s. 20.

olmaktadır[40]. Her ne kadar ekonomik büyüme de sosyal ve politik koşullarla ilişkili olsa da, büyüme kavramının sayısal bir veriye indirgenişi bu ilişkiyi gizlemektedir. Ancak, günümüzde büyümenin açıklanmasında kurumlar ve sosyal kaynaşma gibi kavramlara gösterilen ilgi de, bu eksikliği gidermek (ya da gizlemek) için artmaktadır[41]. Günümüzde ekonomik işleyişte kurumlara önem verenler, bu kurumların kökenleri ve işlevi üzerinde yeteri kadar durmamaktadır. Kurumları, faydalarını maksimize etmeye çalışan bireylerin girişimlerinin sonucu olarak görmektedirler. Yeni klasik kurumsalcılar ise, genellikle ekonomik, sosyal ve siyasal kurumların kökenlerindeki ideolojik rolü göz ardı etmektedir. Gerçekten, bu konudaki görüşler, yeni klasik teorilerin yapısal aksaklıklarını aşmaya yönelik olsa da, temel teorilerde veya geleneksel ekonomik anlayışın varsayımlarında hiçbir değişiklik yapmamaktadır[42].

Ekonomik büyüme gelir artışını ifade etmekle birlikte, büyümenin gerçekleşmesi bölgesel, sektörel ve bireyler arasındaki dengesizlikleri gizleyebilmektedir. Nitekim bu gerekçeyle, bir ekonomide büyümenin gerçekleştirilmesi kalkınmanın da sağlandığı anlamına gelmemektedir[43].

Yeni klasik varsayımlara göre, fiyatların esnek olduğu rekabetçi bir ekonomide, kaynaklar tam olarak kullanılır ve ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Dolayısıyla bölgeler arası büyüme farklılıkları, sermaye ve emek artışının miktarına ve hızına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni klasik varsayımlar sermaye ve emeğin daha fazla getirisi olan bölgelere gideceğini öngörmektedir. Başka bir deyişle, sermaye ve işgücü akıcılığının gerçekleşeceği varsayılmaktadır. Bu nedenler üretim faktörleri arasındaki farklılıklar ve akıcılık yakınlaşmayı açıklamaktadır. Bir bölgede ücretler yüksekse, işgücünü çeker ve sermaye kaybeder, bir başka bölgede

[40] KARLUK; s. 15.
[41] William EASTERLY, Jozef RITZEN, Michael WOOLCOCK; "Social Cohesion, Institutions, and Growth," Economics and Politics. Vol. 18, No.2, 2006, s. 103 vd.
[42] GILPIN; s. 105.
[43] ÖZGÜVEN; s. 37.

ücretler düşükse, sermayeyi çeker ve işgücünü kaybeder. Böylece bölgelerin gerçek ulusal gelirleri arasında yakınsama ortaya çıkar[44].

Bölgesel farklılaşma teorilerine göre ise, bir bölgede ekonomik büyüme başlarsa, piyasa mekanizması yakınsamaya yardımcı olmaz, ancak faaliyetlerin yoğunlaşmasını teşvik eder. Bir başka deyişle, büyüme ilkin avantajlı olduğu sektörde başlar ve sonra serbest piyasa mekanizması bölgeye daha iyi koşullar sağlar. Ancak, bu süreçte bölgeler arası farklılıklar artar. Büyüyen bölgeler geri kalmış bölgelerden işgücünü çeker. Gençler ve girişimciler ve nitelikli işgücü öncelikle göç edecektir. Bu eğilim gelişmiş bölgelerde büyümenin dinamiklerini uyarırken, ekonomik performansı zayıf olan bölgelerde aksine zarar vermektedir. Sermaye de bu eşitsizliği devam ettirir, hatta eşitsizlikleri artırır. Ekonomik büyüme yatırımları çekerken, geri kalmış bölgelerde yatırımları çekecek bir büyüme beklentisi yoktur ve büyümeyi sağlayacak sermaye ihtiyacı da devam etmektedir.

Bu anlamda büyüme kutbu düşüncesine de değinilmelidir. Bu düşünce büyüme merkezi ve onun çevresindeki bölgeleri inceleyen bir görüştür. Buna göre belirli bölgeler büyüme başladığında merkezileşmekte, ardından çevresindeki yakın bölgelere de yayılarak büyüme kutbunu oluşturmaktadır. Bu sürecin dinamiklerinde yeni endüstrilerin ortaya çıkışı ve lider endüstrilerin varlığı önemli rol oynamaktadır[45].

İki bölge arasında, kişi başına gelir artış oranlarında küçük farklılıklar olabilir. Bu durum, uzun dönemde bölgeler arasında gelir düzeylerinde büyük farklılıklara neden olmaktadır[46]. Örneğin, 1950 yılında Doğu Avrupa ülkelerindeki ortalama gelir Batı Avrupa ülkelerindeki gelirin yarısı kadar yani, 3.000 ABD doları civarındaydı. 50 yılda Batı Avrupa ülkelerindeki gelir üç katından fazla artarak 20.000 ABD dolarına ulaşmış, ancak Doğu Avrupa ülkelerinin geliri iki katına, yani

[44] Isabel PARDO; "Growth, Convergence, and Social Cohesion in the European Union," International Advances in Economic Research. Vol. 11, 2005, s. 459.
[45] A.k.; s. 460.
[46] Şevket PAMUK; "Karşılaştırmalı Açıdan Türkiye'de İktisadi Büyüme, 1880-2000," Der. Ahmet Haşim KÖSE; Fikret ŞENSES; Erinç YELDAN; İktisat Üzerine Yazılar I- Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar; Korkut Boratav'a Armağan. 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 384.

6.000 dolara çıkarabilmiştir. Bu süreçte Doğru Avrupa ülkelerinde gelir yılda yüzde 1, Batı Avrupa ülkelerinde ise yüzde 1,5 oranında artmıştı[47].

Büyüme farklılıklarında etkin olan başka bir etmen de nüfus artışıdır. Nüfus artışı hem üretim faktörü olarak emek arzı bakımından, hem mal ve hizmetlere olan talep açısından büyüme için önemlidir. Ancak nüfus artışına dikkat edilmelidir. Gerçekten yüksek nüfus artışıyla, düşük büyüme oranlarının birlikte görülmesi büyümenin önünde bir engele dönüşmektedir[48].

Ekonomik büyüme, bir önceki döneme oranla daha fazla katma değerin yaratılmasıdır. Büyüme, yaratılan katma değerin üretim faktörleri arasında bölüşülüp, piyasaya tekrar harcama, tasarruf ve yatırım olarak dönmesiyle sürdürülür. Kuşkusuz bu süreç, üretim faktörlerinin niceliksel ve niteliksel değişimine bağlı olarak gerçekleşir. Öte yandan, büyüme aktörler arasındaki güç ilişkileri açısından siyasi, sonuçları bakımından da sosyal bir etkiyi beraberinde getirir. Bu bağlamda, büyüme süreci üzerinde başat rol oynayan aktörün, katma değerin yaratılışı ve bölüşümü üzerindeki belirleyiciliği, büyümeyi yapısal olarak etkiler.

2. Unsurları

Kapitalist ekonomik sisteme sahip ülkelerde uygulamadaki farklılıklar büyümenin unsurlarını belirlemeyi, güçleştirmektedir[49]. Bununla birlikte, katma değerin yaratılması ve paylaşılmasına ilişkin temel mekanizma değişmemekte, sadece uygulamada göreceli farklılıklarla kendini göstermektedir.

Gerçekten, kapitalizmin özgünlüğü, her şeyden önce süreçlerin metaya dayandığı bir sosyal sistem olmasından kaynaklanır. Ancak, kapitalist sistemde salt

[47] COLANDER; s. 133.
[48] Philippe BEAUGRAND; And Schumpeter Said, "This Is How Thou Shalt Grow": The Further Quest for Economic Growth in Poor Countries. International Monetary Found Working Paper No. 04/04, 2004, s. 13.
[49] Bkz. Robert BOYER; "**How** and why capitalisms differ," Economy and Society. Vol. 34, No. 4, 2005, s. 509-557.

mübadele değil, aynı zamanda üretim, bölüşüm ve yatırım süreçleri de göz önünde tutulmalıdır[50].

Bu nedenle ekonomik büyüme katma değer yaratma süreci, katma değerin bölüşümü, talep oluşumu, tasarruf ve üretim faktörlerinin niceliksel ve niteliksel değişimi bakımından sorgulanmalıdır. Böylece, bir mal veya hizmetin ne için ve nasıl yaratıldığını göz önünde tutarak ve sermaye birikim sürecine bağlı olarak, günümüzde emek ve sermaye arasındaki çelişkileri, ekonomik büyüme ve işsizlik açısından incelemek mümkün olabilecektir.

a. Katma Değer Yaratma Süreci

Kapitalist sistemin amacı, mal ya da hizmet üretmek değil, değer yaratmaktır. Bu nedenle kapitalizmin katma değer yaratmayı amaçlayan bir meta üretim biçimi olması, sistemin özünü oluşturmaktadır[51]. Üretim süreci sonucunda ortaya çıkan nihai mal ya da hizmet aslında bir değerler toplamıdır. Böylece, süreç boyunca sürekli dönüşüm halinde olan işçinin emeği belli bir ürün ya da hizmette somutlaşmaktadır[52]. Piyasa mekanizması içerisinde katma değerin el değiştirmesi, katma değerin toplanmasının sosyalizmdeki kadar açık ve doğrudan görülememesine neden olmaktadır. Dolaylı yollardan gerçekleşen bu süreç, günümüzde giderek çeşitlenmektedir[53]. Kapitalist sistemde, işçiler katma değerin yaratılması ve dağıtılmasının biçimine karşı direnmektedir. Sermaye ise, bu direnişin üstesinden gelmek için, üretimi ve sosyal ilişkileri sürekli olarak yenilemektedir. Kapitalizm bu çatışmanın diyalektik tarihi olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan, kapitalizmin gelişim sürecinde ortaya çıkan küreselleşme, sermaye birikiminin yeni biçimidir[54].

---

[50] Jennifer BAIR; "Global Capitalism and Commodity Chains: **Looking** Back, Going Forward," Competition and Change. Vol. 9, No. 2, June 2005, s. 155.

[51] Carlos Aguiar De MEDEIROS; "High Wage Economy, Sloanism and Fordism: The American Experience During The Golden Age," http://www.race.nuca.ie.ufrj.br/nuca-wp/papers/sep/mesa03/camedeiros.dot, 09.12.2005, s. 5.

[52] Tülin ÖNGEN; Prometheus'un Sönmeyen Ateşi. Geliştirilmiş 2. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.79.

[53] A. k.; s. 71.

[54] R. RAMASAMY; "Labour and Globalization: Towards A New Internationalism?" Labour, Capital and Society. Vol. 38, Iss. 1-2, 2005, s. 6.

Fordizm, emek ile birlikte makine sistemini ve üretim bandının fabrika içerisinde düzenlenmesini içerir. Fordist sistemde, bir fabrika içerisinde kitlesel üretimin yapılması, çok sayıda işçiye gereksinim duyulmasına neden olmuş, böylece sendikalar ile işverenler arasında ücret ve çalışma koşullarının düzenlenmesini sağlayan toplu iş ilişkilerini güçlendirmiştir. Üretim süreçlerinin bir bant boyunca akması, süresini ve maliyetlerini düşürmüştür. Böylece seri üretimin gerçekleştirilmesi, ürün miktarını artırmıştır. Talep yaratmak için ücretlerin artışı aynı zamanda yabancılaşma, iş doyumu, işe geç gelme ve işçi devri gibi sorunların üstesinden gelinmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fordizm emek süreçlerine yönelik bir uygulamanın ötesinde, etkileri nedeniyle, ekonomik, sosyal ve siyasi boyutları olan bir üretim örgütlenmesidir[55].

Bu örgütlenmenin temel özelliği ekonomik büyümenin ulusal sınırlar içerisinde gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle, ithal ikameci bir büyüme eğilimi seçilmiştir. İşletmelerin davranışları, maliyetleri düşürerek, rakip işletmelere karşı fiyat avantajı sağlamaya yöneliktir. Ancak talebin, göreceli olarak yüksek tutulan ücretlere bağlı olması nedeniyle, fiyata dayalı rekabet, ölçek ekonomisinin dinamiklerinin yanı sıra, sermayeye yönelik teşvikler başta olmak üzere, kamu müdahalesi ile desteklenmektedir. Ayrıca, bu dönemde mali piyasaların yapısı ve mali araçların niceliğinin azlığı, işletmeleri üretimden elde ettikleri kaynaklar ile finansman sağlanmaya yönlendirmektedir. Kar payını artırmak, fiyat avantajına dayalı bir rekabet anlayışının yanı sıra, yeni ürünler geliştirerek yeni piyasalar oluşturmaya da bağlıdır. Üretim teknolojisindeki gelişmeye koşut olarak, faktör donanımına uygun, sermaye yoğun tekniklerin kullanılması, katma değeri daha yüksek olan faaliyetlerin gelişmesini sağlamaktadır.

Ancak, gelişmekte olan ülkelerde teknolojik yatırımların, büyük oranda sabit sermaye yatırımı gerektirmesi nedeniyle, ithal ettikleri teknolojiyi aynen uygulayan, az sayıda, optimum düzeyde çalışan işletme bulunmaktadır. Üretim ölçeği ve sermaye kısıtı piyasaya daha fazla işletmenin girmesi önünde engel oluşturmaktadır.

[55] İlker BELEK; Postkapitalist Paradigmalar. 2. Baskı, Sorun Yayınları, İstanbul, 1999, s. 59 vd.

Öte yandan, gelişmiş ülkelerde de, ürün farklılaşmasını sağlamak, katı fordist üretim ve emek süreçleri nedeniyle, daha fazla sabit sermaye yatırımı gerektirmektedir. Teknolojik gelişmeyle birlikte, özellikle gelişmiş ülkelerde, işgücü verimliliği ve katma değer payı artarken, kapasite artışına bağlı olarak yükselen sabit maliyetler de fiyatlara yansımaktadır. Üretim ve tüketimin ulusal sınırlar içinde gerçekleştiği bu dönemin sonunda, fiyatların artışı karşısında talep daralması da kaçınılmaz hale gelmiştir[56].

Ekonomik büyüme üretim imkanlarının artışı anlamına gelmektedir. Bu durum ya üretim faktörlerinin artışı ya da üretim teknolojisinin gelişmesiyle gerçekleşir[57]. Ancak, her iki durumda da uzun vadede emek süreçleri yeniden düzenlenir. İş bölümü ve uzmanlaşmanın piyasanın boyutları ile sınırlı olduğu düşünüldüğünde, fordist dönemin sonunda ulusal sınırlar içerisinde gerçekleştirilen üretim ilişkileri, sermaye birikim süreci açısından, kısıtlayıcı bir yapıya dönüşmektedir. Bu değişim en açık biçimiyle ulusal işgücü piyasalarının durumda ve işsizlik yoğunluklarında gözlemlenmektedir[58].

Rekabet halinde olan işletmelerin, katma değer paylarını artırabilmek için üretimi artırma zorunlulukları üretim tüketim dengesini bozmuştur. Bu çerçevede piyasanın yetersiz kalması, kapitalizme özgü olan krizlerin nedenini oluşturmaktadır[59].

Gerçekten işletmelerin üretim ölçeklerinin büyüklükleri ve maliyet artışları fordist üretim biçiminin sınırlarına ulaşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Kuşkusuz üretim ölçeği artıkça verimlik de artar, ancak bu piyasanın boyutlarıyla sınırlıdır. İşletmelerin kapasite artışları, bir noktadan sonra, maliyet artışlarına neden olmaktadır. Buna karşın, talep yetersizliğine[60] ve krize giren üretim süreci istikrarlı

[56] DOĞRUEL, DOĞRUEL; Büyüme, s. 20 vd.
[57] KARLUK; s. 96.
[58] Ray HUDSON; "New Geographies and Forms of Work and Unemployment and Public Policy Innovation in Europe," Tidschrift voor Economische en Sociale Geografie. Vol. 93, No.3, 2002, s. 325.
[59] Melda ÖZTÜRK; "Sermaye Birikiminde Zorunlu Bir Uğrak Olarak Kriz," Haz. Fuat ERCAN; Yüksel AKKAYA; Kapitalizm ve Türkiye I. Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 20.
[60] DOĞRUEL, DOĞRUEL; Büyüme**,** s. 21.

büyümeyi engellemektedir. Ancak, 1970'li yılların ortalarında, sermaye birikim süreci için yetersiz bulunması nedeniyle, Keynesyen ekonomi politikaları yerine, yeni liberal ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Böylece, sermaye birikim süreci yenilenmiştir[61].

Fordist dönem istikrarlı büyüme, yüksek üretim - tüketim seviyesi ve giderek artan refahın kurumsallaştırdığı bir sosyal uzlaşıya dayanmaktaydı. İşletme, devlet ve işçi sendikaları bu dönemde efektif talebin oluşturulmasında ve sürekliliğinde rol üstlenmişti. İstikrarlı büyüme ve istihdam artışı, sermaye birikim sürecinin temellerini oluştururken, refahı artışını da sağlayan temel unsurlardı[62]. Ne var ki, bu düzenin yetmişli yıllardan sonra sürdürülebilirliği güçleşmiştir. Bu nedenle yeniden yapılanma girişimleri ortaya çıkmıştır. Bu girişimler, ekonomik, sosyal ve siyasal düzende dönüşümle kendini göstermektedir.

Gerçekten, günümüzde toplumsal güç dengeleri yeniden oluşturulmaktadır. Ulusal hükümetler etkinliklerini kaybederken, yerini çokuluslu işletmelerin almaya başladığı bir düzen kurulmaktadır. 1980 sonrasında dünyada ve Türkiye'de sendikaların güçlerini kaybettiği göz önüne alındığında, fordist dönemde göreceli olarak sağlanmış sosyal kaynaşmanın günümüzde tehlikeye düştüğü gözlemlenmektedir[63].

Bu dönüşüm küreselleşmeyle ilişkilendirilmektedir. Kapitalist sistemin yeniden üretimi olan ekonomik küreselleşme iki yönlü bir süreçtir. Gerçekten bir yandan para, diğer yandan üretim küreselleşmektedir. Bu iki yönlü sürecin ortak özelliği ise, uluslararası sermaye hareketlerinin artmasıdır[64]. Böylece, fordist dönemde ulusal sınırların içinde geçerli olan ekonomik ilişkiler, post fordist dönemde küresel düzeyde gerçekleşmiştir. Bu nedenle, günümüzde üretimin küreselleşmesine bağlı olarak, ticaretin de içeriği değişmiştir. Çokuluslu işletmelerin katma değer yaratmaya özgü temel yeteneklerine dayalı olarak yeniden

[61] ÖZTÜRK; s. 18.
[62] RAMASAMY; s. 9.
[63] ERDUT; Rekabet**,** s. 24.
[64] William MILBERG; "The changing **structure** of trade linked to global production systems: What are the policy implications?," International Labour Review. Vol. 143, No. 1-2, 2004, s. 47.

yapılandırıldıkları; araştırma, geliştirme, tasarım ve pazarlama aşamalarını elde tutarken, dikey dağılmasına bağlı olarak, özellikle emek yoğun imalat aşamalarını dışsallaştırdıkları bir üretim sistemi oluşmuştur. Böylece gelişmekte olan ülkelerin çoğunda sanayi yeteneğinin artığı bilinmektedir[65].

Üretim sürecinin farklı bölümlerinin fiziksel ayrışması sağlanırken, işletme içinde ya da işletmeler arasında gerçekleşebilen, sınırlar ötesinde, üretim ağları içerisinde biçimlenen bir üretim yapısı meydana gelmektedir[66]. Dolayısıyla üretim süreçlerinin ve üretimin karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, uluslararası bir düzleme taşınan üretim, temel olarak çokuluslu işletmelerin içinde ve aralarında, bağlı işletmelerle, çokuluslu işletmelerin taşeronları tarafından gerçekleştirilir. Bu yapı içerisinde üretimin ve üretim faktörlerinin sınır ötesi hareketlerinin organizasyonu belirmektedir. Böylece, bu yapının aktörleri arasında piyasanın kendine özgü bir kesiminde ekonomik faaliyetler ve rekabet ilişkileri gözlenmektedir[67]. Bu yapı çokuluslu işletmeler için, piyasaların sınırlarını kaldırırken, üretim maliyetlerinin taşeron işletmelere dışsallaştırılmasıyla, yüksek katma değer akışı sağlamaktadır. Bu nedenle çokuluslu işletmeler ürün ve süreçlerinde yenilik yapabilme yetenekleri ile rekabet üstünlüğü sağlarken, taşeron işletmeler, kendi aralarındaki rekabet nedeniyle, fiyat rekabetini sürdürmek zorunda kalmaktadır[68].

Kuşkusuz bu ilişkiler ağı kendine özgü belirli özellikleri de beraberinde getirmektedir. Küreselleşme süreci ilk olarak, ticaret engellerinin kaldırılmasıyla ticaretin yaygınlaşmasını gerektirmektedir. İkinci olarak, yatırımların önündeki engellerin kaldırılmasıyla sermaye hareketleri artmaktadır. Üçüncü olarak, teknolojik değişim ve ilk iki özelliğe bağlı olarak yayılımıdır[69]. Bilgi işlem ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması, yenilik talebini artırmakta, arzını da

[65] Gary GEREFFI, John HUMPHREY, Timothy STURGEON; "The governance of global value chains," Review of International Political Economy. Vol.12, Iss.1, 2005, s. 79.
[66] A. k.; s. 79.
[67] ERDUT; Rekabet, s. 6.
[68] Bkz. Aşğ.; s. 115 vd.
[69] Tilat ANWER; "Impact of Globalization and Liberalization on Growth, Employment and Poverty: A Case Study of Pekistan," World Institute for Development Economics Research. Discussion Paper No. 2002/17, 2002, s. 5.

kolaylaştırmaktadır. Böylece, yeterli kaynağın üründe ve süreçte yenilikleri sağlamak için ayrılmış olması, istikrarlı büyüme için önemli bir unsur oluşturmaktadır. Gerçekten, teknolojik gelişmenin üretim süreçlerini esnekleştirmesine imkan vermesi, ayrıca üretim süreçlerinin maliyetlerinin taşeronlara dışsallaştırılması, ürün ve süreçlerdeki yeniliklerin daha hızlı uygulanmasını kolaylaştırmıştır[70]. Ancak, katma değerin artışına rağmen, paylaşımındaki adaletsizlik, küreselleşmenin ülke içinde ve ülkeler arasında yoksulluğu artıran bir etmen olarak da görülmesine neden olmaktadır[71].

Bu süreçte içsel ve dışsal büyüme teorilerinin gelişimi dikkat çekicidir. Bir önceki dönemde Solow'un büyümeye bakış açısı baskın görüşü oluşturmaktaydı. Solow'un teorisi[72] tam rekabet koşulları ve azalan verimler yasasına dayanmaktadır. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ise, büyük ölçüde teknolojinin üretim süreci açısından dışsal bir unsur olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, günümüzde teknoloji, özellikle Ar-Ge faaliyetlerinin artışıyla, üretim sürecinde içsel bir unsur olarak ele alınmaktadır. Öte yandan, bilgi ve teknoloji, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yayılmaktadır. Böylece, yeni Schumpeteryan büyüme teorisinde bilginin yayılışı ve üretim sürecinin bizzat teknolojik gelişmeye yol açması, sermaye stoku kadar büyüme üzerinde de etkili görülmektedir. Veri üretim faktörleri ile sermayenin marjinal verimliliği artmakta, daha fazla mal ve hizmet üretilebilmektedir[73]. Ancak, burada bilgi ve teknolojinin yayılışını ikiye ayırmak gerekmektedir. İleri teknolojiye dayalı ürünler kuşkusuz dünya çapında yaygınlaşmaktadır. Bununla birlikte, üretim süreçleri açısından teknolojik gelişme ele alındığında, sorun ortaya çıkmaktadır. Bilgi ve teknolojiyi içselleştirip kendi mülkiyeti haline getiren çokuluslu işletmeler, bilgi rantına dayalı olarak, ürün ve süreç üzerinde oligopolcü bir güç elde etmektedir[74]. Küresel katma değer

[70] Margaret POLSKI; "Growth and Change in the New Economy: Opportunities and Challenges," ed. David B. AUDRETSCH, Paul J.J. WELFENS; The New Economy and Economic Growth in Europe and the US. Springer, 2002, s. 295.
[71] ANWER; s. 5.
[72] Bkz. Charles I. JONES (çev. Sanlı ATEŞ, İsmail TUNCER); İktisadi Büyümeye Giriş. Literatür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 18 vd.
[73] Gülsün YAY; "Büyümenin Determinantları," İktisat'ın Dama Taşları: Ekoller-Kavramlar-İz Bırakanlar III. İstanbul Üniversitesi İktisat Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi, İstanbul, 2003, s. 125 vd.; GILPIN; s. 110.
[74] GILPIN; 114.

zincirinde[75], gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere, bilgi ve teknoloji akışı gerçekleşmektedir. Ancak, bu sürecin kontrolünü elinde tutan çokuluslu işletme, taşeronlarına sadece bilgi ve teknolojinin bir kısmını kontrollü olarak aktarmaktadır[76].

Bu bağlamda, kapitalizmin yeniden yapılanma süreci, toplumların üretim becerilerini de önemli ölçüde artırmıştır. Bununla birlikte, yoksulluğun yanı sıra kitlesel işsizliğin artışı kaygı verici bir seviyeye ulaşmaktadır.

b. Katma Değerin Bölüşümü

Teorik olarak, ekonomik büyüme sayesinde istihdam artışı sağlanırsa, büyümenin getirileri geniş ölçüde paylaşılır. İstihdam artışları bireylere yeni ve daha iyi gelir kaynakları sağlayabilir. Bu nedenle, ekonomik büyüme sağlanırken, istihdam fırsatlarının niceliğini ve niteliğini artırmak, ekonomik büyümeyi doğrudan yoksulluğun azaltılması ile bağlantılı hale getirir. Çünkü, yoksulların sahip oldukları tek kaynak emekleridir. Bu açıdan daha çok istihdam yaratan ve emek gelirlerini artıran bir istihdam stratejisi yoksulluğu azaltmak için önemli bir araçtır[77].

Ancak, ekonomik büyüme yoksulluğu azaltmada tek başına yeterli değildir. Ekonomik büyüme başlı başına bir hedef olarak kabul edildiği sürece, uluslararası yoksulluğu uygun bir süre içerisinde azaltmak mümkün olmayacaktır[78]. Çünkü, istihdam artışının sağlanması ve yoksulluğun azaltılması bir bölüşüm sorunudur. Bununla birlikte, bölüşüm sermaye birikim süreci ile ilişkilidir. Üstelik, ekonomik büyümenin niçin ve nasıl gerçekleştiği, bölüşüm ilişkilerinin belirleyicisidir.

---

[75] Yazında dünya sistemleri analizinden başlayarak, meta zinciri, küresel meta zinciri, değer zinciri ve son olarak da küresel değer zinciri olarak kavramsal bir gelişim gözlemlenmektedir. Ancak bu çalışmada ekonomik büyüme sonucunda istihdamın neden artmadığı sorgulanırken, büyümeyle yaratılan katma değerin nereye aktığı da ikinci bölümde ele alınmaktadır. Bu nedenle küresel katma değer zinciri kavramı tercih edilmiştir. Bkz. BAIR; Looking, s. 155 vd.

[76] Jayashree MAHAJAN, Asoo J. VAKHARIA; "Determining firm-level IT investment to facilitate value chain activities: Should spillovers accruing to value chain members be incorporated?" European Journal of Operational Research. Vol. 156, Iss. 3, 2004, s. 667.

[77] HEINTZ; Globalization, s. 3.

[78] MAJID; Growth, s. 10.

Yaratılan gelir dört üretim faktörü arasında paylaştırılacaktır. Bu paylardan biri azalırken, diğerinin artacağında kuşku yoktur. Çalışma ekonomisi yazınında genellikle kar, faiz ve rant bir yanda, ücret de diğer yanda değerlendirilir. Bu anlamda, yapılan karşılaştırmalarda ilk üç gelir payı genellikle girişimcinin kendi kararına bağlıyken, emeğin kendi ücretini tek yanlı belirleyemeyeceği gerçekliği göz önünde tutulmalıdır[79].

Kar sermaye birikiminin temel unsurudur, bu nedenle de gelir dağılımı ile yakından ilişkilidir. Karların yaratılan katma değerdeki payının azalması, başka bir deyişle işçilerin katma değerden daha çok pay alması, sermaye birikimini kısıtlar. Bu da büyüme hızını düşürür. Ücretin düşmesi karşısında kar artar. Ancak, ücretlerin gerilemesine bağlı olarak, talebin daralması yine büyüme hızını yavaşlatacaktır. Bu durum ekonominin durgunluğa girmesine neden olacaktır[80]. Aslında kişi başına düşen sermaye artışı gelir dağılımının ve ekonomideki birikim oranının bir fonksiyonudur. Bu nedenle ikisi arasındaki denge önemlidir. Öte yandan, kişi başına düşen sermaye artışı sadece bir ortalamayı göstermektedir. Böylece, kişi başına düşen sermaye oranındaki herhangi bir artış, katma değer bölüşümünde gerçekten bir iyileşme olduğu anlamına gelmemektedir[81].

Teknik gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişki birikim rejimi üzerinde etkilidir. Ürün ve süreçlerdeki yenilik, üretimin sermaye yoğunluğu ve ölçeğe göre getiri kısmen büyüme üzerinde etkin olan kurumsal düzenlemelere, kısmen de büyüme biçimine bağlıdır. Öte yandan, son eklenen ürünle yaratılan katma değer artışının emek ile sermaye arasında dağıtılış biçimi, sermaye birikiminin dinamiklerini belirler[82].

Bu açıdan, II. Dünya Savaşı sonrasında, ekonomik büyümenin istikrarı ve hızında sağlanan başarının unsurları önemlidir. Bu başarı refah devletinin etkinliği kadar, yeni bir sermaye emek uzlaşısına dayanan, verimlilik paylaşımının

[79] Duncan K. FOLEY, Thomas R. MICHEL; Growth and Distribution. Harvard University Press, London, 1999, s. 23 vd.
[80] ÖZGÜVEN; s. 6.
[81] JUILLARD; s. 153.
[82] A. k.; s. 154.

kurumsallaştırılmasından da kaynaklanmaktadır. Bu yapı fordist büyüme biçiminin temel özelliğidir. Böylece, bu rejim altında üretim yapısı ve yaşam kalitesi bakışımlı olarak gelişmiştir[83].

Gerçekten, fordist dönemde verimlilik artışlarıyla, ücretlilerin çalışma ve yaşam koşullarında niceliksel ve niteliksel bir iyileşme sağlanmıştır. Bu gelişme iki önemli unsura dayanmaktadır. İlk unsur, gerçek ücretlerin verimlilik artışlarına bağlanmasıdır. Gerçek ücretlerin verimlilikle koşut olarak artması, tüketim malları talebini istikrarlı bir şekilde desteklemiştir. Böylece garantilenen talep istikrarı, kitlesel üretimin gelişmesini sağladı. Sağlanan verimlilik artışının tekrar işçilerle paylaşılması, büyümenin devinimsel gelişimine imkan vermekteydi. İkinci unsur yatırımların finansmanı ile ilgilidir. Gelir paylaşımının bu istikrarlı yapısı, yatırım yapılması için, işletmelerin kendi kendini finansmanına imkan vermekteydi. Böylece talep ve finansman imkanları öngörülebilmekte ve yatırımlar daha gerçekçi bir şekilde yapılmaktaydı. Kitlesel üretimin yaygınlaşması makineleşmeyle işgücünün verimliliğini artırmakta, dolayısıyla gelir de artmaktaydı. Ancak, bu sürecin istikrarlı olabilmesi için, en azından sermaye verimliliğinin sabit kalması gerekir. Sermaye verimliliği azalırsa, gelirin artış hızı da yavaşlar[84].

Günümüzde katma değerin paylaşımında göz ardı edilemeyecek bir eşitsizlik dikkati çekmektedir. Bu eşitsizlik fonksiyonel gelir dağılımının ötesinde bireysel gelir dağılımında da görülmektedir. Üretim ve bölüşüm süreçlerinin yenilenmesi, ücretlerde sürekli bir düşüşe neden olurken, yoksulluk dünya çapında bir soruna dönüşmektedir[85]. Hiçbir OECD ülkesinde, vergiler ve transferler öncesinde ya da sonrasında, gelir dağılımı eşit değildir. Gelir eşitsizliği ülkeden ülkeye değişmektedir. Ancak, OECD ülkelerinin büyük çoğunluğunda gelir eşitsizliği 20 – 30 yıldır artmaktadır[86].

---

[83] Robert BOYER; "Do **labour** institutions matter for economic development? A 'régulation' approach for the OECD and Latin America with an extension to Asia," Ed. Gerry RODGERS; Workers, Institutions and Economic Growth in Asia. International Institute for Labour Studies, Geneva, 1994, s. 25.
[84] JUILLARD; s. 155.
[85] Faruk SAPANCALI; Sosyal **Dışlanma**. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005, s. 94.
[86] OECD; Economic Policy Reforms: **Going** for Growth. OECD Publications, Paris, 2006, s. 135.

Yoksulluğun azaltılmasında büyümeye önemli bir rol verilmektedir. Ancak, üretim ve bölüşüm süreçleri dikkate alındığında, küreselleşme sürecinde, büyüme ve eşitsizlik birlikte görülmektedir. Dışa açılmanın belirleyici olduğu küreselleşme, büyümeyi teşvik etmekte, ancak, eşitsizliğe de neden olmaktadır[87]. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği ekonomik açıklık büyümeyi sağlamakta, ancak yoksullukla mücadele için yetersiz kalmaktadır. Aslında küreselleşme sürecinde gerçekleşen büyüme, 1970'lere kadar olan ithal ikameci sanayileşme rejimindeki istikrarlı büyüme oranlarının altında kalmaktadır[88].

Yoksulluktan yana büyüme ve ekonomik açıklık, küreselleşmenin ortaya çıkardığı eşitsizlikleri ortadan kaldıramamaktadır. Yoksulların ekonomik büyümeden daha az pay aldığı bir yapıda, daha hızlı bir ekonomik büyüme, yoksullukla mücadele yöntemi olarak gösterilmektedir. Örneğin 0,6 gini katsayısına sahip, gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu bir ülkede, kişi başına yıllık yüzde 2'lik bir büyüme oranının yoksulluğu yılda yüzde 3 azaltacağı hesaplanmaktadır. Aynı büyüme oranı, 0,3 gini katsayısına sahip bir ülkede ise yoksulluk yılda yüzde 5,5 azaltacaktır. Eşit büyüme oranlarıyla 0,2 gini katsayısı olan bir ülke, gini katsayısı 0,6 olan bir ülkeden iki kat daha hızlı yoksulluğu azaltacaktır. Artan eşitsizlik yoksulların yaşam koşullarının kötüleştirmektedir. Bu durum, yoksulların büyümenin getirilerinden yeterince yararlanamadığını göstermektedir. Dolayısıyla, tek başına büyüme bu konuda bir çözüm olamayacaktır. Yoksullara yönelik yeniden paylaşım kanallarının kullanılması gerekmektedir[89].

Gerçekten yoksullar ekonomik büyümeden her zaman yararlanamamaktadır. Piyasa mekanizması, rekabet aracılığıyla, üretim faktörlerinin verimliliğini artırarak mal ve hizmetlerin fiyatlarını düşürmektedir. Böylece daha fazla ürün herkes için ulaşılabilir kılınmaktadır. Ancak, bu refah artışı mutlak değil, göreceli ölçütler içerisinde oluşmaktadır. Nitekim, yoksul kesimlerin yaratılan katma değerden aldıkları pay düşerken, büyüme, bu biçimiyle, yoksulların yaşam koşullarını daha da

[87] Roy CULPEPER; Approaches to Globalization and Inequality within the International System. Overarching Concerns Programme Paper No. 6. United Nations Research Institute for Social Development, 2005, s. 4.
[88] A. k.; s. 6.
[89] A. k.; s. 4.

kötüleştirmektedir. Gelişmekte olan piyasa ekonomilerindeki işgücü maliyetlerine dayalı rekabet, ekonomik büyümeye rağmen ücretlerde düşüşlere neden olmaktadır. Bu düşüş gerçekleşmeseydi, ücretlilerin yaşam düzeyi korunabilir ya da yükselebilirdi[90].

Katma değer bölüşümündeki eşitsizliğin geleneksel nedenleri olarak servet dağılımı, çarpık şehirleşme ve eğitimde fırsat eşitsizlikleri hala önemini korumaktadır. Bunların yanı sıra, liberal ekonomi politikaları eşitsizliği derinleştirmektedir. Liberalleşme sürecinde uygulanan istikrar politikaları, mali sektör ve sermaye bilançosu düzenlemeleriyle birlikte işgücü piyasası politikaları ulusal sınırlar içerisindeki katma değer bölüşümünde eşitsizliğin kaynaklarını oluşturmaktadır[91]. Altın Çağın aksine 1980'lerden itibaren devletin ekonomideki rolünün azaltılması liberalleşme eğiliminin ana bileşenini oluşturmaktadır. Savaş sonrası dönemde ekonomik dalgalanmalara karşı, çalışanları korumak için, artan oranlı vergileme, sosyal programlar ve gelir transferleri yaygın olarak kullanılmaktaydı. Ancak günümüze gelindiğinde, artan oranlı gelir vergileri yerini giderek dolaylı vergilere bırakmaktadır. Bu tip politikalar, başta sosyal harcamalar olmak üzere birçok kamu harcamasını kısıtladığı için yeniden dağılım mekanizmaları giderek daha az işletilebilmektedir[92]. Başka bir değişle, yeniden dağılım mekanizmasının yönü değişmektedir.

Ülkeler arasındaki katma değerin bölüşümündeki eşitsizlik ve adaletsizlik daha da önemli hale gelmiştir. Bu açıdan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir dağılımı çarpıcı bir tablo oluşturmaktadır. Yüksek gelirli ülkelerin nüfusunun yaklaşık yarısı gelir dağılımının en üstündeki yüzde 10'luk kesimi oluşturmaktadır. Yine küresel ölçekte gelir gruplarının en üstündeki yüzde 20'lik kesim, küresel büyümenin getirilerinin üçte ikisini paylaşmaktadır. Ancak, küresel büyümenin üçte ikisinin, gelişmiş ülkelerin nüfusunun yüzde 95'i arasında paylaşıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, dünya nüfusunun yarısı küresel

[90] COLANDER; s. 185.
[91] CULPEPER; s. 3.
[92] A. k.; s. 12.

büyümenin yüzde 9,5'inden sağlanan katma değeri paylaşmaktadır. Daha da çarpıcı olan nokta, bu grubun onda dokuzu günlük 2 doların altında gelire sahiptir[93].

Böylece, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farklılıkları sürekli artmaktadır. Yeni endüstrileşmiş belirli Asya ülkeleri dışında, gelişmiş ülkelerdeki gelir artışları gelişmekte olan ülkelerden daha hızlıdır. Başlıca gelişmiş ülkelerle en az gelişmiş ülkeler arasındaki kişi başına düşen gelir karşılaştırıldığında çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu karşılaştırmaya göre, gelir farklılığı 1970'de 30 kat iken, 1980'de 39 kata çıkmıştır. 1990'da 68 kat ve 1995'de 102 katlık bir artış gözlenmektedir. Gerçekten Sahraaltı Afrika'nın bir kısmında kişi başına düşen gelir yıllık 100 dolar iken, en zengin endüstrileşmiş ülkelerde kişi başına yıllık 40.000 dolar düşmektedir. Ülkeler arasında kişi başına düşen gelirler karşılaştırıldığında ortaya çıkan 1'e 400'lük bir gelir farklılığı, ekonomik büyümenin gelir düzeyleri arasında ıraksamaya neden olduğunu göstermektedir[94].

Üretim ilişkilerinin ulusal sınırları aşması, küreselleşmesinin özelliklerinden biri olan, küresel katma değer zincirlerinde ekonomik faaliyetlerin bütünleşmesini önemli kılmıştır. Bu anlamda, işletmeler arası ilişkiler, yönetişim, zincirde mülkiyet, güç ve karın dağılımı gibi konular ön plana çıkmıştır. Küresel katma değer zincirinde katma değer akışı, ülkeler arasında da katma değer bölüşümünde önemli rol oynamaktadır[95]. Öyleyse, ülkeler arasındaki katma değer bölüşümündeki dengesizlik, üretim ilişkilerinin düzenleniş biçimiyle yakından ilişkilidir.

Gerçekten yerli ya da yabancı büyük zirai ve sanayi işletmelerinin yeniden düzenlenen üretim ilişkilerinde belirleyici rol oynaması, küçük çiftçi ve üreticilerin piyasadan çekilmesine neden olmaktadır. Öte yandan, Dünya Bankasının (DB) da etkisiyle, üçüncü dünya ülkelerinin ürün ve sektörel bileşenlerinin değiştirilmesi, döviz kazancından çok büyük ihracatçıların küçük üreticilerin kaynaklarını kullanmalarına neden olmaktadır. Çokuluslu işletmeler bilgi rantı ve piyasa güçleri

[93] Peter EDWARD; "Examining Inequality: Who Really Benefits from Global Growth?" World Development. Vol. 34, No. 10, 2006, s. 1677.
[94] BEAUGRAND; s. 11.
[95] Rhy JENKINS; Globalization, Production and Poverty. WIDER, Research Paper No. 2005/40, June 2005, s. 2.

sayesinde gelişmekte olan ülkelerin üreticilerinden daha fazla katma değer elde edebilmektedirler[96]. Öyleyse, katma değer bölüşümü üretim faktörleri arasındaki gelir dağılımı ilişkilerinin de ötesine gitmektedir. Bir küresel katma değer zincirini kuran ve kontrol eden çokuluslu işletme, rekabetin ve süreç üzerindeki egemenliğine dayalı olarak, ayrıştırılan üretim süreçlerinin fiyatını belirleme gücüyle yerel taşeronlarının katma değerden alacakları payı tek yanlı olarak kendi yararına belirleyebilmektedir. Böylece, taşeron işletmede ücretler üzerinde de etkili olarak katma değer bölüşümünde rol oynamaktadır[97].

Nitekim rekabetin ücretler üzerindeki etkisi ülkeler arasında katma değerin bölüşümü açısından belirleyicidir. Ülkeler arasındaki ücret farklılıkları kısmen işgücü verimliliklerindeki farklara dayalı olarak açıklanmaktadır. Ancak işgücü verimliliğindeki uzun dönemli gelişmeler reel ücret artışları için yeterli değildir. Çünkü rekabetçi bir yapıda işçiler verimlilik artışlarından yeterli pay alamayabilir. Verimlilik artışından sağlanan getiriler **başka bir yerde** daha düşük tüketici fiyatlarına ya da daha yüksek karlara dönüşebilir[98].

Liberal anlayış ekonomik büyümeyi etkileyen üretim koşullarının doğal düzende işlediğini varsaymakta, bununla beraber büyümenin unsuru olan katma değer bölüşümüne ilişkin politikaların, sosyal ve siyasal ilişkiler nedeniyle, kamu müdahalesi ile değiştirilebileceğini kabul etmektedir[99]. Gerçekten, kamu müdahalesi ve sosyal taraflar arasındaki güç ilişkisi, katma değer bölüşümünde etkili olmaktadır. Ancak, üretim ilişkileri de sosyal tarih içerisinde gelişen insana özgü bir yaratıdır. Dolayısıyla geçerli olan üretim koşullarının neden olduğu, katma değer bölüşümündeki eşitsizlik, yine kamu müdahalesi ile sosyal taraflar arasındaki güç dengesinin sağlanması sonucu, bu koşulların değiştirilmesi yoluyla kaldırılabilir[100].

---

[96] Mustafa DURMUŞ; "Pazar Erişimi, Yoksulluk ve Büyüme," İktisat, İşletme ve Finans. Yıl: 18, Sa. 204, Mart 2003, s. 93.
[97] Tijen ERDUT; **Çalışma** Yaşamının Kalitesi. DİSK, Ankara, 2006, s. 111.
[98] HEINTZ; Globalization, s. 26.
[99] ÖZGÜVEN; s. 21.
[100] Bkz. Aşğ.; s. 69 vd.

c. Talep Oluşumu

Ekonomik büyümenin sağlanmasındaki önemli unsurlardan biri de talepteki değişikliklerdir. Talepteki değişiklikler ekonomik büyümenin dalgalanmasına neden olabilmektedir[101]. Ekonomik büyümenin istikrarının sağlanabilmesi için çıktı artışını karşılayacak bir talep gerekmektedir. Bununla birlikte, bu süreçte verimlilik artışlarının paylaşımı da önem kazanmaktadır. Özellikle ücretlilerin nüfus içindeki miktarı göz önünde tutulduğunda, emeğin üretimden aldığı pay efektif talebin gerçekleşmesi ve istikrarı için önem kazanmaktadır.

Verimlilik artışları, sadece ücret artışı için değil, aynı zamanda işgücü fazlasının emilmesi için de önem taşımaktadır. Ancak, sermaye birikiminin işgücü piyasası üzerindeki etkisi ekonomik büyümenin verimlilik ve istihdam artışına katkısını belirlemektedir. Bu açıdan verimlilik artışının kendiliğinden işgücü istemini artırması beklenemez. Nitekim, yüksek verimlilik artışları karşısında talep yetersizse, ekonomik büyümenin istihdam üzerindeki etkisi de kısıtlı kalmaktadır. Ayrıca, verimliliği artırmanın yollarından biri olan emek yerine sermayenin konulmasının da sınırları vardır. Çünkü, efektif talep yatırımların ön koşuludur ve talebi destekleyecek istihdamın arttırılmasına bağlıdır[102].

Bu nedenle herhangi bir ekonomide iç ya da dış kaynaklı tüketim ve yatırım ilişkileri bakımından önem taşıyan unsurlar arasında talep oluşumunda etkin olan mekanizma, verimlilikten sağlanan katma değer artışının bölüşümüdür. Fiyat mekanizmasının ötesinde üretim faktörleri ve devlet arasındaki bölüşüm ilişkilerinin karşılıklı bağımlılığı talebin oluşumunda, önem kazanmaktadır. Gerçekten piyasaların gelişiminde ücret oluşumuyla verimlilik kazançlarına katkıda bulunan iş ve üretim organizasyonunun düzenleniş biçimlerinin bakışımlı olması gerekmektedir[103]. Ancak, burada fiyat mekanizmasının önemi yadsınmamaktadır. Toplu pazarlık, faiz oranları ve para rejimi gibi birçok unsur fiyat oluşumunda etkili

[101] COLANDER; s. 138.
[102] Yılmaz AKYÜZ; From Liberalization to Investment and Jobs: Lost in Translation. Discussion Paper No. 2006/3. Turkish Economic Association, 2006, s. 7.
[103] Pascal PETIT; "From cumulative growth to regulation theory," Regulation Theory: The State of Art. Ed. Robert BOYER, Routhledge, Florance, KY, USA, 2001, s.168.

olmaktadır. Bununla birlikte, nispi fiyatlar da uzun dönemli büyümeyi etkileyen bireylerin tüketim eğilimlerini biçimlendirir[104].

Fordist sistem ücret oluşumu, üretim ve tüketim arasında önemli bir denge sağlamanın ötesinde, sermaye birikim rejimine de kendine özgü bir biçim vermekteydi[105]. Altın Çağ boyunca gelişmekte olan birçok ülkede ithal ikameci sanayileşme politikaları, bir kalkınma stratejisi olarak kullanıldı. Bu politikaların temel amacı ithalatı kısıtlayarak, imalat sanayinin iç piyasaya yönelik olarak üretim yapmasıydı. Gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarıyla rekabet gücü düşük yerel sanayiler korunmakta ve gelişmesi için desteklemekteydi[106]. Gerçekten talep ve ücret oluşumu açısından da bakıldığında, fordizm sermaye birikiminin çelişkilerinin çözümünde özel bir yapı oluşturmaktadır. Ulus devletler, tam istihdama ulaşmak için ücretleri yurt içi talebin kaynaklarından biri olarak görmekteydi. Bu hedefe ulaşmada para politikasının amaçlarından biri de bütçe düzenlemeleriydi. Öte yandan yurttaşlığa bağlı olarak biçimlenen sosyal devletin temellerinden biri olan sosyal haklar da efektif talebin sağlanması ve istikrar için yapılan bütçe harcamalarının gerekçeleri arasında yer almaktaydı[107]. Kamu harcamalarının gerçek ulusal gelire oranındaki her artış istihdam hedefine yöneliktir. Kamunun harcama yoluyla talebi desteklemesi ve uyarması kadar, kamu sektöründe istihdam yaratması da önem taşımaktadır. Bir başka deyişle, istihdam artışından talebi uyarmanın yollarından biri olarak yararlanılmıştı. Böylece, devletin uyguladığı mali politikaların büyüme ve istihdam üzerinde dolaylı etkileri bulunmaktaydı. Altyapı ve eğitim gibi alanlarda kamu harcamalarının artışı özel sektör için destek sağlamaktaydı. Gerçekten, bu yatırımlar özel sektörün üretim maliyetlerini azalttığından, verimliliğini ve dolayısıyla rekabet edebilirliğini artırarak, ekonomik büyümeyi desteklemekteydi[108].

Fordist sistemde, büyük işletmeler aracılığıyla, kitlesel üretim ve ölçek ekonomisini gerçekleştirmek başa baş gitmekteydi. Buna koşut olarak toplu

[104] BOYER; Labour, s. 90.
[105] RAMASAMY; s. 9.
[106] DOĞRUEL, DOĞRUEL; Büyüme, s.14.
[107] Bop JESSOP; "Küreselleşme ve Mantık(sızlık)ları Üzerine Düşünceler," der. Betül YARAR; Alev ÖZKAZANÇ; Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet. İletişim, İstanbul, 2005, s. 281.
[108] HEINTZ; Globalization, s. 58.

pazarlığın gelişimi, talep istikrarının sağlanması ve ücretlerin denetiminde etkin bir rol oynamaktaydı. Keynezyen ekonomi politikaları çerçevesinde tam istihdama ulaşmak için, ekonomik büyümenin nimetleri ücret oluşumu ve kamu harcamaları gibi mekanizmalar çerçevesinde, bölüşülmekteydi. Böylece devlet, sendikalar ve işletmeler arasındaki uzlaşma, aslında tam istihdamın, sermaye birikiminin ve efektif talebin eşzamanlı olarak sağlanmasıyla kurumsallaştı[109].

Bu sistemde ücret belirleme yöntemleri arasında uzun dönemde en istikrarlı olanı toplu pazarlık düzenidir. Kredilerle finanse edilen tüketim harcamaları toplu pazarlık sisteminin sağladığı istikrarla güvenceye altına alınmaktaydı. Kapitalist ekonomik sistemde, bu açıdan önemli olan nokta, ulusal gelir içerisindeki ücretlilerin payı veya ücretlerin yapısı değildir. Önemli olan, toplu pazarlık sistemiyle ücretlerin istikrar kazanmasıdır[110]. Çalışma ilişkilerinin kurumsal olarak düzenlenmesi ücret artışlarını bir örnek hale getirmektedir. Ayrıca, toplu iş sözleşmelerinin süresi makroekonomik istikrarın kaynağıdır. Toplu iş sözleşmelerinin yenilenmesi ücret artışı sağlamanın ötesinde, sosyal yapıdaki karmaşık etkisi nedeniyle, ayrı bir öneme sahiptir. Gerçekten, makroekonomik durum, işsizlik oranları ve yatırım öngörüleri gibi birçok unsur, bir sonraki toplu iş sözleşmesini etkilemektedir[111].

Ancak bu dönemde, yatırımların finansmanı, sermayenin katma değerden aldığı payla, yani işletme içi kaynaklarla sağlanmaktaydı. Böylece, tüketim eğilimi yüksek olan bir piyasada, sermaye birikimi gerekçesiyle, fiyatlar yükselmektedir. Ayrıca standart ürünler karşısında üst gelir grubunun tüketim eğilimi yüksek teknolojili, sermaye yoğun mallara yönelmesi ve ürün çeşitliliğinin artması ile talep bileşenleri değişmektedir. Bu da yatırımların karını artıran bir unsurdur. Ancak bu süreçte, işletmelerin sermaye yoğun üretime yönelmesi, hem daha az istihdam yaratmakta hem de gelir dağılımını kötüleştirmektedir. Dolayısıyla iç talep daralmaktadır. Talep yapısındaki bu değişimlerin yanı sıra, teknolojik gelişme ve

[109] JESSOP; s. 281.
[110] De MEDEIROS; s. 11.
[111] A. k.; s. 12.

yatırımların finansmanındaki yetersizliğin etkileri ithal ikameci üretim yapısı yaygınlaştıkça artmaktadır[112].

Sermaye birikiminin hızı ve miktarı, istihdam düzeyi ile ücretler üzerindeki etkisi nedeniyle, tüketim seviyesini belirlemektedir[113]. Bu açıdan, fordist sistemin sermaye birikimi, 1970'li yılların ortalarında iç talep daralması, talep bileşenindeki değişiklikler ve işletmelerin finansman sorunlarıyla kısıtlanmıştır. Böylece sermaye birikim süreci kendini yenilerken, ekonomik faaliyetleri, ihracata dayalı büyüme yolunun tercih edilmesiyle, ulusal sınırların ötesine taşımıştır. Ancak bu süreç hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ücretleri ve dolayısıyla tüketimi etkilemiştir.

İthal ikameci büyüme modelinde, ücretler yurt içi talep için önemli bir rol oynarken, ihracata dayalı büyümede, bir üretim maliyeti olarak algılanmaktadır. Bu nedenle sendikal hak ve özgürlükler geriletilirken, devlet, işgücü maliyetlerini düşürmek adına refah sağlayıcı olmaktansa çalıştırmacı bir mantıkla işleyerek, aslında ücret oluşumuna müdahale etmiş oldu[114]. Ulusal işgücü piyasalarının birbirleriyle rekabete girmesi, ücretler üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Ücretlerin artırılması yönündeki istek karşısında, çokuluslu işletmeler, maliyetlerin daha düşük olduğu işgücü piyasalarına yönelmekte, üretim süreci taleplerini buradaki taşeronlarına kaydırmaktadır. Dışa açık ekonomilerde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, üretim çokuluslu işletmelerin talebine bağlıdır. Bu nedenle, ücretler düşmektedir[115].

1970'lerde Fransız ekonomisi uluslararasılaşırken, uluslararası ticaret nedeniyle ücretler efektif talebin bir bileşeninden çok bir üretim maliyetine dönüşmüştür[116]. 1990'lı yıllarda Kıta Avrupa'sında, dönemsel olarak, işgücü

[112] DOĞRUEL, DOĞRUEL; Büyüme, s. 22.
[113] ÖZTÜRK; s. 25.
[114] JESSOP; s. 288.
[115] Jale YALINPALA; "Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri," der. Alkan SOYOK; Küreselleşme, İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar. Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 264.
[116] JUILLARD; s. 156.

maliyetleri ya sabit kalmış ya da düşmüştür[117]. Bu da, artan işgücü verimliliği dikkate alındığında, ücretler ile verimlilik arasındaki bağın koptuğunu göstermektedir.

1970'lerin ortasından beri, Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu'nun (UPF) etkinliğinde, politika yapıcılar uzun dönemli amaçlardan çok, kısa dönemli ekonomik araçları kullanarak belirlenmiş makro ekonomik hedeflere ulaşmaya çalışmaktadır. Şartlı borç programları altında, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kamu harcamaları kesilmekte ve ithalat kontrolleri kaldırılmaktadır. Ancak, beklenin aksine, istikrarsız bir büyüme performansı yaşanmaktadır. Uygulanan politikalar, çalışanların gelirlerini düşürmekte ve istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuç olarak, toplam talep düşmektedir[118]. Küresel ekonomilerle bütünleşmeyi ve liberalleşmeyi sağlama adına yürütülen bu politikalar, gelişmekte olan ülkelerin işgücü maliyetleri üzerinden rekabet etmesine yardımcı olmakta, ancak işgücü maliyetlerinin azaltılması, rekabet gücünden çok iç talebin kısılmasına ve dış konjoktüre daha bağımlı bir yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu açıdan Çin ilginç bir örnek oluşturmaktadır. 1990'lı yılların başında hızla liberalleşen ve kamu işletmelerini yeniden yapılandıran Çin'de, işsizlik ve gelir eşitsizliği artmıştı[119]. Ancak günümüzde ekonomik büyümenin etkin bir şekilde kamu müdahalesi ile yönetilmesi orta sınıfı genişletmekte ve iç talebi artıracak kitlesel bir tüketici kesim yaratmaktadır. Bu süreç yoksullukla mücadelede etkin bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, iç piyasanın gelişmesi ülkenin sanayisini küresel ekonomik dengesizliklere karşı korumakta ve kendini destekleyip sürdürebilen büyüme için uygun koşullar yaratmaktadır[120].

Ancak, günümüzde yaygın olan kamu harcamalarını azaltma politikası, istihdamı ve hanehalkı gelirlerini etkilemektedir. Sosyal hizmetlerin, gelir

[117] AKYÜZ; s. 28.
[118] MUQTADA; s. 19.
[119] Eswar S. PRASAD, Ranghuran RAJAN; Modernizing China's Growth Paradigm. International Monetary Found Policy Discussion Paper No. 3, 2006, s. 3.
[120] EDWARD; s. 1679.

desteklerinin ve kamu mallarının sağlanmasında yapılan kesintiler hanehalkı gelirini düşürmektedir. Ayrıca, bu hizmetlerin sağlanması giderek daha yaygın bir şekilde çalıştırmacı yöntemlere bağlı kılınmaktadır. Bunun karşısında kadınların işgücü piyasasına katılımı, hanehalkı gelirini korumak veya kamu yardımlarından yararlanabilmek için, artmaktadır. Ancak, işgücünün sunumundaki artış karşısında hanehalkı geliri artmamakta, aksine hanehalkı gelirinde azalış ve işsizlik oranlarında artış gözlemlenmektedir[121].

Çin dışında dünyaya bakıldığında, gelir eşitsizliğinin artışının tüketim eğilimlerinde de eşitsizliğe yol açtığı görülmektedir. Dünya çapında, sadece en çok kazanan yüzde 20'lik kesim büyümeyle aynı hızda tüketimlerini artırabilmektedirler. Günlük geliri 2 dolar olan yoksullar da ekonomik büyüme sayesinde tüketimlerini artırmaktadır. Ancak, bu büyümeyle aynı oranda gerçekleşmemektedir. Küresel büyümenin her yüzde 2'lik artışı karşısında, yoksullar tüketimlerini yüzde 1'in altında artırmaktadırlar. Böylece, tüketim eğilimlerine bakıldığında yoksullar, mutlak yoksulluk sınırının altında kalmaktadırlar. Ayrıca, yüksek gelirlilerin tüketimiyle karşılaştırıldığında göreceli yoksulluk artmaktadır[122].

1930'lu yıllardaki kadar derin olmasa da, Altın Çağla karşılaştırıldığında 1990'lardaki küresel büyüme önemli derecede yavaşlamıştır. Pek çok gelişmekte olan ülkede düşük ekonomik büyümeyle birlikte, yoksulluk ve işsizlik oranlarındaki artış, son yirmi yıldır egemen olan makro ekonomi politikalarının yeterliliğinin tartışılmasına neden olmaktadır. Piyasa ekonomisinin etkinliğinde, piyasalarda yaşanan dalgalanmaların ve arz sınırlamalarının kaldırılması, toplam arz ve talep arasındaki dengeyi kurabilir. Ancak işsizliğin ve gelir dağılımındaki dengesizliğin olduğu bir ortamda, bu denge olukça eğreti kalacaktır. İşsizliğin azaltılmasına yönelik bir büyüme stratejisi için, talep yönetimini içeren politikaların tekrar ele alınması gerekirken, fiyat istikrarına yönelik makro ekonomi politikaları ile piyasaların serbestleştirilmesi tekrar düşünülmelidir[123].

---

[121] HEINTZ; Globalization, s. 59.
[122] EDWARD; s. 1682.
[123] ILO; **Macroeconomic** policy for growth and employment. International Labour Office, Governing Body, Committee on Employment and Social Policy, GB.291/ESP/1, 291st Session Geneva, November 2004, s. 3.

d. Tasarruf

Tasarruf gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Diğer bir deyişle tasarruf gelirin bir fonksiyonudur, (bir noktadan sonra) gelir artıkça tasarruflar da artar. Tasarrufların artışı yatırım ve tüketim kararları üzerinde etkilidir. Tasarruf artışlarının tüketimi kısması halinde, azalan kar beklentisi yatırımları engellemektedir. Ancak, tasarruflar sermaye birikiminin temel kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Gerçekten, tasarrufların azalması ya da yetersiz kalması yatırım hacminin de daralmasına neden olmakta ve sermaye birikim sürecini yavaşlatmaktadır. Öyleyse tasarrufların ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi için verimli yatırımlara dönüştürülmesi gerekmektedir. Kapitalist ekonomik sistemde özel sektörün tam rekabet piyasasında, sermayeyi en verimli şekilde kullanması ve maliyetleri düşürmesi ile bu dönüşüm sürecini sağlayacağı varsayılmaktadır[124]. Ancak tasarrufların yetersiz kalması, ekonomik büyümenin sürdürülmesini kısıtlamaktadır[125]. Öte yandan, kalkınmayı teşvik edecek politikaların uygulanması, gelir düzeyinin artışı için önemli bir araçtır. Bu araç, tasarrufların artırılmasında dolaylı ama etkili bir rol oynar. Öyleyse, tasarruf artışlarının üretken yerel yatırımlara dönüştürülmesi tasarruf döngüsünü ve sermaye birikimini sağlayacak ve büyümeyi hızlandıracaktır[126].

Klasik ve yeni klasik modellerde girişimciler edilgen bir rol oynamaktadır. Ekonomik modellerde girişimcilerin görevi tasarruf kararlarını yatırımlara dönüştürerek, geliri en çok kılabilecek üretim tekniklerini seçmektir. Gerçekten bu modellerde, kapitalist servet sahibinin aldığı tasarruf kararı ile girişimcilerin aldığı yatırım kararı arasındaki ayrım soyutlanarak, tüm tasarrufların otomatik olarak yatırıma dönüşeceği varsayılmaktadır. Ancak, gerçek yaşamda, kapitalist ekonomilerde tasarruflar doğrudan üretken yatırıma dönüşmez. Tasarruf sahipleri ellerinde para, hisse senedi, banka mevduatı gibi üretken yatırımları finanse edebilecek mali varlıkları biriktirirler[127]. Bu nedenle yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, tasarrufların yanı sıra (faiz, ücret ve fiyat gibi) diğer ekonomik

[124] ÖZGÜVEN; s. 5 ve s. 11.
[125] ŞENSES; s. 109.
[126] Norman LOAYZA, Klaus SCHMIDT-HEBBEL, Luis SERVÉN; "What Drives Private Saving Across The World?" The Review of Economics and Statistics. Vol. 82, No. 2, 2000, s. 174.
[127] FOLEY, MICHEL; s. 176.

mekanizmalarla da ilişkilidir. Dolayısıyla bu ilişki hem tasarruf hem de büyüme tahminlerini etkilemektedir. Bu karmaşık yapı nedeniyle tasarruf, yatırım ve ekonomik büyüme bir sistem olarak değerlendirilmelidir[128]. Bu bakımdan, Keynes, gelir ve faiz oranlarının yatırım kararları üzerindeki etkisini dikkate alarak, tasarrufları sistemin pasif bir bileşeni olarak tanımlamaktadır[129].

Tüketim fonksiyonları açısından bakıldığında, ekonomik büyüme ve tasarruflar arasındaki ilişkiyi açıklayan iki hipotez bulunmaktadır. Keynezyen mutlak gelir hipotezine göre, tasarruf oranı gelir artışıyla birlikte artmaktadır[130]. Yaşam evresi hipotezine göre çalışma yaşamı boyunca sağlanan gelir artışı, bireylerin tasarruf oranlarını artıracaktır. Öyleyse, büyüme hızına bağlı olarak çalışanların geliri artarsa, yüksek gelirlilerin tasarruf eğilimi, tüketim eğilimi yüksek olanlara göre, daha da artacaktır[131].

Keynezyen yaklaşımda, emeğin yatırımların finansmanı için tasarruf etme işlevini üstlendiğini söylemek doğru olmayacaktır. Gerçekten keynezyen ekonomi politikalarının egemen olduğu fordist döneme baktığımızda, bu sonuç ortaya çıkmaktadır. Fordist dönemde, içe dönük büyüme iç pazarı genişletmeye yöneliktir. Bu nedenle talep istikrarını sağlamak için (özellikle ücretlilerin) tüketim eğiliminin yüksek, dolayısıyla tasarruf eğiliminin düşük kalması şaşırtıcı değildir. Bu dönemde ücretlilerin tasarruf eğiliminin düşük kalmasının yanı sıra sermayenin uluslararası dolaşımının da kısıtlı olduğu bilinmektedir. Öyleyse mali piyasalar sığ ve büyüme üzerindeki etkisi zayıftır. Dolayısıyla finansman talebi işletmenin kendi kaynaklarıyla, yani katma değerden aldığı payla karşılanmaktaydı[132]. Gerçekten fordist dönemde sermaye birikim oranı günümüze göre daha yüksekti[133]. Buna karşılık ücretliler, sayıları ve verimlilikten aldıkları payla nihai mal ve hizmetlere

[128] Thomas LINDH; "Age structure and economic policy; The case of saving and growth," Population Research and Policy Review. Vol. 18, No. 3, 1999, s. 267.
[129] Nurhan YENTÜRK; "Birikimin Kaynakları?" Der. Ahmet Haşim KÖSE; Fikret ŞENSES; Erin. YELDAN; İktisat Üzerine Yazılar II- İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar- Oktar Türel'e Armağan. 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 464.
[130] YENTÜRK; s. 465.
[131] LINDH; s. 265; YENTÜRK; s. 465.
[132] DOĞRUEL, DOĞRUEL; Büyüme, s. 18.
[133] Engelbert STOCKHAMMER; The Rise of European Unemployment: A Synopsis. Working Paper Series No. 76. Political Economy Research Institute, 2004, s. 6.

karşı talep yaratarak, sermaye birikim sürecinin işleyişini sağlamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, fordist üretim ilişkilerinin sınırlarına dayanması, sermaye birikim sürecinin yenilenmesine yol açarken, aynı zamanda tasarruf - büyüme ilişkisini de etkilemiştir. Dışa dönük büyüme modeli çerçevesinde sermaye hareketlerinin de serbestleştirilmesi, yabancı tasarruflarla büyüme stratejisini de beraberinde getirmektedir.

Teorik olarak, kapalı bir ekonomide tasarruf ve yatırım eşitliği söz konusudur. Ancak sermaye ithal ve ihraç edilebilmektedir. Bu nedenle tasarruflar yatırımları geçebilmekte ya da yatırımların altında kalmaktadır[134]. Yeni klasik iktisat anlayışı açısından, bir ülkedeki tasarruf ve yatırım oranlarının düşüklüğü, uluslararası sermaye hareketlerinin hacmi ve devinimindeki yetersizlik ile açıklanmaktadır. Yerel işletmelerin yerel tasarruflar için rekabet etmesi sonucu, yatırımlar yeterli düzeye çıkarılamaz ve büyüme kısıtlanabilir. Bu açıdan yatırım – tasarruf ilişkisini uluslararası mali piyasaların bütünleşmesiyle ilişkili olarak ele almak gerekecektir[135]. Gerçekten, yerel tasarrufların yetersizliği karşısında, ülkeye yabancı tasarrufların çekilmesinin, ekonomik büyümeyi hızlandıracağı varsayılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde tasarruf boldur. Bununla birlikte, çalışan başına sermayenin yüksek olması yatırımların getirisini düşürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise tasarrufların kıt olmasına bağlı olarak, çalışan başına düşen sermaye azdır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde, yabancı tasarruflar için daha yüksek getiri sağlayabilecek yatırım imkanları bulunmaktadır. Ayrıca tasarrufların azlığı gelişmekte olan ülkelerde faiz oranlarını yükseltmektedir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi karşısında, faiz oranları düşük olan gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere tasarrufların akması beklenmektedir. Bu süreçte, ülkeler arasında tasarruf – yatırım denkliği, faiz ve kar oranlarının birbirine yakınsayacağı varsayılmaktadır[136].

[134] FOLEY, MICHEL; s. 94.
[135] Orazio P. ATTANASIO, Lucio PICCI, Antonello E. SCORCU; "Saving, Growth, and Investment: A Macroeconomic Analysis Using A Panel Of Countries," The Review Of Economics and Statistics. Vol. 82, Iss. 2, 2000, s. 183.
[136] YENTÜRK; s. 477; Ajit K. GHOSE; "Capital Inflows and Investment in Developing Countries," Employment Strategy Papers No. 2004/11. ILO, Employment Strategy Department, 2004, s. 1.

Bu görüşü eleştirenler ise, iki temel nokta üzerinde durmaktadırlar. Öncelikle, mali piyasalar etkin çalışmamaktadır. Bu nedenle tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesinde mali piyasalar başarısız olmaktadır. Dolayısıyla mali piyasalar üretken ekonomik faaliyetlerden bağımsız hareket etmektedir. İkinci olarak ise, gelişmekte olan ülkelere akan sermaye, yatırımları artırmadığı gibi, ülkeler arasında yatırımların getirisinde gözlenen farklılıkta bir yakınlaşma da sağlayamamaktadır[137]. Ayrıca, günümüzde sermaye hareketlerinin artmış olmasına rağmen yerel yatırımların büyük miktarı halen yerel tasarruflarla karşılanmaktadır. Öte yandan, teorik olarak tasarruf miktarının gelirle doğru orantılı artığı varsayılmaktadır. Gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde sermayenin bolluğu bu varsayıma dayanmaktadır. Buna karşın bazı ülkeler, aynı gelir düzeyindeki ülkelerden daha fazla tasarruf yaparak, bu tasarrufları yatırıma dönüştürebilmektedirler. Dolayısıyla daha eşitlikçi bir gelir dağılımı her zaman daha az tasarruf ve yatırımla ilişkili değildir[138].

Gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye girişleri yerel paranın değerlenmesine neden olmaktadır. Yerel paranın değerlenmesi, ödemeler dengesini bozmaktadır. Ayrıca, yerel tasarrufları da düşürmektedir. Yerel tasarrufların azalmasıyla, ülkeye giren yabancı tasarruflar beklenen etkiyi göstermemektedir[139].

Her ne kadar, yabancı tasarruflarla büyüme stratejisi gelişmiş ülkelerde oluşturulmuş olsa da, bu ülkelerde bu strateji uygulanmamaktadır[140]. Yabancı tasarrufların aktığı ülkede cari açık artmaktadır. Bununla birlikte yabancı tasarrufların ve cari açıkların, büyümeyi artıracak yatırımlar yerine, tüketimi finanse ettiği bilinmektedir. Yabancı tasarruf akışlarının geri dönüşünde de sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca, teorik varsayımların aksine, yabancı tasarruf - ekonomik

[137] YENTÜRK; s. 478.
[138] AKYÜZ; s. 20.
[139] Luiz Carlos BRESSER-PEREIRA; "The Growth cum Foreign Savings Strategy and The Brazillian Ecomomy Since The Early 1990s," Paper presented to the panel "Alternative Development Strategies for Latin America" at the United Nations Conference on Trade and Development XI Conference. São Paulo, June 12-18, 2004, s. 12.
[140] ABD'nin ekonomik yapısında yabancı tasarruflar büyük önem taşımaktadır. Ancak Amerikan dolarının küresel ekonomik işlemlerdeki egemenliği konuyu daha farklı değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bkz. Lilia COSTAILE, Roberto SCAZZIERI; Social Models, Growth and The International Monetary System: Implications for Europe and The United States. PERI Working Paper Series No. 117, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherst, 2006, s. 4 vd.

büyüme ilişkisi olumlu sonuçlar yaratmamaktadır. Bu gerekçelerle gelişmiş ülkelerde yabancı borçlar sınırlandırılmaktadır[141].

Yabancı tasarrufların girişi yerel para birimini değerlendirerek tüketimi artırmaktadır. Buna karşın, tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları düşürmektedir. Sonuçta ödemeler dengesi krizleri baş göstermektedir. Ayrıca yabancı tasarrufları çekmek için artan gerçek faiz oranları da yatırımları düşürmektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak, mali dengesizliklerin artışı mali krizlere yol açmaktadır[142].

Yabancı sermaye girişleri pek çok ülkede tasarruf fazlası yaratmaktadır. Tasarruf fazlasının oluşumu döviz rezervlerini artırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler yabancı tasarruflarıyla birlikte iç tasarruflarının bir kısmını da döviz rezervlerine dönüştürmektedirler. Bu nedenle sermaye girişlerinin faydasının azalmasının yanı sıra, gelir kayıpları da ortaya çıkmaktadır[143].

Yabancı tasarrufların ülkeye girişi, üretken faaliyetleri etkileyebilecek mali kriz riskini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, karşısında merkez bankaları bir dönüşüm içerisindedir. Ani sermaye çıkışları karşısında mali krizleri önleme adına, merkez bankaları ülke içerisinde biriken döviz rezervlerini yüksek tutmaya çalışmaktadır. Ancak bu hedef merkez bankalarının reel döviz kuru ile faiz kuru üzerindeki etkinliğini azaltmaktadır. Dolayısıyla merkez bankaları ulusal piyasaya müdahale etme gücünü kaybederken, ulusal tasarrufların yatırıma dönüştürülmesinde ve büyüme önceliklerine göre mali politikaların uygulamasında etkinliğini yitirmektedir. Fiyat istikrarı ve döviz rezervlerinin kontrolüne odaklanan merkez bankaları, bağımsızlığını sermaye hareketlerinin kontrolüne bırakmaktadır[144].

Öyleyse yabancı tasarruflarla büyüme stratejisinin uygulanmasındaki temel aksaklık sermaye kontrollerinin yeterli olmamasıdır. Mali kriz riski karşısında, merkez bankaları büyük miktarlarda döviz rezervi tutmak zorunda kalmaktadır.

---

[141] BRESSER-PEREIRA; s.14.
[142] A. k.; s. 7.
[143] GHOSE; s. 22.
[144] Erinç YELDAN; "**Türkiye** Ekonomisi'nde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa.: 1, 2004, s.15.

Ayrıca yabancı tasarrufları çekmek için mali piyasaların sunduğu yüksek getiriler nedeniyle tasarruflar etkin bir şekilde yatırımlara dönüştürülememektedir. Sonuçta ekonomik büyüme istihdam yaratamamaktadır.

e. Üretim Faktörlerinin Niceliksel ve Niteliksel Değişimi

Uzun dönemli ekonomik büyüme ile yatırımların GSYİH'ya oranı arasında güçlü bir ilişki vardır[145]. Bu nedenle, yatırım oranları arasındaki farklılık, ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını açıklamada temel etmenlerden biri olarak göz önünde bulundurulur[146].

Dengeli büyüme, üretim kapasitesinin tamamen kullanılmasına ve arz-talep istikrarına bağlı olarak gelişmektedir. Yatırımlar ise, üretim kapasitesini geliştirmenin yanı sıra, gelir artışları sağlayarak da ekonomik büyümeyi hızlandırır. Yatırım mevcut sermaye stokuna yapılan katkıdır. Üstelik alt yapı yatırımları söz konusu olduğunda, bu katkı birkaç misli daha fazla gelir yaratır. Çarpan etkisi olarak bilenen bu etki, önceki dönemlere göre daha fazla üretim gücü sağlamaktadır. Makro ekonomik dengelerin sağlanabilmesi için, her dönemde yapılan yatırımların bir önceki dönemde yapılan yatırımları aşması gerekmektedir[147]. Uzun dönemde günümüzde yaratılan gelirin önemi yoktur. Asıl önemli olan, bu gelirin istikrarlı bir şekilde, kendi kendini besleyen bir büyüme eğiliminin yakalanmasında nasıl kullanıldığıdır[148].

Konu işletme düzeyinde ele alındığında, gelirle bir işletmenin büyümesi arasında bir denge bulunmaktadır. Kar maksimizasyonu seviyesinin altında bir denge oluşursa, işletme yönetiminin önceliği gelir olacaktır. Bu şekilde büyümenin ikinci plana düşmesi yatırım harcamalarını düşürecektir[149].

---

[145] Natalja Von WESTERNHAGEN; Systemic Transformation, Trade and Economic Growth. Physica Verlag, Heidelberg, 2002, s. 65.
[146] BOYER; Labour, s. 76.
[147] ÖZGÜVEN; s. 94.
[148] REYNOLDS; s. 58.
[149] STOCKHAMMER; s. 22.

Ekonomik kalkınmanın başlangıcında, tarım sektöründen elde edilen gelir yatırımların temel kaynağını oluşturmaktadır. Sanayileşme ile birlikte özel sermaye birikimi işletmenin elde ettiği gelirle finanse edilmektedir. Bu nedenle, gelir ile yatırımlar arasındaki devinimsel ilişki önem kazanmıştır. Böylece gelir, yatırımları finanse etmenin ötesinde, yatırımların sonuçları için güdüleyicidir[150].

Öte yandan, günümüzde yatırımların verimliliği daha da önem kazanmıştır. Çünkü yatırımlar, sermaye birikim oranının azalması nedeniyle, daha öncekinden daha yüksek kar oranı sağlamalıdır. Bu nedenle büyük işletmelerin mali piyasalara girişleri kolaylaşmış ve vergi sistemi tarafından desteklenmiştir. Öte yandan işgücü piyasasının esnekleşmesi ve eğretileşmesi karşısında, hanehalkı tüketimi daha belirsiz ve istikrarsızdır. Bu nedenle kredileri geri ödemeleri için, işletmelerin hem genel şartları ve hem de mali durumları daha da hassaslaşmıştır. Kredilere daha kolay ulaşılabilmekte ve mali piyasalarda daha çok işlem yapılabilmektedir. Ancak, mali piyasalardaki spekülatif işlemler üretken piyasaları giderek daha çok etkilemektedir[151]. Gerçekten sermaye piyasaları, günümüzde işletmelerin finansmanındaki en iyi yol olmayabilir. Sermaye piyasaları büyümenin sağlanması ve değişim için etkin bir mekanizma olabilir. Ama kusursuz değildir. Genel kabul gören teorinin aksine, piyasalar bazen başarısız olabilmektedir. Bu durumda ise, etkin olmadığı için piyasadan çekilmesi gereken işletmeler ayakta kalırken, etkin ve verimli çalışan işletmeler piyasadan çekilmek zorunda kalabilmektedir[152]. Mali piyasaların getirisinin artması, gerçek yatırımları engellemektedir. Spekülatif sermaye hareketlerinin artması ile de gelişmekte olan ülkelerin mali piyasalarında yüksek getiriler için fırsatlar çoğalmaktadır. Ancak, bu yapı gelişmekte olan ülkelerin borç ödeyemezlik oranlarını artırmakta ve borç çevrimini krize sokmaktadır[153].

Günümüzde, gelişmiş ülkelerde işletme gelirlerinin yatırıma dönüşmesinde bir azalma görülmektedir. Sermaye gelirlerinin artmasına rağmen, yatırımların

[150] AKYÜZ; s. 21.
[151] Robert BOYER; "Is a **finance**-led growth regime a viable alternative to Fordism? A preliminary analysis," Economy and Society. Vol. 29, No. 1, s. 121.
[152] CERRA, SAXENA; s. 13.
[153] YENTÜRK; s. 479.

sermaye gelirine oranında bir gerileme dikkati çekmektedir. Bu eğilim 1980-2000 yılları arasındaki devrevi hareketlerle bakışımlı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, her iyileşme döneminde bir önceki dönemin yatırım - sermaye geliri oranına ulaşılamamıştır. Gerçekten karlar daha az yatırımı finanse ederken, yatırımlar daha yüksek kar oranları yaratmaktadır[154]. Uluslararası ticaretin hacmi[155] ve yapısındaki[156] gelişmelerle, piyasa büyüklüğünün artışı ve ölçeğe göre artan getiri sermaye birikimini kolaylaştırmakta ve artırmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkeler bu açıklık karşısında gelişmiş sermaye mallarına daha büyük ölçekli yatırımlar yapmak zorunda kalmaktadır. Öte yandan, dışa dönük büyüme, gelişmekte olan ülkelerde yatırımların gerçekleştirilmesinde tek yol olarak görülmektedir[157]. Ancak, dışa bağımlı bir yapıda gelişmekte olan ülkeler daha çok yatırım yapmak zorundayken, kar oranlarını artıramamaktadırlar.

Öte yandan, günümüzde üretim faktörlerinin niceliksel artışının yanı sıra niteliksel gelişimi, ekonomik büyüme üzerinde daha etkin rol oynamaktadır. Gerçekten içsel ve dışsal büyüme teorilerindeki temel farklılık bilgi ve teknolojiye, daha geniş bir anlamda, yeniliğe verilen önemdir.

Fiziki sermaye halen ekonomik büyümenin temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Ancak, günümüzde büyümenin daha karmaşık olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte sermayenin makinelerden daha fazla şeyi içerdiği düşünülmektedir. Emeğin yanı sıra, işçinin bilgi sayesinde sahip olduğu her şey ve sosyal ilişkiler de metalaştırılarak sermaye tarafından içselleştirilmektedir[158].

Solow'un büyüme modelinde, azalan verimler yasası söz konusudur. Böylece üretim faktörlerinin niceliğindeki artış, bir noktadan sonra son birim gelirin düşmesine neden olacaktır. Oysa yeni içsel büyüme teorileri, artan getirinin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Sermayenin ve girişimcinin yatırım kararlarının sonucu

[154] AKYÜZ, s. 22.
[155] Luis MIOTTI, Frédérique SACHWALD; The "Old Economy" In The New Globalization Phase. Institut Français des Relations Internationales, Paris, 2006, s. 18.
[156] MILBERG; s. 56
[157] Von WESTERHAGEN; s. 114.
[158] COLANDER; s. 187.

olarak ele alınan teknolojik gelişme, üretim faktörlerinin verimliliğini artırmakta ve uzun dönemde gelir artışları sağlamaktadır[159].

Ancak, teknolojik gelişmenin sağladığı yenilik, ürün ve üretim süreçlerindeki değişimle sınırlı düşünülmemelidir. Teknolojik gelişmenin etkilediği, başta toplumsal örgütlenme ve eğitim olmak üzere, toplumsal yapının tüm kurumları ve unsurlarındaki gelişmeler de önem kazanmaktadır[160]. Öte yandan, bazen teknolojik gelişme, sabit sermaye yatırımlarında olduğundan daha az miktarda yatırım ve tasarrufla gerçekleştirilmektedir. Bir ürün ya da üretim sürecinin daha verimli ve daha az maliyetli yapılışının yolunu bulmak buna örnektir[161]. Ancak, çoğu zaman teknolojik gelişmenin faydaları daha karmaşık ve maliyetli süreçleri içerir. Girişimlerin hakları, bilginin yaratılmasındaki rolü nedeniyle yüksek eğitim ve Ar-Ge faaliyetlerinin gayri safi sabit sermaye yatırımlarına oranı gibi pek çok unsur günümüzde büyümenin itici gücü olarak görülmektedir. Yeni örgüt biçimleri, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi ve mali piyasaların geliştirilmesi de yine bu bağlamda değerlendirilmektedir[162].

Uygun kamu politikaları ve kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesi, ülkeler ve bölgeler arasındaki büyüme farklılıklarının ortadan kaldırılmasında etkin olacaktır. Örneğin, ABD ve Avrupa arasındaki büyüme farklılıkları, içsel büyüme modelleri açısından incelendiğinde şu nokta dikkat çekmektedir. Daha yüksek büyüme düzeyinin görüldüğü ABD'de hem kamu politikasında yüksek eğitim ve Ar-Ge'ye verilen önem hem, de kamu yatırımlarının mutlak miktarı Avrupa'dan daha fazladır[163].

Ancak, verimlilik ve gelir artışına bağlı olarak ekonomik büyümenin bu şekilde sağlanması, istihdam artışını ve gelir dağılımında adaleti sağlayacağı anlamına gelmemektedir. Daha yüksek verimliliğin sağlanması, belirli bir çıktı

[159] GILPIN; s. 110 vd.
[160] Tijen ERDUT; Yeni **Teknoloji**lerin İş İlişkileri Üzerindeki Etkisi. TÜHİS, İzmir, 1998, s. 6
[161] COLANDER; s. 195.
[162] André SAPIR vd.; An Agenda for a Growing Europe. Oxford University Pres Inc., New York, 2004, s. 157
[163] A. k.; s. 161.

düzeyinde daha az işgücü kullanımına neden olmaktadır. Öte yandan, yeni yatırımlar aşırı kapasite yaratıyorsa, yine işgücü talebi artmayacaktır. Bu hatalardan kaçınmak için, mal ve hizmetlere olan talep ile verimlilik ve yatırımlar arasında bakışım sağlanmalıdır[164].

B. İşsizlik

Kapitalist ekonomik düzen piyasa koşullarına bağlı olarak işlemektedir. Mal ve hizmet piyasalarının işleyişi yanında, bunların yaslandığı faktör piyasalarının da benzer bir mantıkla işlemesi beklenir. Bu anlamda, işgücü piyasasının işleyişinin de piyasa koşullarına bağlı tutulması anlayışı yaygındır[165]. Bir başka deyişle, işgücü piyasasında rekabetin geçerli olduğu üstü örtük kabul görebilmektedir.

Ancak, işgücü piyasası dört noktada meta ve faktör piyasalarından ayrılmaktadır. İlk olarak, işgücü meta değildir ve dolayısıyla işgücü piyasasında bir mübadele ilişkisi kurulmamaktadır. İkinci olarak, kurulan çalışma ilişkisinin kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır ve işçinin işverene bağımlılığı esastır. Üçüncü olarak, çalışma ilişkisinin taraflarının pazarlık güçleri bakışımsızdır. Dördüncü ve son olarak, işgücü piyasasının işleyişi ekonomik olmasının ötesinde, insanların yaşamlarını doğrudan etkileyen sosyal ilişkiler bütünüdür[166].

Öyleyse, faktör piyasaları arasında en sorunlu ve yaşamsal olan işgücü piyasasıdır. Gerçekten, bu alan salt kapsamındaki kişilerin sayısal çokluğundan değil, aynı zamanda üretim ve tüketim döngüsünün doğrudan insana bağlı olması bakımından da anlam ve önem taşımaktadır. Çünkü, işgücü kapitalist düzenin işleyişinin "onsuz olmaz" faktörüdür[167]. Ancak, işgücünün bu düzene katılmasının başta gelen koşulu bir işe sahip olmasıdır. İşsizlik ise tam aksi anlam taşımaktadır[168].

---

[164] HEINTZ; Globalization, s. 4.
[165] HUDSON; s. 318.
[166] Recep KAPAR; Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi. Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.
[167] HUDSON; s. 319.
[168] COLANDER; s. 146.

1. Tanımı

Kapitalist düzende herkesin bir iş sahibi olması olanaksızdır. Bir başka deyişle, çalışmak isteyen ve gelir gereksinimi bulunan herkes için yeterli iş bulunmamaktadır. Gerçekten, işgücü piyasasında tam istihdamda bir dengeye ulaşma eğilimi yoktur[169]. Bu açıdan işgücü piyasası toplam talebin gerektirdiği istihdam seviyesi ile iş arayanların sayısı arasındaki uyuşmazlığı yansıtır[170].

Gerçekten, çalışma çağındaki (15 ile 64 yaşları arasındaki) nüfus; istihdam edilenler, işsizler ve aktif olmayanlar biçiminde üç kümeye ayrılmaktadır. İstihdam edilenler, referans döneminde ücretli ya da ücretsiz olarak bir işte çalışanlardır. İşsizler işi olmamakla beraber, çalışmaya hazır durumda ve yapılan anket öncesinde aktif olarak iş arayan kişilerdir. Bu iki küme dışındakiler aktif olmayanlardır ve işgücü dışında tutulmaktadırlar[171].

Bu tür bir ayrıştırma, işgücü talebinin mal ve hizmetlerinkinin türevi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, istihdamın artırılmasına yönelik makroekonomik politikalarının oluşturulmasında güçlüklere neden olmaktadır. Gerçekten, piyasa ekonomisinde açık işleri artırmak kolay ulaşılabilir bir hedef değildir. Yatırımları etkileyen faktörlerin karmaşık yapısının öncelikle toplam talep, daha sonra istihdam üzerinde etkili olduğuna dikkat edilmelidir[172]. Mal piyasasındaki denge, kısmen mali piyasaların etkilediği ve istihdam seviyesini belirleyen yatırım kararları ile oluşturulur. Dolayısıyla mal piyasasındaki gelişmeler işgücü piyasası üzerinde etkin bir rol oynar. İşsizliğin yüksek olduğu durumlarda ise, mal piyasasındaki gelişmelerin işgücü piyasasına etkisi ya yoktur ya da bu etki sonradan ortaya çıkar [173]. İşgücü piyasasının aksine, mal piyasalarında talebin azalmasına bağlı olarak, arz düzenlenerek denge fiyatı korunabilir. Ancak, işgücü talebinin azalması işsizliğe yol açmaktadır. Bununla birlikte, gelir kaybı nedeniyle, işgücü arzı azalmaz,

[169] KAPAR; s. 37.
[170] BOYER; Labour, s. 28.
[171] Andrea BRANDOLINI, Piero CIPOLLONE, Eliana VIVIANO; Does the ILO definition capture all unemployment?. Temi di discussione No. 529, Banca D'Italia, December 2004, s. 7.
[172] Iyanatul ISLAM; "Circumventing macroeconomic conservatism: A Policy framework for growth, employment and poverty reduction," International Labour Review. Vol. 144, No. 1, 2005, s. 63.
[173] STOCKHAMMER; s. 3.

aksine artar[174]. Öte yandan, işgücü piyasasının ücret ve fiyat oluşumuna etkisi, ekonomik istikrar için önemlidir. Ekonomi ve para politikalarının yapılandırılması, işgücü piyasası koşullarının değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle işgücü piyasasının durumunun doğru belirlenmesi sadece bir sınıflandırma sorunu değildir. İşsizlik tartışılırken bu gerçeklik anımsanmalıdır[175].

Genel kabul gören işsizlik tanımı, işi olmayan ama referans döneminde, araştırmanın yapılmasından bir hafta ya da bir ay öncesinde, iş arayan kişileri kapsamaktadır. Daha geniş bir tanım ise, iş aramayan ama çalışmak isteyenleri de içerir. Aslında, işsizliğin artığı ve ekonomik koşulların kötüleştiği durumlarda aktif olarak iş aramayanların sayısı da artmaktadır[176]. Başka bir tanıma göre ise, çalışmak isteyip de iş bulamayan kişi işsizdir. Ancak, bu genel tanımlar bazı unsurlarla daha da daraltılmıştır. Gerçekten, cari ücretlerde çalışmak istemek veya iş arıyor olmak gibi unsurlar işsizlik tanımlarının kapsamını daraltmaktadır[177]. İşsizlik tanımları arasındaki farklılıkları işsiz sayısının belirlenmesinde önem kazanmaktadır. Örneğin, 1990'lı yıllar boyunca yüksek işsizlik oranlarının görüldüğü Güney Afrika'da farklı tanımlar dikkate alındığında, işsizlik oranları yüzde 11,5 ile 18,2 arasında değişmektedir[178].

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ) işsizlik tanımını birçok ülke tarafından kabul görmektedir[179]. Belirli bir yaşın üzerindeki, referans dönemi içerisinde işi olmayan, çalışmaya hazır ve iş arayan herkes işsizdir. Ulusal tanımlamalar ve işsizliğin kapsamı yaş sınırı, iş arama ölçütleri, geçici olarak işten çıkarılanlar, iş bulma ümidini kaybedenler veya ilk kez iş arayan kimselerin ele alınış biçimi bakımından farklı olabilecektir[180]. Bu tanıma göre, bir kişinin işsiz olarak istatistiklere geçmesi için üç unsur bulunmaktadır. İlki referans dönemi içerisinde

---

[174] KAPAR; s. 29.
[175] BRANDOLINI, CIPOLLONE, VIVIANO; s. 9.
[176] Geeta KINGDON, John KNIGHT; "The measurement of unemployment when unemployment is high," Labour Economics. Vol. 13, Iss. 3 , 2006, s. 292.
[177] Luis GARRIDO, Luis TOHARA; "What does it take to be (counted as) unemployed? The case of Spain," Labour Economics. Vol. 11, Iss. 4, 2004, s. 508.
[178] KINGDON, KNIGHT; s. 296.
[179] GARRIDO, TOHARA; s. 508.
[180] ILO; The 20 Key Indicators of the Labour Market. http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/kilm/indicators.htm#kilm8 , (10. 11. 2006).

ücretli ya da bağımsız işçi olarak bir saat bile çalışmamış olması gerekmektedir. Ücretsiz aile çalışanı kapsama alınmaktadır, ancak ücretsiz gönüllü faaliyetler iş olarak kabul edilmemektedir. İkinci unsur ise, çalışabilir halde olmayı gerektirmektedir. Buradan, bir işsizin önerilen bir işe, örneğin, iki hafta içerisinde başlayacak durumda olması anlaşılmaktadır. Üçüncü ve son olarak, bir kimsenin işsiz sayılabilmesi için, geçen dört hafta içerisinde en az bir yol deneyerek aktif olarak iş aramış olması gerekmektedir[181].

Öte yandan, Avrupa Birliği İstatistik Bürosu (Eurostat) 15 ve üzerindeki yaş grubunda, işi olmayan, izleyen iki hafta içinde çalışmaya hazır durumdakilerden önceki dört hafta içerisinde iş aramış kişileri işsiz olarak kabul etmektedir[182]. Avrupa Birliği Komisyonunun 2000 yılında yaptığı düzenleme, üye devletler ile Topluluk kurumlarının işgücü istatistiklerini karşılaştırmalarında çıkan sorunları aşması için, işsizliği UÇÖ'nün tanımını temel alarak ölçmeyi uygun bulmuştur. İşsizlerin belirlenmesinde 15-74 yaş sınırı getiren düzenlemede, aktif olarak iş arama unsuru ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca düzenlemede, aktif iş arama yöntemleri de açıkça belirtilmektedir[183].

Türkiye'de ise; "referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki kişiler" işsiz kabul edilmektedir. "Ayrıca, üç ay içinde başlayabileceği bir iş bulmuş ya da kendi işini kurmuş, ancak işe başlamak ya da işbaşı yapmak için çeşitli eksikliklerini tamamlamak amacıyla bekleyenlerden, iki hafta içinde işbaşı yapabilecek kişiler de işsiz nüfus kapsamına dahildirler"[184].

[181] GARRIDO, TOHARA; s. 508.
[182] BRANDOLINI, CIPOLLONE, VIVIANO; s. 10.
[183] European Commission; Regulation No. 1897/2000, Official Journal of the European Communities, L. 228, 8 September 2000, s. 19.
[184] TÜİK; Haber Bülteni. Sa: 70, 25 Nisan 2006.

Bu tanımlamalar, sayısal ve oransal ölçümlerin yapılması ve işsizlerin örneğin, işsizlik sigortası gibi belirli haklardan yararlanabilmesi için getirilmiştir. Ancak, işsizlik ekonomik ve sosyal açıdan ele alındığında, bu tanımların kapsamını aşmaktadır. Pek çok ülkede işsizlik oranları dikkatle izlenmesine rağmen, gelişmiş ülkelerde bile eksik hesaplanmaktadır. Uzun süre iş arayıp da bulamayan işsizler, bir süre sonra aktif olarak iş aramayı bırakmaktadırlar. Böylece, gerçek anlamda işsiz olmalarına rağmen, yukarıdaki tanımlara göre işsiz sayılmamaktadırlar. Bazı ülkelerde ise, engellilere yapılan yardım ve ödemeler işsizlik ödeneğinden daha fazladır. İş bulma ümidi olmadığı için, uygun koşulları taşıyan birçok işsiz bu kapsama girmeyi tercih etmektedir. Öte yandan, yine aynı gerekçeyle, birçok genç eğitim sürelerini uzatmaktadır. Bazı ülkelerde ise, özellikle özelleştirmeler sırasında, işçiler erken emekli olarak işsizlik riskinden kurtulmaya çalışmaktadır[185]. Ayrıca, kırsal alanlardan yeterli bilginin toplanamaması, gelişmekte olan ülkelerde işsizlik oranlarına ilişkin tahminlerde bulunmayı zorlaştırmaktadır[186].

Öyleyse, işsizlik kavramının arkasındaki teorik tartışmalar da ele alınmalıdır. Yeni klasik yaklaşımda, işsizlik ve istihdam en basit haliyle zamanın kullanımını ifade etmektedir. Buna göre, işçiler çalışıp çalışmamayı ya da ne kadar çalışacaklarını gerçek ücret seviyesine göre etkin bir şekilde seçerler. Böylece, işsizliğin isteğe bağlı olmayan bir durum olduğu inkar edilmektedir. Gerçekten işsizlik, iş tekliflerinin işçilerin rezervasyon ücretlerini karşılamadığı için boş zamanın gönüllü seçimi olarak ele alınmaktadır[187]. Yeni klasik yaklaşımda para veya gerçek ücret katılığı olmadığında işgücü arzı ve talebinin eşit olacağı varsayılmaktadır. Bu varsayım altında işgücü piyasasının kendi içerisinde dengeye geleceği ve tam istihdamı sağlayacağı düşünülmektedir. İşletmeler işçileri marjinal verimliliğini gözeterek istihdam eder. bununla birlikte, işgücünün marjinal verimliliğinin istihdamın en yüksek seviyesinde düşeceği varsayılmakta ve kar

[185] Joseph E. STIGLITZ, José Antonio OCAMPO, Shari SPIEGEL, Ricardo FFRENCH-DAVIS; Deepak NAYYAR; Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization, and Development. Oxford University Press Inc., New York, 2006, s. 15.

[186] Nomaan MAJID; "The working **poor** in developing countries," International Labour Review. Vol. 140, No. 3, s. 276.

[187] David A. SPENCER; "Work for all those who want it? Why the neoclassical labour supply curve is an inappropriate foundation fort he theory of employment and unemployment," Cambridge Journal of Economics, Vol. 30, No. 3, 2006, s. 460.

maksimizasyonuna giden işletmelerin, gerçek ücretlerde bir düşme olduğu zaman ek bir işçi istihdam edeceği söylenmektedir. Ancak, işçilerin, boş zamanın marjinal faydasının gerçek ücret seviyesine eşit olduğunda çalışmak isteyecekleri düşünülmektedir. Bir kimse işsizse, piyasa ücretini düşük bularak boş zamanı tercih etmiştir[188].

İşsizlik bireylerin, işgücü piyasasında marjinalleşmesine ve hatta dışlanmasına neden olmaktadır. İşsizlik riski ve gerçekleşmesi halinde yaratacağı gelir kayıpları bireyler üzerinde mali ve psikolojik bir baskı yaratmaktadır[189]. Ekonomik maliyetleri dışında, işsizliğin büyük sosyal maliyetleri de bulunmaktadır. Özellikle uzun süren işsizlik ailelerin parçalanmasına, suç oranları ve şiddet olaylarının artmasına neden olmaktadır. İşsizlik sosyal dışlanmanın da temel nedenini oluşturur[190]. İşsizlerin sağlık sorunları çoğalmaktadır. Yüksek nikotin ve alkol tüketiminin yanı sıra, daha sık sağlık sorunlarının yaşanmasına bağlı olarak ilaç tüketimi de artmaktadır. Yüksek tansiyon ile kalp enfarktüsü de işsizleri etkileyen sağlık sorunlarındandır. Tüm bu sorunlar işsizliğe bağlı olarak yaşam kalitesi ve memnuniyetinin düşüşüyle ilgilidir[191]. 12 Avrupa ülkesi ve ABD'yi kapsayan bir çalışmaya göre, işsizler istihdam edilenlere göre önemli derecede mutsuzdur. Çünkü, işsizlik gönüllü seçilen bir durum değildir. Aksi halde, işsizlik bu insanların gönüllü bir şekilde mutsuzluğu seçtikleri anlamına da gelecektir[192]. Zaten gönüllü işsizlik kavramı kendi içerisinde çelişkilidir. İşsizlik kavramının birincil unsuru iş arıyor olmaktır. Bu açıdan gönüllü işsizlik olarak adlandırılan durum, boş zamanın seçilmesi ya da işgücü piyasasına girmemek anlamına gelmektedir. Öyleyse, bu durum işsizlik olarak tanımlanamaz[193]. Üstelik, işsizlik istem dışıdır[194]. Ayrıca,

---

[188] A. k.; s. 461.
[189] Tiiu SOIDRE; "Unemployment risks and demands on labour market flexibility: an analysis of attitudinal patterns in Sweden," International Journal of Social Welfare, Vol. 13, Iss. 2, 2004, s. 125.
[190] STIGLITZ vd.; s. 14.
[191] Hendrik BERTH, Peter FÖRSTER, Elmar BRÄHLER; " Arbeitlosigkeit, Arbeitsplatzunsicherheit und Lebenszufriedenheit: Ergebnisse einer Studie bei jungen Erwachsenen in den neuen Bundesländern," Sozial und Praventivmedizin. Vol. 50, Iss. 6, 2005, s. 361.
[192] KINGDON, KNIGHT; s. 304
[193] Michel De VROEY; "Keynes, Lucas and involuntary unemployment: a reply to Hayes," Cambridge Journal of Economics. Vol. 30, No. 3, 2006, s. 480.
[194] M. G. HAYES; "Comment: Lucas on involuntary unemployment," Cambridge Journal of Economics. Vol. 30, No. 3, 2006, s. 475.

günümüzde, yeni klasik teorinin varsayımının aksine, ücret esnekliği işsizlik oranlarını azaltmak yerine, artırmaktadır. Ücret esnekliği sayesinde yüksek işsizlik oranları gerçek ücretleri geriletirken, hanehalkı gelirinin azalması nedeniyle işgücü arzı da artmaktadır[195]. Öyleyse, işsizliğin işgücü piyasasındaki katılıklardan kaynaklandığı düşüncesi doğru olmadığı gibi, işsizliğin anlaşılmasında ve tanımlanmasında da yanıltıcıdır[196].

Keynesyen iktisat ise, işsizliğin makro ekonomik tanımını yaparken, friksiyonel ve gönüllü işsizliğin mikro ekonomik çelişkilerinden uzaklaşarak, klasik teoriden farklılaşmaktadır[197]. Gerçekten Keynes'in genel teorisiyle gönülsüz işsizlik kavramı önem kazanmıştır. Buna göre, işsizlik işsizlerin özelliğinin ötesinde, toplam talep yetersizliği nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yeterli, ulaşılabilir iş olmamasından kaynaklanmaktadır ve kamu müdahalesi ile bu sorun çözülebilir[198]. Keynes'in toplam talep teorisine göre, dış ticaret, özel ve kamu yatırımları ile diğer otonom harcamaların belirlediği çıktı istihdam ile ilişkilidir. Keynesyen iktisat, klasik teorinin aksine, piyasaların kendi kendisine dengeye geleceği varsayımını birçok nedenden dolayı reddeder. Öncelikle ücret ve fiyat ilişkisini dikkate almaktadır. Saymaca ücretler ya işveren tarafından ya da toplu pazarlık sonucunda belirlenmektedir. İşsizliğin artışı işgücünün pazarlık gücünü düşürmekte, böylece saymaca ücretler de azalmaktadır. Gerçek ücretler ise, fiyat seviyesine göre belirlenir. İkinci olarak, efektif talep büyük ölçüde yatırım kararlarına bağlıdır. Ancak yatırım kararları geleceğe ilişkin beklentilere yöneliktir. Geleceğin açık uçlu ve belirsiz oluşu, rasyonel etmenler dışında, yatırım duyarlılığı ve yatırımcıların aşırı kar sağlama güdüleri (animal spirit) yatırımların etkilenmesine neden olabilmektedir. Son olarak ise, mali piyasalar dalgalanma eğilimlidir ve istikrarsızlığın kaynağıdır[199].

[195] KAPAR; s. 30.
[196] Dean BAKER, Andrew GLYN, David HOWELL, John SCHMITT; "Labor Market Institutions and Unemployment: Assessment of the Cross-Country Evidence," David HOWELL (ed.); Fighting Unemployment: The Limits of Free market Orthodoxy. Oxford University Press Inc., New York, 2005, s. 91.
[197] HAYES; s. 475.
[198] SPENCER; s. 460.
[199] STOCKHAMMER; s.11.

Klasik iktisat ile Keynesyen iktisat teorisinin arasındaki belirli farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle emek ile sermayenin ikame edilebilirliği Keynes'in varsayımlarına ters düşmektedir. İkinci olarak, klasik iktisatta sermaye ve emek için saf ve tam rekabet varsayımı, tasarrufların yatırımlara, işçilerinde işlere etkin bir şekilde dağıtılması sonucuna ulaşmaktaydı[200]. Keynesyen iktisat ise, bu varsayımların aksine, işsizliğin nedenlerini sermaye birikim biçimine dayandırmaktadır[201].

Bu açıdan sermaye birikiminin yaşadığı krizlere bağlı olarak yeniden yapılanmasında ve yeniden bölüşüm sürecinin işlemesinde yüksek işsizlik oranları önemli bir rol oynamaktadır. Yüksek işsizlik oranları sayesinde ücretler baskılanıp, katma değer payı artırılabilmektedir. Emek ve sermaye arasındaki güç bakışımsızlığı emek süreçlerinin yeniden örgütlenmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, yeni üretim alanları için işgücü arzı da yaratılabilmektedir. En önemlisi, ortaya çıkan ücret farklılıklarından yararlanılmakta ve üretim süreçlerinin yeniden konumlandırılmasıyla uluslararası işbölümü tekrar düzenlenmektedir [202].

Gerçekten günümüzde işgücü piyasasındaki esneklik artarken, fordist dönemin sağlamış olduğu yaşam boyu istihdam, standart iş sözleşmeleri ve toplu pazarlık atipikleşmektedir. Ademi merkezileşen toplu iş sözleşmeleri daha az güvence sağlarken, çalışma saatleri, iş sözleşmelerinin süresi ve ücretler esnekleşmektedir. Bu süreç işletmeler için esneklik, işçiler için ise risk anlamına gelmektedir. Böylece, işçilerin pazarlık güçleri gerilemektedir[203].

Ayrıca, işgücü piyasasının çekirdek ve çevresel işgücü olarak bölünmesi, piyasanın ve istihdamın düzensizleşip esnekleşmesine neden olmaktadır. Çekirdek işgücü daha istikrarlı ve düzenli bir çalışma ilişkisine sahipken, çevresel işgücü marjinalleşmektedir ve bu nedenle eğreti çalışma koşullarına tabidir. Bu kapsamda çokuluslu işletmelerin sunduğu işler ve ücretler, işçiler ve iş arayanlar için bir

[200] BOYER; Labour, s. 30.
[201] STOCKHAMMER; s. 6.
[202] Guy STANDING; "The **notion** of structural unemployment," International Labour Review. Vol. 122, No. 2, 1983, s. 149.
[203] HUDSON; s. 329.

güvence olarak algılanmaktadır. Ancak çevresel işgücünün istihdamı, siparişe dayalı talepteki dalgalanmalara bağlı olarak belirlenmektedir. Bu nedenle atipik çalışan işçiler ve sayısal yoğunluğun bulunduğu çevresel işgücü için işsizlik ve istihdam edilme arasındaki sınırlar belirsizleşmektedir[204]. Değer zincirlerinde yer alan, gelişmekte olan ülkelerdeki taşeron işletmeler arz ve talepteki değişiklere uyum sağlayabilen esnek bir işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Siparişlerin karşılanması gerektiği dönemlerde uzun sürelerde fazla çalışma gerçekleştirilirken, talebin az olduğu dönemlerde işten çıkarma ve kısa süreli çalışma söz konusu olmaktadır[205]. Gerçekten, işgücü piyasasının esnekleşmesi, geçici sözleşmelerle güvencesiz işlerde çalışan işçilerin, dönemsel olarak işsiz kalmalarına veya sürekli olarak işgücü piyasasından dışlanma riskiyle karşılaşmalarına neden olmaktadır[206].

Bir başka sorun ise, enformel sektörün eksik istihdamın toplandığı bir merkeze dönüşmesidir. Formel sektörde iş bulamayan işçiler enformel sektöre yönelmektedirler. Bununla birlikte enformel sektörün genişliği, bulunduğu ülkede ücret oluşumunu daha rekabetçi kılmaktadır. Enformel sektörde vergi ve sosyal güvenlik kesintileri bulunmadığı için, belirli durumlarda ve sektörlerde ücretler göreceli olarak yüksek olabilir. Ancak gelir değişken ve belirsizdir. Ayrıca, sosyal koruma ve iş güvencesi de bulunmamaktadır. Bu açıdan, işçinin çalışma isteği ile amaçladığı gelir ve sosyal güvencenin olmaması, enformel çalışma ile işsizliği aynı düzleme taşır[207].

Böyle bir yapı içerisinde çalışma yaşamında artan belirsizlik, iş değişikliklerinin yanı sıra yaşam koşullarını da etkilemektedir. Günümüzde sosyal korumanın kapsamına girmek, iş ilişkisinin türüne ve hukuksal ilişkinin niteliğine bağlı kılınmıştır. Ancak, ücretli istihdama ilişkin risklerin artışı, yaşam boyu sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu ikilem, işsizlik kavramını standart tanımının ötesine taşımaktadır. Günümüzde işsizlik, bir işe sahip olamama durumuyla sınırlı değildir. Artık eksik istihdamın esnek ve çeşitlenmiş biçimleri ile

[204] A. k.; s. 321 vd.
[205] JENKINS; s. 13.
[206] SOIDRE; s. 125.
[207] BOYER; Labour, s. 66.

işsizliğin bireysel sorumluluk alanı olarak görülmesinden kaynaklanan riskler de işsizlik kavramına dahildir[208].

Dünyada işsiz sayısı, 1995 yılında 157,3 milyon iken 2005 yılında 191,8 milyona çıkmıştır. Böylece, işsizlik oranı yüzde 6'dan 6,3'e yükselmiştir. Öte yandan, 2002 ve 2005 yılları arasında, küresel ekonomide göreceli olarak daha iyi bir büyüme performansı gerçekleşmesine rağmen, işsizlik oranları yüzde 6,6'dan sadece yüzde 6,3'e düşmüştür. Ancak, işsizlik oranları işgücü piyasasının eğretiliğini göstermekte yetersiz kalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulların çalışmaktan başka seçenekleri yoktur. Bununla birlikte, bulabilecekleri işler düzensiz, verimsiz, düşük ücretli ve güvencesizdir. Üstelik, bu işler işsizliğin "katı" tanımının dışında tutulmaktadır[209]. Tüm bu gelişmeler işsizliğin hem tanımlanmasını hem de açıklanmasını zorlaştırmaktadır. İşsizliğin gerekçe ve biçimlerini farklı yönleriyle ele alıp, değişen koşullar ve teorik tartışmaları göz önünde tutarken, çalışma koşulları eğretileşen bir işçinin gereksinimleri göz ardı edilmemelidir.

2. Unsurları

İşsizlik tanımlanırken, en sık vurgulanan unsurlar çalışma isteği, gelir yoksunluğu, aktif olarak iş aramak ve çalışmaya hazır olmaktır.

a. Çalışma İsteği

Sanayi devrimi çalışma ilişkilerinin düzenlenmesini değiştirmekle kalmayıp, işsizliği sosyal bir sorun haline dönüştürdü. Çalışma, yükümlülükler ve gücün dağılımı yeniden yapılandı. Sermaye üretim araçlarının mülkiyetine sahip olurken,

[208] Tijen ERDUT; "İş ve Gelir **Güvence**si," I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, 2004, s. 149.
[209] ILO; **Changing** Patterns in The World of Work. Report of The Director-General, International Labour Conference 95th Session 2006, Report I (C). International Labour Office, Geneva, 2006, s. 19.

işçiler bağımlı çalışmayla karşı karşıya kaldılar. Üretim biçimindeki bu değişim işsizlik sorunun da belirginleşmesini beraberinde getirmiştir[210].

Mülksüzleşme karşısında işçiler, ertelenemez gereksinimlerin sağlanması için, zaman ve işgücü piyasasının koşullarından bağımsız bir şekilde, ücretli çalışmak zorunlu kalmıştır. Öte yandan, emeğin biriktirilemez oluşu, işçileri sosyal risklere daha duyarlı kılmaktadır[211]. Bağımlı çalışma ilişkisi ve işsizlik, gelir güvencesizliğini beraberinde getirmektedir. Böylece işçilerin sosyal korumaya olan ihtiyaçları da artmıştır[212]. Bireyler riskten kaçınma eğilimindedir. Bu nedenle ekonomik ve sosyal güvenceler, bireyler ve aileleri için önem kazanmaktadır. Çünkü, gelir istikrarının sağlanması istenmektedir. Ancak, işsizlik gelir kaybı anlamına gelmektedir ve yarattığı belirsizlik gelirle sınırlı değildir. İşsizliğin süresi, iş bulunduğu takdirde elde edilecek gelir ve sosyal güvence gibi birçok belirsizlik bulunmaktadır[213].

Çalışma isteği, hem gelir elde etme, hem de topluma katılma gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Aksine işsizlik, sosyal dışlanmanın temel nedenlerindendir[214]. Çoğu kişi toplumdaki konumunu ve kimliğini, çalıştığı yer ve konumuna göre tanımlamaktadır. Gerçekten çalışmayla sağlanan gelir düzeyi, yaşam standardında ve sosyal yaşamda belirleyicidir. Bu açıdan gelirin tüketim kalıplarının ve günlük yaşamın üzerindeki etkileri, bireyin sosyal çevre tarafından kabulünde etkin rol oynadığı varsayılmaktadır[215].

İşsizlik gelir kaybı ve yaşam standartlarının gerilemesi anlamına gelmektedir. Öyleyse, işsizler için hem kişisel, hem de sosyal maliyetler yaratmaktadır. İşsizlik sosyal statünün sarsılmasına, bilgi ve yeteneklerin zayıflamasına, dolayısıyla güven kaybına yol açmaktadır. Bunlar da sosyal dışlanmaya neden olan diğer unsurlardır. Hastalıklar ve depresyon da işsizliğin yol açtığı sorunlardır. Tüm bu olumsuzluklar

[210] COLANDER; s. 140.
[211] KAPAR; s. 28.
[212] A. k.; s. 37.
[213] STIGLITZ vd.; s. 12.
[214] SAPANCALI; Dışlanma, s. 143.
[215] A. k.; s. 144.

karşısında işsizler, düşük ücretli işleri kabul etmek zorunda kalmaktadır. Böylece işsizlik çalışanların tüm hayatını etkileyen bir tehdide dönüşmektedir[216].

Buna karşılık, yeni klasik teoride, işsizlik bir işçinin piyasada belirlenen ücretle çalışmak istemeyip boş zamanı seçmesi olarak tanımlanmaktadır. Buna göre boş zamanın marjinal faydası, fırsat maliyeti oluşmadığı takdirde, olumludur. Bu nedenle, uzunluğu dikkate alınmaksızın, boş zamanın tercih edileceği varsayılmaktadır. Bu görüşe göre, çalışmanın marjinal faydasının sıfıra eşit olması doğaldır. Ancak, bir işçinin ya da bir işsizin boş zamanın marjinal faydası nasıl değerlendirildiğine bağlıdır. Sosyal yardım alan bir işsizin, zengin bir kimse kadar boş zamanı olabilir. İşsizin boş zamanının ve yaşam standartlarının kalitesi zengininkinden daha düşük olacağına kuşku yoktur. Zengin bir kimse daha pahalı mal ve hizmetler satın alarak, boş zamanından daha fazla tatmin olacaktır. Ancak, bir işsiz için, yoksulluğa bağlı güçsüzlük ve umutsuzluk duygusu, süregelen boş zamanı bir tercihten çok felakete dönüştürecektir[217]. Gerçek yaşamda işçiler seçimle karşılaşmazlar, ancak yaşamak için çalışmaları gerekir. İşverenin düzenlemiş olduğu çalışma saatlerine uymak zorundadırlar. Dolayısıyla işçilerin boş zaman ve çalışmak arasında bir seçim şansı da yoktur. Bu nedenle çalışma bir istek değil, zorunluluktur[218].

Çalışma isteğe bağlı olmadığı gibi, günümüzde iş ve ücret seçme özgürlüğü de ortadan kalkmaktadır. Tam süreli istihdam azalmaktadır. Bununla birlikte yeni istihdam biçimleri artmaktadır. Sektörler arası dengeler de değişmektedir. Gerçekten bazı sektörlerde işgücü talebi artarken, diğerlerinde işler ortadan kalmakta, bu nedenle de işsizlik yoğunlaşmaktadır. İşsizliğin bu şekilde yoğunlaşmasının diğer bir sonucu ise, giderek artan sayıdaki insanın sürekli istihdam edilip, işsiz kaldıkları bir döngüye girmiş olmalarıdır. Mekansal olarak sınırlandırılmış işgücü piyasalarında uzun süreli ve yüksek oranlı işsizliğin varlığı, işletmeler lehine güç dengesini değiştirmektedir. Çok sayıda işsizin ücretli işlere olan ihtiyacı, işletmelerin yeni çalışma biçimlerini ve emek süreçlerini değiştirmesini olanaklı kılmaktadır. Güç

[216] SPENCER; s. 462.
[217] A. k.; s. 461.
[218] A. k.; s. 468.

bakışımsızlığı, işgücü piyasalarının yeniden yapılandırılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu süreçte devlet politikaları ve düzenleme rejimlerinde de değişim yaşanmaktadır[219]. Sosyal koruma giderek daha çalıştırmacı yöntemlerle sağlanmaktadır. Böylece, işsizlerin herhangi bir iş teklifini kabul etmelerine yönelik baskı oluşmaktadır. İşsizlik sorunun üstesinden gelinmesinde, işsizlerin bireysel sorumlulukları ve kendi girişimleri ön plana çıkarılmaktadır. Böylece, baskın olan aktif istihdam politikaları, bir adım daha ileriye giderek, işgücü piyasasında kalmayı zorunlu kılan politikalara dönüşmektedir[220].

Ancak, ortaya çıkan sorun işsizliğin temel makro ekonomik etkenlerden kaynaklandığının göz ardı edilmesidir. İşgücü piyasasının türev piyasa oluşu, istihdamın toplam talep tarafından belirlenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla işsizliği açıklarken yatırım ve talebin istihdama etkisi dikkate alınmalıdır. Sermaye birikimi ve işgücü piyasasındaki gelişmelerin birikimi yönlendirdiği yer önem kazanmaktadır[221]. Büyümenin içe dönük ya da dışa açık olması kadar, üretimdeki emek sermaye bileşimi de işsizlik oranlarını etkilemektedir[222]. Bu karmaşık yapı nedeniyle işsizlerin çalışma isteğinin daha da artırılması istihdamı artırmakta yeterli olmayacaktır. Çünkü asıl olan, talep ve iş yaratmaktır.

Gerçekten ekonomik büyüme sağlandıkça, sektörler içerisinde ve arasında yapısal değişimler ortaya çıkmaktadır. Günümüzde istihdam ve tüketimde hizmetler sektörünün ağırlığı artmaktadır. Bu değişken getirilere yönelik tercihlerden kaynaklanan talep kaymasına bağlandığı kadar, verimlilikteki dışsal değişikliklere de atfedilmektedir. Verimlilikteki değişiklikler sınıflar arasında paylaşımın saymaca ve gerçek oranlarını açıklamaktadır. Bu nedenle ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisi için de önem kazanmaktadır. İçsel büyüme teorilerinde, ekonomik büyümenin bu yapısal değişimlere neden olduğu kabul edilmektedir. Bu açıdan büyüme biçimini belirleyen iki unsur bulunmaktadır. İlki kaynakların daha etkin kullanılmasını

[219] HUDOSN; s. 317.
[220] Berndt KELLER; "The Hartz Commission Recommendations and Beyond: An Intermediate Assessment," The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations. Vol. 19, Iss. 3, 2003, s. 366.
[221] STOCKHAMMER; s. 14.
[222] GÖKTAŞ YILMAZ; s. 65.

sağlayan yeni üretim biçimlerinin uygulanmasıdır. İkincisi ise, katma değeri artıran yeni ürün hatlarının yeniliğinin (innovation) gerçekleştirilmesidir. Ancak bu yapı içerisinde var olan ürünlerin veya üretim tekniklerinin değişmesi kaçınılmazdır. Bu açıdan, farklılaşan ürünler ve piyasalar geleneksel piyasa ve mallardan daha fazla sektörler arası yapısal değişime neden olacaktır[223]. Bu durumda, ekonomik büyümeye karşın işsizliğin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Baskınlığı artan sektörler ile geleneksel olanlar arasındaki denge, yaratılan işlerle ortadan kalkanların oranını belirlemektedir. Bu dengeye göre işsizlik oranları değişken olabilir. Daha önceki üretim biçiminde uzmanlaşmış işçilerin, tekrar kalifiye olup yeni üretim biçimi ve emek süreçlerine uyum sağlamalarıyla işsizliğin azalacağı beklentisi yaygındır[224].

Öte yandan, günümüzde formel sektörde yeterli işin yaratılamaması, işsizlerin enformel sektörde iş aramalarına neden olmaktadır. Mülksüzlük ve ekonomik gücün sınırlılığı, yoksulların tek gelirini çalışmaya bağlı kılmıştır. Bu nedenle işsizler, formel sektörden düşük ücret seviyesinin olduğu ve sosyal güvencenin bulunmadığı enformel sektörde çalışmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca hem formel hem de enformel sektörde işler için artan rekabet çalışanlarında ücretlerini düşürmektedir. Enformel sektörün büyümesi düşük verimlilikli ve ücretli işleri yaygınlaştırmakta, bu ise eksik istihdamı artırmaktadır. İşgücü piyasasının esnekleşmesi tam zamanlı ve standart sözleşmeli işleri azaltmaktadır. Böyle bir yapı içerisinde ihtiyaçları karşılayacak gelir için bir işe sahip olmak önem kazanmaktadır. Ancak, yeterli değildir. Yaygın işsizlik ve eksik istihdamın en önemli sonucu, sürekli yoksulluk ve mutlak yoksunluktur[225].

İstihdam fırsatlarına erişimin kısıtlanması, hanehalkı içerisinde işgücüne katılımı da etkilemektedir[226]. Gerçekten gelir kaybını karşılamak için kadınların işgücüne katılımı da artmaktadır. Böylece işgücü arzı artarken, gerçek ücretlerin

[223] Martin ZAGLER; "Does economic growth exhibit a different impact on job creation and job destruction?" Scottish Journal of Political Economy. Vol. 53, No. 5, 2006, s. 672.
[224] A. k.; s. 673.
[225] STIGLITZ vd.; s. 14.
[226] HEINTZ; Globalization, s. 11.

azalışına (ve hatta sosyal güvencenin azalmasına) içkin sosyal gerilim riski hafifletilmektedir[227].

Bu nedenle kadınların işgücüne katılımı sadece cinsiyetle ilgili bir sorun değildir. Gerçekten kadınların işgücüne katılımı, başta işsizlik olmak üzere ağırlaşan ekonomik koşullara bir tepkidir. Başka bir açıdan ise, kadınların işgücüne katılım oranlarının artışı yapısal uyum politikaları ile bakışımlı görülmektedir. Ekonomik krizlere, işten çıkarmalara, iş güvencesizliğine ve daha yüksek işsizlik oranlarına neden olan bu politikalar, kadınların işgücüne katılım oranlarını da artırmaktadır. Uzun süreli yapısal işsizliğin ve hanehalkı içerisinde işsizlik oranlarının yüksek oluşu, kadınların işgücü piyasasına girmesini zorunlu kılmaktadır. İşgücü arzının artışıyla, ülkenin işsizlik oranları daha da yükselmektedir. Gerçekten günümüzde erkeklerin işsiz kalması veya düşük ücretli, eğreti işlerde çalışması, hanehalkı gelirinde düşüşe ve yoksulluğun artmasına neden olmaktadır. Bunun karşısında ise kadın ve çocukların işgücü piyasasına giriş yaptığı gözlenmektedir[228]. Yeni klasik söylemle, kadın ve çocuklar artık boş zamanı tercih etmemektedirler.

b. Gelir Yoksunluğu

Hanehalkı bir toplumda, akrabalık ilişkisine dayalı olmasının ötesinde, ekonomik bir birimdir. Hanehalkının elde ettiği ya da olası gelirlerinin tümü, yapılması gereken gerçek harcamalarla karşılaştırılır. Tüm gelirin en az miktarı emeğin yeniden üretim sürecinin gerçekleştirilmesi, bunun fazlası tatmin edici sayılan yaşam tarzının sürdürülmesi[229] ve daha fazlası ise sermaye biriktirici olarak kapitalist sistemde yer alma çabası için kullanılır[230].

Bununla birlikte hanehalkı içerisinde işsizliğin bir sorun olarak algılanması, gelire ve gelirin nasıl yaratıldığına bağlıdır. Gerçekten endüstri öncesi tarım toplumlarında, çiftçilerin ücret değil de net gelir elde ediyor olmaları, işsizliğin

[227] JUILLARD; s. 157.
[228] HEINTZ; Globalization, s.12.
[229] Benzer görüş için Bkz. Gösta ESPING-ANDERSEN; Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford University Press Inc., New York, 1999, s. 114.
[230] Immanuel WALLERSTEIN; Tarihsel Kapitalizm. Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 21.

sosyal bir sorun niteliğinde görülmemesine yol açmaktadır. Gelir doğa koşullarına bağlı olduğu için, saat başına düşen gelir değişkendir. Gelirin azalmasına karşın, insanlar çalışmaya devam etmek zorundadır. Bu nedenle de tarım toplumunda devrevi işsizlik söz konusu değildir. Ancak, yapısal işsizlik ve eksik istihdamdan söz edilebilir[231].

Bununla birlikte, endüstri devrimi işsizliği sosyal bir soruna dönüştürdü. Tarım toplumlarında bireyler ve aileler, ekonominin durgun olduğu dönemlerde, kendileri sorumluluk yüklenip aile içi dayanışmayla sorunun üstesinden gelmeye çalışmaktaydılar. Ancak, kapitalist sanayi toplumunda işletme sahipleri işçileri için benzer bir sorumluluk üstlenmemektedir. Ücretin işçinin tek geçim kaynağı olması, işsizliğin sosyal bir soruna dönüşmesindeki temel etkendir[232].

Bu sorunun ele alınışı kapitalizmin evrimi içerisinde türdeş değildir. Emeğin yeniden üretilme biçimi ile sermaye birikiminin dinamikleri açısından değişmektedir. İşçilerin kırsal bölgeyle sıkı bağları olduğu sürece, yeniden üretimleri temel olarak kapitalist ilişkilerin dışında kalacaktı. Ancak, 19.yüzyıl sonlarından itibaren emeğin yeniden üretimi gittikçe piyasaya bağımlı hale geldi. Bu süreçte mülkiyet ilişkilerindeki değişimin yanı sıra, ücretlilerin tüketiminin önemli bir piyasaya dönüşmesi dikkat çekicidir. Say Kanunun iyi işlediği ve üretilen malların tüketiminde hiçbir sorunun ortaya çıkmadığı düşünülebilir. Ancak, birikim rejiminin artırdığı sorunlar statik bir dengeyle ilişkili değildir, sadece ürettiği dinamiklerin biçimini etkilemektedir[233].

Pek çok insan işsiz kaldığında tüketimlerini azaltmaktadır. Bu büyük ölçüde tasarruflarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca işsizliğin süresi uzadıkça, gelecekteki gelirin belirsizliği de artmaktadır. Bu nedenle borçlanma imkanları da azalmaktadır[234]. Talep daralması yanında istihdamın azalması da üretim potansiyelini

[231] COLANDER; s. 140.
[232] COLANDER; s. 140.
[233] JUILLARD; s. 154.
[234] STIGLITZ vd.; s. 13.

düşürmektedir. İşsizlikteki her yüzde 1'lik artış GSMH'da yüzde 2,5'lik bir azalmaya neden olmaktadır[235].

Bu açıdan gelir güvencesinin sağlanmasında sosyal gelir önemlidir. Bireyin sosyal geliri (SI) [SI=W+CB+EB+SB+PB], başta işten sağladığı saymaca ücreti (W) ve ücret ekleri (EB) olmak üzere birçok bileşenden oluşur. Yardımlar veya ailesi, akrabaları ya da yerel cemaatlerden aldığı destekler (CB), devletten almaya hak kazandığı sigorta edimleri ve transferler (SB) dışında, özel sosyal korumayı (PI) kapsayan yatımların (S) tümü (PB), sosyal gelirin bileşenleridir. Sosyal gelir kendi içerisinde ayrıştırılabilir [SI=(Wb+Wf)+(FT+LT)+(NWB+IB)+(C+IS+D)+PB]. Wb sabit ücreti ifade ederken Wf ücretin değişken kısmıdır. FT aile transferlerini LT ise hükümet dışı örgütler ile cemaatlerin yaptığı kurumsallaşmamış enformel gelir transferlerini ifade etmektedir. NWB işletmenin işçilere sağladığı ücret dışı faydalardır. IB de işletmenin sağladığı beklenmedik sigorta benzeri katkılardır. C vatandaşlık haklarına bağlı olarak genel kamusal faydalardır. IS devletin yaptığı sigorta temelli gelir transferlerini, D ise ihtiyari olanları ifade etmektedir[236].

Bir işsizin gelirinde [SI=EB(SP)+SB(UI+UA+D)+PB+(S+PI)+CB] ise, işten çıkarma tazminatları (SP), işsizlik sigortasının sağladığı gelirler (UI) ve yardımlar (UA) ile devletin ihtiyari gelir transferleri bulunmaktadır. Ayrıca, işsizin tasarrufları ve özel sigortanın sağladığı imkanların yanı sıra, enformel ağın katkısından da oluşur. İşsizlerin gelir düzeylerine göre, kaynakları da farklılaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulların temel gelir kaynakları devletin ihtiyari gelir transferleri, servet incelemesi sonucunda verilen yardımlar (means tested assistance) ve kurumsallaşmamış enformel gelir transferleridir. Orta gelir düzeyine sahip işçiler için ise; işten çıkarma tazminatları, işsizlik sigortası edimleri ve enformel gelir transferleri önem kazanmaktadır. Daha yüksek gelir düzeyinde bireylerin özel tasarruflarının payı artmaktadır. Kuşkusuz her üç grup için, bu gelirler eğreti olmakla birlikte ortalamanın altındadır[237].

---

[235] M. Kemal BİÇERLİ; Çalışma Ekonomisi. Genişletilmiş 3. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 420.
[236] Guy STANDING; Unemployment and **Income** Security. International Labour Organization, Geneva, 2000, s. 4.
[237] STANDING; Income, s. 4.

Gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasasında koruma mekanizmalarının eksikliği iki önemli sonuca neden olur. Asgari koşulların altında yaşayan herkes, yaşamlarını sürdürebilmek ve ailelerini geçindirebilmek için çalışmak zorundadır. İşsizler ise aile ve cemaatler gibi diğer kurumsallaşmamış sosyal mekanizmalara yönelirler. Bu mekanizmalar işsizlere belirli bir gelir sağlama yanında, enformel kanallardan iş aramalarına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan yoksul ülkelerde, işsizlik oranları yoksulluk oranlarına göre daha düşüktür[238]. Ancak, işsizliğin artması sadece gerçek ücretleri değil, ekonomik gerilemeye bağlı olarak ücret dışı gelirleri de azaltmaktadır. Yoksulların ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatları, göreceli olarak diğerlerininkine oranla daha çok düşer. Gelirlerin bu şekilde azalması aile ve topluluk içerisindeki gelir aktarımlarını da azaltır[239]. Başka bir açıdan ise, çalışma saatlerinin uzaması ve gerçek ücretlerin düşmesi bir aile içerisinde çalışanların artmasına neden olmaktadır. Bir toplumda işgücü arzı, üretken kapasitenin sınırlara ulaştığı noktaya bağlı olarak, gerçek ücretlerdeki değişmeler karşısında esnekleşmektedir[240].

Öte yandan, gelişmiş ülkelerde sosyalleşme formel ilişkiler bağlamında gerçekleşirken, enformel bağlar zayıftır. Bu nedenle kurumlar önem kazanmaktadır[241]. Gerçekten, sosyal devleti bağlamında kalkınma sağlandıkça, kurumsallaşmamış, enformel yardımlar ve gelir transferleri azalmaktadır[242]. Sosyal devletin amaçlarından biri olarak işgücünün korunması için sosyal ücret önemlidir. Devlet yardımları, sosyal haklar, transferler ve sosyal hizmetler (özellikle Altın Çağ'da) sosyal ücretin içerisinde geliştirilmiştir. Geçici olarak çalışılamayan dönemler ile emeklilik döneminin yanı sıra işgücü piyasasına giremeyenler için de gelir güvencesinin sağlanması yine bu kapsamdadır[243].

Günümüzde sosyal devlet anlayışının sarsılması karşısında işsizlik yoksulluğa neden olmaktadır, ancak bu çalışanların yoksul olmadığı anlamına gelmemektedir.

---

[238] MAJID; Poor, s. 272.
[239] KAPAR; s. 222.
[240] SPENCER; s. 470.
[241] Duncan GALLIE; Resisting Marginalization: Unemployment Experience and Social Policy in the European Union. Oxford University Press Inc., New York, 2004, s. 50.
[242] STANDING; Income, 6.
[243] ERDUT; Güvence, s. 135.

Gelişmiş ülkelerde dahi ücret seviyesinin düşüklüğü yoksulluğu artırmaktadır. Böylece, bireyler çalışmalarına rağmen kendilerini ve ailelerini yoksulluktan kurtaramamaktadır. Dolayısıyla istihdam edilmek gelir yoksunluğunu gidermede tek başına yeterli değildir. İşsizler ve yoksul çalışanlar işgücü piyasasındaki güvencesizliğin boyutlarını ortaya koymaktadır[244].

Öte yandan, işgücü piyasasında ücretlerin katılığının işsizliğe yol açtığı belirtilmektedir. İşgücü piyasasındaki katılıkların olmaması durumunda, işsizliğin ücretlerdeki düşüş sayesinde azalacağı varsayılmaktadır. Ancak, işgücü piyasası düzenlemeleri son 20 yıldır dünya çapında yaşanan yüksek işsizlik oranlarından önce yapılmıştır. Son 20 yıldır işgücü piyasası düzenlemeleri esnekleştirilirken, sendikal hareket güçsüzleşmiştir. Buna karşılık, işsizlik hem artışı, hem de süresinin uzaması bakımından büyük bir soruna dönüşmüştür. Dolayısıyla işsizlik, işgücü piyasası katılıklarından çok, toplam talebin, iş yaratmanın önemli bir unsuru olduğunun göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır[245].

Gerçekten, (gerçek sektör) kar oranları, ücretler ve verimlilik arasındaki ilişki de bu konuda açıklayıcıdır. Kar oranları (Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde) 1970'li yıllarda 1960'lı yıllara göre azalmış, ancak 80'li yıllardan itibaren tekrar artmıştır. Bununla birlikte 1980'lerin ortasından itibaren gerçek ücretler verimlilik artışlarının altında kalmıştır. Dolayısıyla yaratılan katma değerin paylaşımında, işgücünden sermaye lehine bir akış gerçekleşmiştir. Üstelik, verimlilik artışları karşısında ücretlerin düşmesi, işsizlikte bir azalmaya kendini göstermemiştir. Bu nedenle yüksek gerçek ücretlerin işsizliğe neden olduğu varsayımına karşın, gerçek yaşamda ücretler azalırken, işsizliğin arttığı gözlenmektedir[246].

Kapitalist sistemin oluşumuyla, işgücü piyasası ve emek süreçlerinin yeni düzenlemesi, gereksinimleri değiştirdiği gibi, yeni sorunlara da neden olmuştur. İşçinin ekonomik bağımlılığı karşısında, gereksinimler ve sorunların üstesinden

[244] KAPAR; s. 214.
[245] Irfan ul HAQUE; Globalization, Neoliberalism and Labour. Discussion Paper No. 173, United Nations Conference on Trade and Development, July, 2004, s. 9.
[246] STOCKHAMMER; s. 7.

gelinmesinde kapitalizmin işaret ettiği çözüm, çalışma ve sözleşme özgürlüğüne indirgenmiştir. Ancak, emek süreçleri ve gelir üzerindeki denetimsizlik ve belirsizlik, işçinin iş ve gelir güvencesizliğinin nedenleridir. Bununla birlikte, iş ve gelir güvencesinin hak olması da yeterli değildir. Güvencenin sağlanması fırsatların yeterliliği kadar belirsizlik ve endişenin de azaltılmasını içermelidir[247].

Güvencesizlik en yalın şekliyle enformel sektörde görülmektedir. Kalkınmanın sağlanmasındaki başarısızlık, formel sektördeki işlerin yavaş artmasına neden olmaktadır. UÇÖ kapsamında uygun iş fikri son yıllarda önem kazanmıştır. Gerçekten uygun iş fikri, sosyal yanlarının yanı sıra istihdam ilişkisi ve işyerindeki temel haklar bağlamında kurumsal etkileri de içermektedir. Uygun işin ve sosyal korumanın yaygınlaştırılması, eksik tüketim sorunun aşılmasında faydalı olabilir. UÇÖ bu gerekçeyle, uygun işlerin artışının, sosyal ve politik istikrarın oluşturulmasında da önemli bir rol oynayacağını iddia etmektedir[248]. Ancak devletin ve işçi sendikaların etkinliğinin azaldığı, işgücü piyasasında enformelleşme ve eğretiliğin artığı bir dönemde uygun işlerin nasıl artırılacağı belirsizleşmektedir.

c. Aktif Olarak İş Aramak

Klasik iktisat teorisinde, bireyin her zaman belirli bir ücret düzeyinde iş bulabileceği varsayılmaktadır. Bu nedenle bir kişi işsizse, bu ya kendi seçiminden ya da iş aramamasından kaynaklandığı anlamına gelmektedir[249]. Gerçekten işsizliğin tanımlanması, iş arama faaliyeti ile yakından ilişkilidir[250]. Amerikan İşgücü İstatistikleri Bürosu gibi çeşitli kurumlar, iş bulma şansı olmadığı için, iş aramayanları işsiz kabul etmemektedir. Keynesyen iktisatçılar ise, bu gruptakileri de işsiz saymaktadır. Ayrıca, tam zamanlı bir işi tercih eden kısmi süreli çalışanların ve eksik istihdam edilenlerin işsiz sayılmamalarına da kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Bu görüş ayrılığının sonucu, tanımlara bağlı olarak, işsizlik oranları arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır[251]. Yeterli fırsat olmaması nedeniyle iş aramayı

[247] ERDUT; Güvence, s. 132.
[248] MUQTADA; s. 19.
[249] COLANDER; s. 142.
[250] De VROEY; s. 479.
[251] COLANDER; s. 145.

bırakanların sayısı artıkça, işsizlik oranları da azalmaktadır. Bu nedenle istihdamın tüm nüfusa oranı, istihdam fırsatlarındaki eğilimleri anlamada daha etkin olabilir. Ancak, eksik istihdam edilenler ile, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki, enformel sektör dikkate alındığında, bu da yeterli olmayacaktır[252].

İşsizlerin çalışmak istemelerine rağmen, aktif olarak iş aramayı bırakmalarının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlara yerel işsizlik oranlarının yüksek bir seviyede süreklilik arz etmesi, bireylerin işsizlik sürelerinin uzaması, işverenlerin yeni işe alma yöntemleri ve iş aramanın maliyetinin yüksek olması örnek gösterilebilir[253]. Gerçekten, pasif olarak iş aramak, aslında aktif iş aramanın maliyetlerinden kurtulmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu maliyetler yükseldikçe, işsizler çalışmayı istedikleri halde aktif olarak iş aramaktan kaçınacaklardır[254]. Ayrıca, işsizlik ödemelerinin aktif olarak iş aramayı engellediği düşünülmektedir. Ancak, çalışma yerine işsizlik ödemelerinin tercih edilmesi, açık işlerin insan onuruna yaraşır çalışma ve yaşam standartları sağlayamamasından kaynaklanmaktadır[255].

Günümüzde ulusal işgücü piyasaları arasında önemli farklılıklar devam etmektedir. Ancak, düzenleme rejimlerini tekdüzeleştirmeye yönelik bir baskı bulunmaktadır. Sosyal refah devleti uygulamalarının gerilemesi, kamu harcamalarını azaltmayı amaçlamaktadır. Bu süreçte sadece resmi olarak işsiz sayılanlar nicelik olarak azaltılmamakta, aynı zamanda işsizlik yardımları da geriletilmektedir. Böylece işsizlik yardımları iş arayan yardımlarına dönüşmektedir[256].

Bu doğrultuda hükümetlerin politik tercihleri, işsizlere yapılan mali desteklerin azaltılması yönündedir. Bu amaca, mali desteğin hak edilebilmesi için gerekli olan ölçütlerin artırılması ile ulaşılmaktadır. Böylece, bireyler teklif edilen herhangi bir işi, tercihlerinden bağımsız olarak, kabul etmek zorunda kalmaktadır.

[252] HEINTZ; Globalization, s. 17.
[253] KINGDON, KNIGHT; s. 297.
[254] İşsizlik durumunda gelirin yetersizliği, oransal olarak, iş arama maliyetlerini yüksek tutmaktadır. KINGDON, KNIGHT; s. 294.
[255] KAPAR; s. 110.
[256] HUDSON; s. 322.

Kamu bütçesinde tasarruf sağlama amacı, işgücü piyasası ve sosyal koruma alanındaki "reformları" çalıştırmacı (workfare) bir yapıya dönüştürmektedir[257]. Dolayısıyla aktif istihdam politikaları, egemen yeni liberal piyasa köktenciliğinin bir parçasıdır. Bu politikaların uygulanmasıyla, işçiler ve işler arasındaki bakışımsızlığın üç araçla düzeltileceği umulmaktadır. İlk olarak, mesleki eğitimle işsizlerin niteliklerinin artırılması hedeflenmektedir. İkinci olarak, işsizlik yardımları ve ödemeleri azaltılarak işsizler iş aramaya zorlanacaktır. Son olarak, işsizlerin uzun süreli işgücü piyasasının dışında kalmaları önlenerek, nitelikleri ve yeterliliklerinin korunması istenmektedir[258].

Bu gelişmeler karşısında iş arama eylemine ilişkin bakış açısı da değişmektedir. UÇÖ aktif iş arama biçimlerini belirleyerek, işsizliğin tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır. UÇÖ'ye göre özel ya da kamu istihdam bürolarına kayıt olmak ilk adımdır. Öte yandan, işverenlere başvurmak, açık işlerin var olabileceği üretim sahalarını araştırmak, gazeteye ilan vermek ya da gazete ilanlarını kontrol etmek ve enformel ilişkilerle açık işleri araştırmak aktif olarak iş arama eyleminin kapsamına girmektedir. Ayrıca, bir girişimde bulunmak için, gerekli imkanları araştırmak veya başvurmak da aktif iş arama eylemi olarak kabul edilmektedir. Bu iş arama eylemlerinin işsizliğin tanımında esas alınması açısından ülkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, sadece gazeteye bakarak iş aramak Avrupa ülkelerinde aktif iş arama yöntemi olarak kabul görmektedir. Ancak, günümüzde sadece gazeteden iş arayanlar, ABD'de işsiz statüsünden çıkarılmaktadır[259].

Avrupa Komisyonu'nun 1897/2000 sayılı işsizliğe ilişkin Tüzüğünde, örgün ve mesleki eğitim istihdam edilebilirliği artırmanın bir yolu olarak görülmektedir. Ancak, iş arama yollarından sayılmamaktadır[260]. Düzenleme, aktif olarak iş arama eylemini UÇÖ'nün tanımına göre, ancak daha "katı" bir şekilde biçimlendirmiştir. Yeni düzenlemede, aktif iş arama eyleminin kanıtlanması bazı özel adımların atılmış

[257] KELLER; s. 377.
[258] Christian Albrekt LARSEN; "Structural unemployment. An analysis of recruitment and selection mechanisms based on panel data among Danish long-term unemployed," International Journal of Social Welfare. Vol. 12, No. 3, 2003, s. 171.
[259] BRANDOLINI, CIPOLLONE, VIVIANO; s. 11.
[260] EC; s. 20.

olmasını gerektirmektedir. İş arayanlar ile kamu istihdam bürosu arasındaki ilişki yeniden düzenlenmiştir. Bundan böyle büroya kayıt yenilemek için gitmek, aktif olarak iş arama eylemleri arasında sayılmamaktadır. Üstelik, işsiz sayılabilmek ve böylece büronun hizmetlerinden yararlanabilmek için aktif olarak iş arandığının ispatlanması da gerekmektedir. Bundan da yeni işsizler grubunun eski grubun bir alt kümesi olduğu anlaşılmaktadır[261].

Bu nedenle işgücü piyasası istatistiklerinde eski ve yeni tanımlar arasında önemli farklılıklar oluşmuştur. En belirgin örnek ise İspanya'dadır. Yeni tanımlamayla işsiz sayısı önemli ölçüde azalmıştır. 2001 yılının ilk çeyreğinde, yeni tanıma göre işsiz sayısı 500 bin kişi azaltılmıştır. 2003'ün üçüncü çeyreğinde ise işsiz sayısı, eski tanıma göre 400 bin kişi daha azdır. Avrupa Birliği'nin aktif iş arama unsurunu ön plana çıkaran bu tanımı, işsiz sayısını azaltmaktadır. Ancak, işsizlik oranlarındaki artış eğilimini, bu haliyle, engelleyememektedir. Gerçekten İspanya'da, yeni tanımlamaya göre, 2001 yılının ilk çeyreğinde 1,9 milyon işsiz varken, bu sayı 2003'ün üçüncü çeyreğinde 2,1 milyona ulaşmıştır[262].

İşsizlik tanımlarının ve programlarının yeniden düzenlenmesi, işsizlerin ve işgücü piyasasına yeni katılanların iş bulmada karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelinmesinde etkin değildir. İşsizlik oranlarındaki artışın yanı sıra, sosyal korumanın dar bir alana çekilmesi, işgücü piyasasındaki rekabeti artırmaktadır. Bu rekabet sadece işsizler için değil, çalışanlar için de geçerlidir. Çalışma ve yaşam koşullarındaki kötüleşme, böyle bir rekabetin sonucudur[263].

d. Çalışabilir Durumda Olmak

Günümüzde bir işletmede meslek yaşamı boyunca çalışmak ender bir durumdur. Bu nedenle bireylerin işgücü piyasasında sürekli olarak kalabilmeleri ya da piyasadan çıktıklarında tekrar girebilmeleri sorun yaratmaktadır. Çözüm olarak, bireylerin istihdam edilebilirliğinin artırılması önerilmektedir. Bu güvencesiz

[261] GARRIDO, THORA; s. 510.
[262] A. k.; s. 512.
[263] KAPAR; s. 188.

koşulların çalışanları işgücü piyasasında savunmasız bırakması karşısında, bireylerin beceri ve yeteneklerini geliştirerek, değişen koşullara ayak uydurma başarılarının işgücü piyasasında kalmalarını sağlayacağı varsayılmaktadır[264]. Tersine işsiz kalabilirlik (unemployability), becerilerin açık işlerin gerektirdikleri ile uyuşmaması durumudur. İşsiz kalabilirlik yaş, becerilerden yoksunluk, sağlık, fiziksel engeller ve çalışmak istememek gibi etmenlerden kaynaklanmaktadır[265].

İşsizlik ve istihdam ekonomik, sosyal ve siyasal etmenlere bağlı olarak tanımlanır. Gerçekten, işsiz kalabilirlik, önceleri işgücü piyasasının ekonomik ve sosyal özellikleri ile açıklanırken, günümüzde bireyselleştirilmekte ve işsizliğin bireylerin sorunu olduğunu vurgulayan, sosyal psikoloji çözümlemeleri ile açıklanmaya çalışılmaktadır[266]. İşsizlik tanımını bu şekilde istihdam edilebilirlik ya da işsiz kalabilirlik kavramlarına indirgemek, yeni liberal çözümlemelerin geniş kitlelere benimsetilmesini sağlamakta ve bireyleri istihdam edilebilirliklerini artırarak işsizlikten kurtulabilecekleri düşüncesine sevk etmektedir. Dolayısıyla bireylerde "başkalarının" işsizliğinin maliyetine katlanma zorunlulukları bulunmadığı algısı ortaya çıkmaktadır. Böylece, işsizlik yardımlarının süresini ve miktarını kısıtlamayı öneren siyasal partiler iktidara gelmektedir[267].

Bu açıdan, istatistiksel olarak işsiz sayılabilmek için gerekli, çalışabilir durumda olma unsuru dikkat çekmektedir. Bu unsurdan, bir işsizin önerilen bir işe belirli bir süre içinde, örneğin iki hafta içerisinde, başlayacak durumda olması anlaşılmaktadır[268].

İşsizlik sonucunda gelirin azalması, iş arama maliyetlerini karşılamayı engellerse işsizlik tuzağına yol açar. Gelir yokluğu sosyal ilişkilerin zayıflamasına ve sosyal dışlanmaya neden olur. Böylece iş fırsatlarına ilişkin haberler de kesilir ve

[264] Tijen ERDUT; "**İstihdam** ve İstihdam Edilebilirlik," Mercek. Yıl 7, Sa: 27, Temmuz 2002, s. 81.
[265] STANDING; Notion, s. 148.
[266] John WELSHMAN; "The concept of the unemployable," Economic History Review. Vol. LIX, Iss. 3, 2006, s. 580.
[267] STANDING; Income, s. 13.
[268] GARRIDO, TOHARA; s. 508.

bireyler gittikçe işgücü piyasasında marjinalleşir[269]. İşsizlik ve eksik istihdamın artışı, işgücü piyasasının dışında kalmaya veya atipik işlerde istihdama neden olur. Bu durum, bireylerin beceri ve yetenekleri ile bunlara bağlı sosyal ilişkilerdeki başarılarında kayıplara neden olur. Gelirin azalması ve açık işlerin azlığı, bireylerin becerilerini geliştirmeleri için kaynak ayırmalarını engeller. Bu nedenle uzun süreli yüksek işsizliğin yaşandığı dönemlerde, işsizlik oranlarını düşürmek zorlaşmaktadır[270]. Uzun dönemli işsizliğin yarattığı bu sorunların üstesinden gelinmesinde bireylerin ekonomik, sosyal ve kişisel kaynakları (eğretiliği nedeniyle) yeterli değildir. Bu açıdan, sosyal devletin örgütlenmesi ve sağladığı kaynaklar ile destekler, hem işsizlerin yaşam koşulları, hem de ücret oluşumundaki dengeler açısından önem kazanmaktadır[271].

İşletmelerin istihdamı artırmalarında ve çalışma koşullarını belirlemelerinde sadece işsizler değil, işgücü piyasasının dışında tutulanlar da dikkate alınır[272]. Gerçekten, çalışmak isteyen, ama iş aramayanlar, ücret oluşumunu dar anlamdaki işsizlerden daha çok etkilemektedir. Çalışmak isteyip de iş aramayan kişilerin sayısı, işverenler tarafından bilinmekte, böylece bu grubun sayısına göre yerel ücret oluşumu etkilenmektedir. Bu kişiler aktif olarak iş aramasalar bile, işverenler iş teklifinde bulunduğunda çalışmaya hazır olduklarının farkındadır[273].

Yüksek düzeyde ve sürekli işsizlik ücret ve diğer çalışma koşullarının belirlenmesinde işverenlerin pazarlık gücünü artırır. Üstelik, işe alma süreçlerinde de işverenler daha seçici olurlar. Gerçekten, açık işlere başvuran sayısı artıkça, çekirdek işgücünün seçimi de daha dikkatli yapılmaktadır. Adayların fiziksel özelliklerinin ve eğitimlerinin yanı sıra psikolojik ve sosyal özellikleri de önem kazanmaktadır. Daha önce istihdam edilip edilmedikleri, evli ya da bekar oluşları, varsa tutulu satış taksiti ödeyip ödemedikleri, çocukları ve varsa yaşları, sendikalar karşısındaki tutumları ve sendikal geçmişleri işe alma sürecinde dikkatle incelenmektedir. İşletmelerin

[269] GALLIE; s. 35.
[270] STIGLITZ vd.; s. 14.
[271] LARSEN; s. 177.
[272] BRANDOLINI, CIPOLLEONE, VIVIANO; s. 9.
[273] KINGDON, KNIGHT; s. 308.

yatırımları da istenilen niteliklere sahip olanların yoğunlaştığı bölgelere yapılmaktadır [274].

Daha çarpıcı bir durum, boşanmış çalışanların psikolojik sorunlarına bağlı olarak işlerine odaklanamamaları nedeniyle işsiz kalma olasılıklarının artmasıdır. Gerçekten, aynı gerekçeyle, boşanmış bireyler iş başvurularında öncelikli olarak elenebilmektedir. Başka bir açıdan ise, evlilik işgücü hareketliliğinin önündeki bir engel olarak görülmekte ve bu nedenle işsizlik süresini artırdığı varsayılmaktadır[275].

Bu koşullar altında ve ekonomideki yapısal değişim karşısında, bir sosyal risk olarak işsizlik, en çok, düşük nitelikli çalışanları etkilemektedir. Yetenek ve uzmanlaşmada değişen talebin işbölümünü yeniden yapılandırması, toplumun alt kümelerindeki bireyleri daha çok etkilemektedir[276].

Ancak, bunun karşısında giderek daha çalıştırmacı bir sosyal koruma anlayışını benimseyen işgücü piyasası düzenlemeleri çözüm olmaktan uzaktır. Örneğin, Almanya'da işsizler işsizlik sigortası, yardımı ve hizmetlerinden yararlanabilmek için, kamu istihdam bürolarının önerdiği işleri kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Ülkenin herhangi bir yerinde önerilen, 325 ile 400 euro tutarında "küçük işler" (mini job) de bu kapsamdadır. İşverenler, bu işlerde çalışanları için, normal bir işten çok daha az miktarda sosyal güvenlik primi ödemektedirler. Ayrıca, işverenler bu işler için verdikleri sosyal sigorta primi ve gelir vergisi paylarının en fazla 510 euroluk kısmını vergilerden önce yıllık gelirlerinden düşebilmektedirler. Böylece çalışanlar, daha az ücret ve sosyal koruma karşılığında çalışmaktadır[277].

Başka bir sorun ise, bireylerin iş aramak ya da önerilen bir iş için oturdukları kentten bir diğer yerleşim birimine taşınmak istememeleridir. İsveç'te yapılmış bir anket çalışmasına katılanların yüzde 61'i işsiz kalmaları halinde, başka bir yere taşınıp çalışmaya olumlu bakmamaktadır. Dikkat çekici olan nokta; daha önce işsiz

[274] HUDSON; s. 327.
[275] ZAGLER; s. 679.
[276] SOIDRE; s. 125.
[277] KELLER; s. 367.

kalmış ve/veya sosyo ekonomik durumu kötü olanlar, işsizler ve işgücü piyasasının dışındakiler bir iş için taşınmayı istememektedirler[278].

Bireylerin taşınmak istememelerinin ekonomik ve sosyal gerekçeleri bulunmaktadır. Öncelikli olarak, yüksek ve sürekli işsizlik oranları iş bulma şansını düşürmektedir. Böylece beklenen gelir ikamet değiştirme masraflarına göre düşük kalmaktadır. Öte yandan, bireyler sosyal çevrelerinden[279] kopmak istemezler[280]. Ayrıca konut politikaları ve işgücü piyasası arasındaki ilişki de işgücü hareketliliğini engelleyebilmektedir. Ev satışında uygulanan yüksek vergiler, çalışmak için başka yere gitmeyi engelleyici bir unsura dönüşmektedir[281].

Günümüzde, sosyal koruma çalıştırmacı bir yapıya yönelirken, aktif istihdam politikalarının da başatlığı söz konusudur. Ancak, bu çerçevede düzenlenen bir işgücü piyasası, işsizlik sorunun üstesinden gelebilecek durumda değildir. İşsizlik ne friksiyonel ve kısa süreli bir niteliktedir, ne de açık işlerle işsizler arasındaki uygun eşleştirmenin yapılmasını engelleyen bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Aksine işsizlik, yapısal sorunlar nedeniyle uzun dönemli olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bireyler çalışabilecek durumda olsalar dahi işsiz kalabilmektedirler[282].

[278] SOIDRE; s. 130.
[279] İşsizler için sosyal çevrenin sağlamış olduğu gelir etkisine "Gelir Yoksunluğu" başlığı altında değinilmiştir. Bkz. Yuk.; s. 58.
[280] Nobert BERTHOLD, Michael NEUMANN; "Der gemeinsame Europäische Arbeitsmarkt: Wunchdenken oder Realität," Wirtschafts-wissenschaftliches Studium. Vol. 33, Iss. 7, 2004, s. 390.
[281] A. k.; s. 391.
[282] KELLER; s. 369.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMENİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ VE İŞGÜCÜ PİYASALARI

A. Ekonomik Büyümenin Aktörleri

Kapitalist bir ekonomide, büyüme rejiminde gerçekleşen değişim, emek sermaye ilişkilerinde de bir dönüşüme neden olmaktadır[283]. Gerçekten büyüme teorilerinde bir değişim yaşanırken, büyümenin gerekçe ve biçimini açıklamada, aktörler arası ilişkiler dikkat çekmektedir[284].

Gelirin ulusal sınırlar içerisinde yaratılıp bölüşüldüğü, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde verimlilik, ücret ve fiyat oluşumuna ilişkin mekanizmalar ile altyapı ve refah sistemi işletme, işçi sendikası ve devlet arasındaki uzlaşmayla kurulmuştur. Bu dönemde işbölümünün değişen yapısı, hem işçi, hem de işveren örgütlerini nitelik ve nicelik olarak güçlendirdi. Böylece, ekonomik ve sosyal alanda da etkili hale gelmişlerdi[285].

Yaşanan gelişimler bu dengeyi değiştirmiştir. Sermaye birikiminin giderek dolaylı yollardan gerçekleşmesi, küreselleşme bağlamında ortaya çıkan dönüşümlerin temel gerekçesini oluşturmaktadır. Bu dönüşümler ekonomi politikası, sosyal politika ve piyasa - devlet - toplum ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını kapsamaktadır[286]. Sosyal ve ekonomik bakışımsızlıkları içeren küreselleşme süreci, yeni liberal politikalara dayanmaktadır. Gerçekten, küreselleşmenin yeni liberalizm, piyasanın temel alınması ve Washington Uzlaşması olarak da tanımlanan, ideolojik bir yanı bulunmaktadır[287]. Kuşkusuz, katma değerin yaratılması ve sınıflar arasında bölüşümünde, piyasalar etkin bir mekanizma olarak işlemektedir. Ancak, piyasalar

[283] BOYER; Labour, s. 48.
[284] RODRIK; Rethinking, s. 13.
[285] BOYER; Labour, s. 44.
[286] Philip G. CERNY; "Restructuring the state in a globalizing world: capital accumulation, tangled hierarchies and the search for a new spatio-temporal fix," Review of International Political Economy. Vol. 13, Iss. 4, 2006, s. 686.
[287] ul HAQUE; s. 2.

kendi başına işlememektedir. Ekonomik, sosyal ve siyasal koşullar ile bunların güçlendirdiği aktörler (bir düzenleme rejimi çerçevesinde) piyasaları yönlendirmektedir[288].

İstikrarlı bir büyümenin sağlanması, düzenleyici kurumların varlığına bağlıdır. Bu kurumlar devletin kontrolünde olabileceği gibi, piyasanın temel alınmasıyla da oluşturulmuş olabilir. Daha hızlı büyüyen ekonomiler, gelirini daha yüksek düzeyde artırabildikleri için, düzenleyici kurumların gelişimini destekleyecek güçtedirler. Bununla birlikte, kurumsal kalitenin sağlanması da sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlayacaktır[289]. Ancak, her iki durumda da düzenleyici kurumların geliştirilmesi ve/veya değiştirilmesini içerecek "reformlara" karşı sosyal tarafların tepkileri farklılaşacak ve hatta çıkarları doğrultusunda, taraflar çatışacaktır. Çünkü, bu "reformlar" sonucunda ekonomi politikasından başlamak üzere toplumsal sistemde güç ve bölüşüm ilişkileri değişecektir[290]. Ekonomik büyüme gibi, kalkınma da yönetimsel bir soruna indirgenemez, ancak şüphesiz politik bir sorundur. Ekonomik aktörler kaynakların tahsisi, kullanımı, üretimi ve dağıtımı üzerine çatışma, görüşme ve birlikte girişimde bulunma yoluyla, bu politik sorunun çözümünü ararlar[291].

1. Devlet

Ekonomik büyümenin sağlanmasında devletin rolünün belirlenmesi açısından, devletçi kalkınma modeli ile yeni liberal küreselleşme yaklaşımı arasında derin bir ayrım bulunmaktadır. İlkinde, devlet sanayi stratejilerinde düzenleyici, destekleyici ve eylemsel bir rol üstlenerek büyümenin gerçekleştirilmesinde etkin bir aktöre dönüşmüştü. İkincisinde ise, sanayi stratejisinin kamu kararlarından, piyasa

[288] CERNY; s. 682.
[289] Hossein JALILIAN, Colin KIRKPATRICK, David PARKER; "The Impact of Regulation on Economic Growth in Developing Countries: A Cross-Country Analysis," World Development. Vol. 35, No.1, 2007, s. 92.
[290] PRASAD, RAJAN; s. 12.
[291] Ray KIELY; "Neo liberalism revised? A critical account of World Bank concepts of good governance and market friendly intervention," Capital and Class. Iss. 64, 1998, s. 74.

temelli karar mekanizmalarına kaymasıyla büyümenin gerçekleştirileceği düşünülmektedir[292].

Devletin rolü, sınıflar arası çatışmanın sonucunda belirlenir. İşçi sınıfı için tam istihdam ve refah devleti uygulamaları önem kazanırken, bu durum sermaye tarafından kolaylıkla kabul edilmez. Gerçekten, kapitalist üretimin genişlemeci dinamiklerinin tamamlayıcı unsurları olarak işsizlik ve işgücünün yeniden üretimi önem kazanmaktadır. Ancak, sınıflar arası uzlaşmanın sağlanamaması, mali krizlere ve birikim krizlerine neden olmakta ve devletin meşruiyetinde kuşkulara yol açabilmektedir[293]. Böyle bir durumda yönetimsellikte[294] yeni bir biçim arayışı ortaya çıkacaktır. Bu yeni biçim, kapitalist ekonomide, doğrudan düzenleme ile piyasa mekanizmasının birbiri ile geçişken sınırları içerisinde yer alır. Bu açıdan dikkat çeken nokta, kaynakların dağılımını sağlayan bir mekanizma olarak, piyasanın kapitalist ekonomi politikasının merkezinde yer almasıdır. Bu nedenle sosyo politik yapının ve piyasaların düzenlenmesi, devleti çıkar çatışmasının merkezine çekmektedir. Düzenlenmedikçe piyasa işleyemeyeceğinden, asıl önem kazanan devlet müdahalesinin biçimlerinin niteliği, amacı ve sonuçlarıdır. Gerçekten, devlet, her zaman, piyasaların oluşumuna, yapısına ve yönetişimine müdahale edebilir. Bu müdahale iki türlü gerçekleşir. İlki doğrudan müdahale ile kendini gösterebilir. İkincisi de müdahale etmemekle somutlaşabilir. Çünkü, müdahale etmemek de bir müdahale biçimidir[295].

Ekonomik büyüme ile birlikte yüksek istihdam, ücret ve kar oranlarını sağlamak olanaksız değildir. Son uzun dönemli ekonomik dalgalanmanın genişleme evresinde[296], kapitalist refah devleti para ve maliye politikaları ile bunu başarmıştır.

---

[292] Paul K. GELLERT; "The Shifting Natures of 'Development': Growth, Crisis, and Recovery in Indonesia's Forest," World Development. Vol. 33, No. 8, 2005, s. 1346.

[293] Brezilya örneği için Bkz. Colin KIRKPATRICK, Frederick NIXON; "Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon ve İstikrar Politikaları," (Çev. Sedef ÖZTÜRK), Yay. Haz. Fikret ŞENSES; Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi. 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 142.

[294] "Yönetimsellik" kavramı ve kapitalizmin nüfusa bakış açısı için; Michel FOUCAULT; "Yönetimsellik," (Çev. Osman AKINHAY, Ferda KESKİN) Yay. Haz. Ferda KESKİN; Entelektüelin Siyasi İşlevi, Seçme Yazılar I. 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 285 vd.

[295] HUDSON; s. 318.

[296] Uzun dönemli ekonomik dalgalanmalar ve bahsi geçen dönemin özellikleri için bkz.; Faruk SAPANCALI; 1980 Sonrası **Ekonomik** Gelişmelerin İşgücü Piyasasına ve Çalışma Koşullarına

Dönemin koşulları, devletin, tam istihdam ve adil bölüşümü hedeflemesini engellememekteydi[297].

Büyük Buhran sonrasında hükümetlerin ekonomiye müdahalesi, istikrarlı ve uzun dönemli büyümenin sağlanmasında etkin bir unsurdur[298]. Bu dönemde, üretimde ölçek ve alan ekonomilerinden kaynaklanan önemli piyasa hataları (tam bilginin olmaması, dışsallıklar, gelir ve refah bölüşümündeki adaletsizlik gibi) devlet eliyle ekonominin düzenlenmesini gerektirmiştir. Bir ekonomideki bilgi bakışımsızlığı düzenleme rejiminde aksaklığa neden olmaktadır. Kamu mülkiyeti, düzenlenmenin yapılmasında, daha çok ve sistemli bilgiye ulaşılmasını sağlar. Böylece kamunun hem mülkiyete sahip olması, hem de düzenleme yapması daha kolay ve uygundur. Ayrıca, düzenlemenin işlem maliyetleri de azaltılmaktadır[299]. Devlet yatırım ve tüketimi düzenleyerek, üretimin ve istihdamın artmasını sağlar. Piyasa mekanizmasının parçası olan kamu kurumlarında istihdam sağlandığı gibi, artan kamu harcamalarıyla da özel sektör canlandırılıp istihdam artışı gerçekleştirilir. Öte yandan, devlet, başta kırılgan ve sosyal risklere daha açık olanlar olmak üzere, tüm vatandaşların refahını artırarak sosyal kaynaşmayı sağlamaya çalışır[300]. Sosyal kaynaşmanın sağlanmasında sosyal güvenlik sisteminin yanı sıra asgari ücret gibi kurumlarla piyasaya müdahale edilerek sosyal koruma gerçekleştirilir. Ancak, kamu müdahalesi ile düzenlenen üretim tüketim döngüsünün, ekonomik büyümeyi artırması ve iş yaratması yine de gereklidir. Aksi halde, yoksullar ve işsizler sosyal korumadan yeterli düzeyde yararlanamayacaktır[301].

Devlet harcamaları kadar eylemleri ile de ekonomide önemli bir rol oynamaktadır[302]. Devlet piyasa ekonomisinin büyümesi ve etkinliği için gerekli kamu mallarını (eğitim, sağlık, taşımacılık, altyapısı, telekomünikasyon gibi)

Etkisi. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997, s. 6 vd. ; COLANDER; s. 136 vd.

[297] Oktar TÜREL; "Ekonomik Büyüme, İstihdam ve Sendikalar: Uzun Döneme Bakış," ODTÜ Gelişme Dergisi. C. 20, Sa: 1-2, 1993, s. 240.

[298] COLANDER; s. 138.

[299] JALILIAN, KIRKPATRICK, PARKER; s. 88.

[300] HUDSON; s. 318.

[301] MAJID; Poor, s. 272.

[302] Damian TOBIN; "Economic Liberalization, the Changing Role of the state and 'Wagner's Law': China's Development Experience since 1978," World Development. Vol. 33, No.5, 2005, s. 731.

üretmekte yenilikleri desteklemektedir. Kamu müdahalesinin bu biçimi hem verimliliği artırmakta, hem de talep rejimine katkıda bulunmaktadır[303]. Günümüzde de fordist dönemde görülen kamu müdahalelerinin benzerlerine rastlanmaktadır. Örneğin Çin'de[304] devlet üretim için gerekli olan temel girdileri üretmenin yanı sıra, sermaye yoğun sanayilerde de üretim yaparak, özel sektörü desteklemektedir. Ayrıca, banka ve sigorta işlemelerine kaynak aktarıp, hizmet üreterek ekonomik büyüme için gerekli koşulları hazırlamaktadır. Öte yandan, kalkınmanın gerçekleşmesiyle vatandaşların kültür, sosyal hizmet ve refah uygulamalarına talepleri de artmaktadır. Wagner Kanunu çerçevesinde de devletin piyasadaki rolü ve payı artmaktadır[305].

Ölçek ekonomisinin egemen olduğu, Keynesyen politikaların uygulandığı fordist dönemde, ekonomik büyüme ve sermaye birikim süreci, ulusal sınırlar içerisinde, üretim tüketim dengesine ve sınıflar arası göreceli bir uzlaşmaya dayanıyordu. Bu açıdan uygulanılan şehir ve bölge politikaları sosyal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlıyordu. Vatandaşlar ile yerel ekonomileri ulusal devletle bütünleştirmek için, bireyler arasında olduğu kadar, şehirler ve bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik koşullar da eşitlenmeye çalışılıyordu. Ancak, günümüzde çeşit ekonomisine dayalı üretim ilişkileri, farklılık yaratmayı ve bu farklılıklarla küresel ölçekte karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı rekabet gücünü artırmayı amaçlamaktadır. Bu gerekçeyle, ulus devlet ve kamu müdahalesi gerilerken, ademi merkezileşme ön plana çıkmakta, ancak eşitsizlik yaygınlaşmaktadır[306]. Öncesinde olduğu gibi, fordist dönem de özü itibariyle liberal bir sistemdir. Ancak, piyasaların ve özellikle mali piyasanın ölçeğinin büyümesi, post fordist dönemi daha liberal kılmıştır. Piyasaların büyüme süreci kendiliğinden oluşmamıştır. Ticari ve mali piyasaların dışa açılmasının siyasi bir sonucudur[307].

---

[303] BOYER; Labour, s. 39.

[304] Kuşkusuz Çin'de Keynesyen bir ekonomi politikası uygulanmamaktadır. Ancak devletin, ekonomik büyümeyi sağlama adına, yaptığı bazı müdahaleler Keynesyen dönemin politikalarını hatırlatmaktadır. Çin'deki kamu müdahalesinin kendine özgü biçimi için bkz. RODRIK; Rethinking, s. 8 vd.

[305] CERNY; s. 735.

[306] A. k.; s. 689.

[307] A. k.; s. 692.

Böylece, gelişmekte olan ülkelerdeki birçok hükümet ABD ve İngiltere'de elde edilen getirileri sağlayacakları yönünde güdülenerek, ekonomilerini taklit etmek zorunda bırakılmışlardır[308]. Ancak, gelişmiş ülkelerin üretim ilişkileri ile mali piyasalarda güçlü ve uzmanlaşmış olmaları, gelişmekte olan ülkelerle aralarında bir rol bakışımsızlığı yaratmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler taklitte başarısız kalmaktadırlar. Üstelik, bu süreçte işgücü piyasaları esnekleştirilirken, kamu ve refah harcamaları kesilmektedir. Böylece, küresel ekonomik organizasyonda bağımlı ve edilgen bir rol üstlenmektedirler[309].

Bu çerçevede gelişmekte olan ülkelerde uygulanan yapısal uyum programlarının özelliği, kamu müdahalesinin kısıtlanıp serbest piyasa temelli bir ekonomiye geçilmesidir. Dış ticarete yönelik bir büyüme modeli benimsetilmekte, fiyat oluşumu arz ve talep kanunlarına dayandırılmaktadır[310]. Bu, ulusal sınırlar içerisinde ekonomik büyümeyi gerçekleştiren kalkınmacı devlet ile dışa açık büyümenin seçilmesinin ve küresel sisteme eklemlenmenin ortaya çıkardığı ikilemin liberal çözümüdür[311].

Ancak, fordist dönemde istikrarlı ve yüksek büyüme oranlarıyla karşılaştırıldığında, günümüzdeki büyüme oranları düşük kalmaktadır[312]. Ayrıca, tam istihdam hedefinden ayrılmış olması işsizlik oranlarını yükseltmektedir. Aslında, işsizliğin ekonominin yeniden yapılanmasında, refahın ve güç dağılımının daha "eşitlikçi" bir hale getirilmesinde etkin rol oynayacağı düşünülmektedir[313].

---

[308] Bretton Woods kuruluşlarında gelişmiş ülkelerin, özellikle ABD'nin egemenliği gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerini yönlendirmektedir. Bkz. Axel DREHER; "IMF and Economic Growth: The Effects of Programs, Loans, and Compliance with Conditionality," World Development. Vol. 34, No. 5, 2006, s.777.; Fuat ERDAL; "Stand-by Düzenlemleri ve Piyasa Ekonomisi," İktisat İşletme ve Finans Dergisi. Yıl: 18, Sayı: 212, 2003, s. 60. ; ISLAM; s. 79.; DOĞRUEL, DOĞRUEL; Büyüme, s. 44.

[309] BOYER; Finance, s. 143.

[310] KIELY; s. 65.

[311] William K. TABB; "Capital, Class and the State in the Global Political Economy," Globalizations. Vol. 2, No.1, 2005, s. 51.

[312] James HEINTZ, Robert POLLIN; Informalization, Economic Growth and Challenge of Creating Viable Labor Standards in Developing Countries. Working Paper Series No. 60, Political Economy Research Institute of Massachusetts Amherest, 2003, s. 13.

[313] STANDING; Notion, s. 137.

İstikrarlı büyüme ve istihdam artışının sağlanması, esasen ulusal politika alanında kalan bir sorundur. Ancak, küreselleşmeyle birlikte, bir ülkenin makroekonomi politikalarının yönetimi uluslararası etkilere ve diğer ticari tarafların baskısına daha duyarlı hale gelmiştir. Dışa dönük bir büyüme politikası izlenirken, bu baskılar ekonomik büyümeyi ve istihdamın artırılmasını sağlayacak ulusal politikaların uygulanmasını engellemektedir[314].

2. İşletme

Katma değerin yaratıldığı yer olan işletme, ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Üretim araçları ile işgücünün bir araya getirildiği teknik bir örgüt olmasının yanı sıra, yönetim, denetim ve hiyerarşi ilişkilerini de içinde barındıran sosyal bir yapılanmadır[315].

Fordist dönemin sonunda, ulusal piyasaya mal veya hizmet sunan işletmeler, dışa dönük büyüme stratejisinin bir parçası olarak, kaynaklarını ihracata yönelik faaliyetlerde yoğunlaştırıp, politika değişikliğine gittiler. Bu duruma ilk uyum sağlayan işletmeler (gelişmiş ülkelerdeki büyük işletmeler) mali güç açısından göreli bir üstünlük kazanmışlardı. Üretimin mali piyasadan önce geldiği bir ortamda, güçlenen işletmeler şirket hisselerinin el değiştirme sürecini hızlandırdı[316]. Bu şekilde mali hareketlerin hızlanması ve gelişmesi üretimin ikincil plana düşmesine neden olurken, mali piyasaları öncelikli kıldı[317]. Mali piyasadan gelen hissedarların baskıları ve gerçek piyasadan kaynaklanan rekabetçi baskılar, güçlenen işletmeleri daha yüksek katma değer sağlayan çekirdek yeteneklere yönlendirdi. Öte yandan, maliyetleri düşürmek ve katma değer payını artırmak için temel olmayan yetenekler dışsallaştırıldı. Bu şekilde, ölçek ekonomisiyle sermayenin getirisi artırılabildiği gibi, taşeronlar üzerinde sıkı bir denetim sistemi kurularak, hisse senetleri değerleri de

[314] ILO; Macroeconomic, s. 12.
[315] KAPAR; s. 33.
[316] DOĞRUEL, DOĞRUEL; Büyüme, s. 27.
[317] Florence PALPACUER, Peter GIBSON, Lotte THOMSEN; "New Challenge for Developing Country Suppliers in Global Clothing Chains: a Comparative European Perspective," World Development. Vol. 33, No. 3, 2005, s. 413.

güvenceye alınmış oldu[318]. Böylece, gelişen çokuluslu işletmeler, küreselleşme tartışmalarının tam merkezinde yer almaktadır. Üretim süreçlerini parçalayabilme ve bu süreçleri birçok ülkede tekrar bütünleştirme yetenekleri başlı başına küreselleşmenin sembolü haline gelmiştir[319].

Çokuluslu işletmelerin (başka bir ülkedeki) taşeronlarına dışsallaştırdıkları riskler, taşeronlar tarafından işgücü piyasasına aktarılmaktadır. Taşeronların katma değer zincirinde kalabilmesi ve yabancı sermayenin çekilebilmesi için, işgücü piyasası esnekleştirilmekte ve kamu harcamaları kısıtlanmaktadır. Kuralsızlaştırma ve özelleştirme ile ulus devletin düzenleyici rolü gerilemektedir[320]. Ulus devletin piyasayı düzenlemede gücünü yitirmesi, çokuluslu işletmelerin etkinliğini artırmaktadır. Çokuluslu işletmelerin mali ve ekonomik gücünün yanı sıra, sermaye hareketliliğinin işletmelere sağladığı avantajlar, onlara ulusal işgücü piyasalarını etkilemede geniş bir hareket serbestisi tanımaktadır[321].

Gelişmekte olan ülkelerdeki yerel sermaye ve birincil taşeronlar ise, özelleştirme ve kuralsızlaştırmayı desteklemektedir. Bu şekilde üretim ağlarında yer alabildikleri gibi, yabancı sermaye kullanmalarının önündeki engeller de kalkmaktadır. Böylece refah ve güçlerini ülke içinde artırabilmektedirler. Ekonominin aşırı malileşmesi onlara yüksek getiri sağlamakla birlikte, kalkınmaya zarar verebilecek şekilde hükümet politikalarını etkilemektedir[322].

1990'ların ikinci yarısından sonra kapitalist büyüme mali piyasaları izleyen bir yapıya dönüştü. Birçok büyük şirketin birleşmesi ve ülkeler arası sermaye hareketleri işletme yönetişimini etkilediği gibi, farklı nüfus grupları arasında adalet dağılımını baskılamıştır. Mali piyasanın yönlendirdiği bir birikim rejiminin ortaya çıkması, düzenleme rejiminde dönüşüme neden olmaktadır. Her ülkenin böyle bir modele uyması ve uygulaması makro ekonomik performanslarına bağlıdır. Ancak,

---

[318] A. k.; s. 414.
[319] MILBERG; s. 51.
[320] Metin ÖZUĞURLU; " 'Küresel Fabrikanın' Doğuşu ve Yükselişi," Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı. Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, Yayın No. 85, İstanbul, 2003, s. 202.
[321] Zeki ERDUT; "**Liberal** Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika," Çalışma Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 2, 2004, s. 27 vd.
[322] TABB; s. 53.

mali piyasaya dayalı bir büyüme rejiminin yaygınlığı, çokuluslu bir işletmenin ağında olduğu gibi, dünya ekonomisindeki hiyerarşik yapıda ülkelerin yerini belirlemektedir[323].

3. İşçi Sendikası

İşsizlik ve ekonomik büyüme ile sendikalaşma arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Yüksek istihdam seviyesi ile birlikte büyümenin sağlanması, artan gelirden adil pay almak isteyen işçilerin sendikalaşma eğilimlerini artırır[324].

İşçi sendikalarının ekonomik işlevi büyümenin sağladığı gelir artışının adil dağılımını sağlamaktadır[325]. İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen yeniliklerin üretim süreçlerine ve endüstrilere uygulanması, sermaye ve emek arasında dengeli bir uyumu ortaya çıkarmıştır. Böylece, sendikalar büyümenin sağlanmasında önemli bir rol üstlendiler. İşçiler fordist büyüme modelini benimsemişlerdi. Çünkü, verimlilikten sağlanan kazançlar önemli ölçüde ücret artışları ve refah devleti uygulamaları sağlıyordu. Ancak sendikaların, büyümenin sağlanmasında, asıl önemli rolleri toplu pazarlığa ilişkindir. Sendikalar pazarlık güçleriyle birkaç yıl süreli toplu sözleşmeleri kabul ettirebiliyorlardı. Kuşkusuz toplu sözleşmeler işletmeler üzerinde mali sonuçlar doğurmaktadır. Toplu sözleşmeler ücretlerle birlikte fiyat endekslemesi sağladığı gibi, dolaylı olarak verimlilik endekslemesine de yol açmaktadır. Rekabetçi bir ücret oluşumu yerine kurumsallaşmış bir ücret yapısı, ekonomik istikrarı sağlamaktaydı. Fordist sistem kar ve yatırımın yönlendirdiği bir rejimden ücret ve tüketimin yönlendirdiği bir büyüme rejimine geçilmesidir. Dolayısıyla ücretlerin kitlesel tüketimle bakışımlı ve istikrarlı olması gerekir. Bu nedenle hanehalkının tüketimi, toplu pazarlıkla belirlenen ücretlerle desteklenmiş ve büyüme üretim, tüketim ve yatırım döngüsüyle

[323] BOYER; Finance, s. 116.
[324] Doh-Khul KIM; "Unionization, Unemployment, and Growth in Korea: A Co-integration Approach," Atlantic Economic Journal. Vol. 33, No. 2, 2005, s. 227.
[325] ERDUT; Liberal, s. 30.

sağlanmıştır[326]. Toplu pazarlığın temel özelliği, işletmeler arasında çalışma koşullarında eşgüdüm sağlamasıdır. Toplu pazarlığın düzeyi ne kadar genişlerse, eşgüdüm sağlamada da o kadar başarılı olur. Böylece ekonomik istikrar sağlandığı kadar, işsizliği azaltmada da başarılı olunur[327].

Toplumların (ekonomik, sosyal ve siyasal) kararlara katılabilme yeteneği hem kurumların, hem de bilginin kalitesine bağlıdır. Öte yandan, katılımın eksikliği, azınlıkta olsa dahi, güçlü olanın yararınadır. Sosyal kurumların herkesin yararına işleyebilmesi için, hem işyeri, hem de devlet düzeyinde katılım önemlidir. Devlet ise bu süreçte sınıflar arasındaki dengeyi kurmada ve kurumsal demokrasinin oluşturulmasında etkin olan sosyal hakları tanıyarak önemli bir rol oynar[328]. Bu durum ekonomik büyümenin sağlanmasını da etkiler. Fırsat eşitliği ulusal gelir ve büyümenin getirilerinin paylaşılmasında rol oynar. Dolayısıyla sosyal hak ve özgürlüklerin gereği olarak sendikal hak ve özgürlükler taraflar arasında diyalogun oluşturulması için gereklidir. Çünkü adil paylaşım, istikrar ve tarafların birbirine güveni ancak bu şekilde sağlanır[329].

Kapitalist toplumlarda, iki uç sendikal sistem bulunmaktadır. Alman sisteminde, işçiler doğrudan iş konseyleri veya dolaylı olarak ulusal işçi sendikaları yoluyla işletmelerin karar alma süreçleri üzerinde etkide bulunmaktadır. Böylece, işgücü piyasasında kurumsallaşmış bir güç ilişkisi içerisinde, işverenlerin yetkileri kısıtlanmıştır. Dolayısıyla istikrarlı ve uzun dönemli iş ilişkisi söz konusudur. Üstelik, ulusal düzeyde merkezileşmiş toplu pazarlıklar, ücret farklılıklarını azalttığı gibi, işletmeler arasında işgücü üzerinden rekabet edilmesini de engellemektedir.

Yeni liberal Anglo-Sakson sisteminde ise, daha esnek bir işgücü piyasası oluşturmak, daha uysal işyeri sendikacılığı ile mümkün kılınmıştır. İşgücü maliyetlerinin rekabetin temel unsuru olarak görülmesi nedeniyle, sendikalaşma

[326] BOYER; Labour, s. 30.
[327] BAKER vd.; s. 85.
[328] MAJID; Growth, s. 34.
[329] A. k.; s. 4.

oranlarını düşürme çabasını artırmaktadır. Günümüzde Alman sisteminin Anglo-Sakson sistemine yaklaştığı görülmektedir[330].

Toplu sözleşmeler işverenlerin yetkilerini kısıtlamaktadır. Sendikalar toplu pazarlık sürecinde, yasal olarak tanınan asgari hakların ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini istemektedir. Buna karşılık, işverenler standart ve düzenli iş ilişkisini esnekleştirmeye çalışmaktadırlar. Sendikalaşma eğilimi yüksek olduğu için, sendikal mücadelenin odağında olan çekirdek işgücünün standart iş sözleşmelerinin esnekleştirilmesi, işten çıkarma ve işgücü maliyetlerini de düşürmektedir. Böylece, sendikalaşmayı engelleyebilmektedir[331].

Öte yandan, çevresel işgücünün çalışma koşulları sendikalaşmalarının önünde bir engel oluşturmaktadır. Atipik istihdam biçimleri bir araya gelmelerini ve örgütlenmelerini zorlaştırmaktadır[332]. Hizmetler sektörünün ekonomideki ağırlığının artması ve özelleştirmeler istihdamı azaltmakta, üstelik, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi sendikalaşma oranlarını düşürmektedir[333]. Küreselleşmeyle birlikte çokuluslu işletmeler ürün ve süreç üzerinde karar mekanizmasını elde tutmakta ve aldıkları kararları farklı ulusal piyasalarda hızlı bir şekilde uygulayabilmektedirler. Ancak, sendikalar için ulusal sınırlar hala varlığını korumaktadır[334]. Ayrıca, ekonominin enformelleşmesi, feminizasyonu ve taşeronlaşma sendikalaşma önündeki diğer sorunlardır. Gerçekten, devletin hem düzenleyici, hem de aktif aktör olarak piyasadan çekilmesi, işletmelere daha geniş bir alanda hareket kabiliyeti kazandırmakta, sermaye birikiminin yapısını dönüştürmektedir[335].

1980'li yıllardan beri uygulanan yeni liberal politikalar nedeniyle işgücü piyasası düzensizleşmekte ve bunun sonucu da sendikacılık zayıflamaktadır. Öte yandan, işçi sınıfının sınıfsal niteliğini ve bilincini yitirmesi de sendikacılığın

[330] HUDSON; s. 324.
[331] L. Cynthia GRAMM, John F. SCHNELL; "The Use of Flexible Staffing Arrangements in Core Production Jobs," Industrial and Labor Relations Review. Vol. 54, No. 2, 2001, s. 251.
[332] YALINPALA; s. 281.
[333] Jelle VISER; "Union membership statistics in 24 countries," Monthly Labor Review. Vol. 129, Iss. 1, 2006, s. 47.
[334] YALINPALA; s. 296.
[335] RAMASAMY; s. 19.

zayıflamasının nedeni olarak gösterilmektedir[336]. Beyaz yakalılar toplumsal kökenleri ve gelir düzeyleri nedeniyle sınıf bilincinden uzaklaşma eğiliminde olabilirler. Ancak, eğitimleri ile mülksüzleşmeyi, sosyal statü kaybını ve katma değer akışının biçimi ile yönünü[337] algılayacak durumdadırlar[338].

Sendikaların etkinliğini azaltan asıl sorun katma değerin yaratıldığı ve paylaşıldığı alanların farklılaşmasıdır. İşletme gelirlerinde, gerçek sektör çalışanlarının etkileme gücünün bulunmadığı, mali sektör işlemlerinden elde edilen gelirin payı artmaktadır. Böylece, üretim faaliyetlerinden zarar ediyor gibi görünen işletmeler, mali piyasalarda gelirlerini artırmaktadır. Sendikalar ise, üretim faaliyetlerinin *zarar etmesi* nedeniyle, toplu pazarlık sürecinde geri adım atmak zorunda bırakılmaktadır[339].

Yatırımların ve üretken kaynakların tamamen piyasa temelinde yönlendirilmesi, bir çok ülkede gözlemlenen işsiz büyüme ve enformel istihdam artışına neden olmaktadır. Bu nedenle, iş yaratılması gibi, sosyal hedeflere ulaşılamamaktadır. Bunun yerine, hükümet ve sendikaların piyasalara müdahalesi, piyasanın kaynakların yönlendirilmesi ve eşgüdüm sağlanmasındaki başarısızlığına çözüm olacaktır. Böylece, ekonomik büyümeyle birlikte formel sektörde istihdam yaratılacaktır[340].

B. Ekonomi Politikalarının Büyümeye Etkisi

1. Ekonomi Politikalarının Serbestleştirilmesi

Ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlayacak düzenleme biçimleri çeşitli olduğu gibi, benimsenen düzenleme politikaları da zaman içinde değişmektedir.

[336] Theo NICHOLS, Nadir SUĞUR; Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika. İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 185.
[337] Bkz. Aşğ.; s. 96.
[338] TÜREL; s. 239.
[339] Zeki ERDUT; "**Dönüşüm** Sürecinde İşgücü Piyasaları," 31. İktisatçılar Haftası, İstanbul 4-7 Nisan 2007, (Yayınlanmamış Tebliğ), s. 10.
[340] HEINTZ; Globalization, s. 64.

Piyasa mekanizmasının işleyişindeki aksaklıklar nedeniyle, 1960-1980 yılları arasında, kamunun ekonomiye doğrudan müdahalesi benimsendi. İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme politikası yürütülürken, sanayi ve tarım sektörlerinde kamu yatırımları yapıldı ve kamu işletmeleri sayıca çoğaldı. Ancak, 1980 sonrasında yapısal uyum programları ve bileşenlerinden kuralsızlaştırmayla, gelişmekte olan ülkelerde piyasa yönlü düzenleme biçimi yaygınlaştı[341].

Piyasa ekonomilerinde makro ekonomi rejimleri, talep yönlü ve arz yönlü olmak üzere ikiye ayrılır. İlkinde, tam istihdam dengesi için talep yönetimi önem kazanırken, ikincisinde mal ve hizmet arzı ön plana çıkarılmaktadır. Savaş sonrası dönemde makro ekonomi politikalarının hedefi, sürdürülebilir dışsal dengelerle birlikte tam istihdamı ve büyümeyi sağlamaktır. Böylece, Altın Çağ boyunca yüksek büyüme oranları sağlanmıştır. Ancak, 1970'li yılların ikinci yarısında yaşanan petrol krizleri büyümeyi duraksattı. Sonuçta, talep yönlü büyüme rejimi yerine, enflasyon hedeflemesinin baskın olduğu arz yönlü liberal ekonomi politikaları dünya çapında yaygınlaştı[342].

Geçmiş dönemde, içe dönük büyüme modeli, dış şoklardan daha az etkilenmeyi ve talep yönlü büyümenin gereği olarak da daha eşitlikçi bir gelir dağılımı sağlamaktaydı. 1980 sonrasında uygulanan politikalar ise, karşılaştırmalı üstünlüklere göre ticaretin serbestleştirilmesini gerektirmektedir. Böylece, büyümenin hızlandırılması, üretim sürecindeki temel bileşenlerin ithalatını sağlayacak ihracat gelirlerine bağlı kılınmıştır. Ayrıca, mali serbestlikle, yüksek getiri elde etmeyi amaçlayan, yabancı sermayenin çekilmesi hedeflenmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) artışıyla teknoloji ve örgütsel becerilerin yanı sıra, yerel tasarrufların üstünde yatırım imkanlarının sağlanacağı varsayılmaktadır[343].

Yeni liberal değişimin temel bileşenleri ademi merkezileşme, özelleştirme, kuralsızlaştırma ve bireyselleşmedir. Bu bağlamda, toplumsal yapı piyasa odaklı

[341] JALILIAN, KIRKPATRICK, PARKER; s. 87
[342] MUQTADA; s. 15.
[343] Yılmaz AKYÜZ, Heiner FLASSBECK, Richard KOZUL-WRIGHT; "Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası," der. A. H. KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 497.

olarak biçimlendirilmektedir. Dolayısıyla kamu müdahalesi istenmemekte, hükümetlerin görev ve yetkilerinin sınırlandırılması üzerinde durulmaktadır. Yeni liberal piyasa yapısının oluşturulmasında uyum programları, etkinlik, rekabet edebilirlik, verimlilik ve sermaye birikimi gibi unsurlar piyasa ekonomisinin temel ilkelerine dayanmaktadır. Bu çerçevede, hükümetlerin görevi özel işletmeler için rekabeti ve temel kamu mallarını yeteri kadar sağlayacak yasa ve düzenlemeleri oluşturmaktır. Bu şekilde istihdamın artacağı, yoksulların kapitalizmin getirilerinden daha fazla yararlanabileceği ve yoksulluğun azalacağı varsayılmaktadır. Ancak, 1980'li yıllardan beri uygulanan yeni liberal politikalar gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere daha fazla kaynak akışına yol açarak, eşitsizlikleri ve yoksulluğu artırmıştır. Kaynak akışlarından sonra, gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri ve bankaları, DYY, kredi ve kalkınma yardımı biçiminde kaynakları tekrar ülkelerine çekmeye çalışırken, dış borçları artmıştır. Böylece güney ülkelerinde, yoksulluk, açlık ve umutsuzluk yaygınlaşmıştır[344].

Ekonomi politikalarının liberalleşmesinin beklenen etkileri yaratmamasının temel nedeni, yeni liberal teorinin varsayımlarının gerçek yaşamla uyumlu olmamasıdır. Tam bilgi, eksiksiz işleyen sermaye piyasası ve tam rekabet varsayımları gerçek yaşamda ekonomik işleyiş için geçerli değildir[345]. Dolayısıyla, yeni liberal ideoloji bağlamında, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, mübadelenin üretimden önce gelmesine[346], sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ise, mali yatırımların fiziki yatırımlardan daha yüksek getiri sağlamasına neden olmuştur[347]. Öyleyse, ekonomi politikalarının liberalleşmesi nesnel gereksinimlerden kaynaklanmamakta, aksine çokuluslu işletmeler, uluslararası finans kuruluşları[348], kurumsal yatırımcılar, gelişmiş ülkelerdeki emeklilik fonları ve az sayıda büyük yatırımcının oluşturduğu yatırım şirketlerinin[349] öznel çıkarlarına uygun bir

[344] Sue McGREGOR; "Structural Adjustment Programmes and Human Well-being," International Journal of Consumer Studies. Vol. 29, Iss. 3, 2005, s. 174.
[345] Joseph E. STIGLITZ; "Capital-market Liberalization, Globalization, and the IMF," Oxford Review of Economic Policy. Vol. 20, No.1, 2004, s. 59.
[346] ERDUT; Liberal, s. 13.
[347] STOCKHAMMER; s. 20.
[348] Erinç YELDAN; "**Neoliberalizm**in İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme," der. A. H. KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 430.
[349] STOCKHAMMER; s. 20.

işleyiştedir. Böylece, oluşan uluslararası işbölümü içerisinde katma değerin yaratılması ve paylaşımı söz konusudur[350].

Bu çerçevede, günümüzde toplumsal yapıyı ve tüm alt sistemlerini etkileyen Washington Uzlaşması eleştirilmektedir. 1980'lerin sonunda, borç krizlerinin çözülmesi için hazırlanan Brady Planına dayanan Washington Uzlaşması, UPF, DB, Amerikan Hazinesi ve Merkez Bankası tarafından oluşturulmuştur. Gelişmekte olan ülkelere ekonomik ve politik reform önerilerinde bulunmaktadır. Mali disiplin, faiz hadlerinin düşürülmesi ve piyasaya bırakılması, rekabetçi bir döviz kurunun oluşturulması, ticaretin ve DYY'ların önündeki engellerin kaldırılması, özelleştirme, kuralsızlaştırma ve mülkiyet haklarının güvenceye alınması gibi unsurları içermektedir. Ayrıca, vergi reformlarının üst limitlerinin düşürülmesiyle vergi tabanının genişletilmesi istenmektedir. Kamu harcamalarının, daha yüksek ekonomik getiri sağlayan ve gelir dağılımını iyileştiren temel sağlık, eğitim ve altyapı gibi alanlara yöneltilmesi amaçlanmaktadır[351].

Genişletilmiş Washington Uzlaşmasında ise, yukarıdaki önerilere ek olarak, üst yapı kurumlarına yönelik politika önerilerinde bulunulmaktadır. Yasal ve politik reformların gerçekleştirilmesi, düzenleyici kurumların yapılandırılması, yolsuzlukla savaşım ve mali konularda kanunların oluşturulması ve standartlaşma Uzlaşmanın temel unsurlarıdır. İşgücü piyasasında esnekliğin sağlanması ve sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması önerilmektedir. Ayrıca, Dünya Ticaret Örgütü anlaşmalarına katılım ve sermaye piyasalarının dışa açılması istenmektedir[352].

Washington Uzlaşmasına göre biçimlendirilen makro ekonomik yapıda, istikrarlı büyüme ve istihdamının yaratılması ulusal politikalara bırakılmaktadır. Buna karşın, küresel ekonomiyle bütünleşme, bir ülkenin makro ekonomi politikalarının oluşturulmasını ve uygulanmasını, uluslararası etkilere ve diğer ekonomik tarafların baskılarına daha duyarlı kılmaktadır[353].

[350] YELDAN; Neoliberalizm, s. 431.
[351] DOĞRUEL, DOĞRUEL; Büyüme, s. 24; ILO; Macroeconomic, s. 3.
[352] RODRIK; Rethinking, s. 12.
[353] ILO; Macroeconomic, s. 12.

Öte yandan, bu politikaların temel hedefi öncelikle fiyat ve ödemeler dengesi istikrarını sağlamaktır. Fiyatlar istikrarlı ve kur oranları gerçekçi ise, tüm koşullar sabitken, bir ülkenin ödemeler dengesinde sorun yaşanmayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, 1980 sonrasında UPF ve DB borç ve kredi programlarında enflasyonun, mali ve cari işlemler açığının kontrolünü şart koşmuştur. Bu kapsamda, istikrarın sağlanması için önerilen politikalar makro ekonomi politikalarının liberalleştirilmesidir. Fiyat istikrarının ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği düşünülmektedir[354].

Makro ekonomi politikalarının yapısı, ekonomik ve sosyal amaçlara göre düzenlemeli ve onları desteklemelidir. Ancak, yeni liberal politikalar fiyat istikrarına odaklanarak, büyüme ve istihdamı türev sonuçlar olarak ele almaktadır. Oysa, büyüme ve tam istihdamın sağlanması, bu bağlamda uygun işlerin yaratılması, uzun dönemli ve alternatif politikalarla gerçekleştirilebilir. Uygun işlerle istihdamı artırma amacı uzun dönemde sürdürülebilir yatırım ve büyümeyle sağlanabilir[355]. Öte yanda, fiyat istikrarı tek başına makro ekonomik istikrar sağlayamadığı için, öngörülen amaçlara ulaşmakta yetersiz bir araçtır. Makro ekonomik istikrar, fiyat istikrarı anlamına gelmemektedir. Makro ekonomik istikrar, ekonomik koşullardaki dengeyle, büyüme ve tam istihdamın sağlanmasıdır[356].

Uluslararası ticaret ve mali akışların serbestleştirilmesi, yerel üretimi istikrarsızlaştırmaktadır. Mali piyasaların serbestleştirilmesi, ülkeler arasındaki farklı sermaye yoğunluğu nedeniyle, karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı üretim aşamalarında uzmanlaşmaya yol açmaktadır. Bu nedenle sektöre özgü bir kriz ekonominin genelini kırılgan hale getirmektedir. Ayrıca, sermaye akışlarının yönündeki ani değişiklikler, mali piyasaları güçlü olmayan ülkelerde devrevi dalgalanmalara neden olmaktadır[357].

[354] MUQTADA; s. 4 vd.
[355] A. k.; s. 22.
[356] BRESSER-PEREIRA; s. 6.
[357] M. Ayhan KOSE, Eswar S. PRASAD, Marco E. TERRONES; How Do Trade and Financial Integration Affect The Relationship Between Growth and Volatility? Discussion Paper No. 2252, Forschuninstitut zur Zukunft der Arbeit, Bonn, 2006, s. 4.

Ekonomik serbestleştirme büyümenin sağlanmasında beklenilen etkiyi yaratamamaktadır[358].

Gerçekten, ekonomi politikasının serbestleştirilmesi kırılganlığı ve istikrarsızlığı artırarak uzun dönemde büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan, artan belirsizlikler faiz oranları, döviz kurları ve gerçek ücretler gibi faktör gelirlerini belirleyen unsurlardaki keskin ve beklenmedik dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, talep seviyesindeki dalgalanmalar, yatırım kararları ve planlamalarla ilgili riskler artmaktadır. Böylece, faktör fiyatlarındaki istikrarsızlık sermaye gelirleri için büyük fırsatlar sunmakta, spekülatif davranışları teşvik etmektedir. Bu durum sermaye birikiminin hızı ve biçimi ile işgücü piyasası koşullarını doğrudan etkilemektedir[359].

2. Yapısal Uyum

1970'li yıllarda yaşanan krizlerin Keynesyen ekonomi politikalarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, sosyal harcamaların yüksekliği, işçi sınıfının Altın Çağ boyunca elde ettiği kazanımlar ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli krizlerin nedeni olarak gösterilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, 1970'lerin sonunda liberal ekonomi politikalarına geçerken, gelişmekte olan ülkelere uygulanan yapısal uyum programları da küresel ekonomi ile bütünleşmiş, serbest piyasa ekonomisinin kurulmasında etkin rol oynamıştır[360].

Ekonomi politikalarında gözlenen bu değişim, dünya çapında büyüme biçimindeki değişikliklerle uyumludur. Birçok ülkede uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, piyasaların kuralsızlaştırılması, özelleştirme, para politikasının enflasyonu düşürmeye odaklanması ve sıkı mali politikaları 1970'li yılların ortasından itibaren uygulanmaya başlandı. 1980'ler ve 1990'lar boyunca, bu

[358] RODRIK; Rethinking, s. 16.
[359] AKYÜZ; s. 35.
[360] Hasan Ejder TEMİZ; Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri. Birleşik Metal İşçileri Sendikası Yayını, İstanbul, 2004, s. 77.

politikalar pekiştirildi. Bu politikalar, borç krizleriyle aynı zamanda ortaya konulan yapısal uyum politikaları ile doğrudan ilişkilendirilmektedir[361].

1980'lerin başından 1990'ların sonunu kadar, UPF ve DB tüm gelişmekte olan ülkelerde, makro ekonomi politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında etkin rol oynamıştır[362]. Gelişmekte olan ülkeler, makro ekonomik göstergelerinde ve büyüme oranlarındaki yetersizlikleri, bu kurumların verdiği, yapısal uyum kredileriyle düzeltmek zorunda kalmıştır. Bu krediler, belirli ekonomik ve sosyal koşulların sağlanması veya bu koşulların sağlanacağının garanti edilmesi karşılığında verilmiştir. Ancak, uygulamada, bu kredilere ihtiyacı olmayan ya da daha önce aldığı kredilere rağmen istenilen koşulları sağlayamayan ülkelere de defalarca kredi verilmiştir. Böylece, gelişmekte olan ülkelerin UPF ve DB borçları artmıştır[363]. Kriz ortamından çıkaracak mali destek ve küresel ekonomiyle eklemlenme isteği, gelişmekte olan ülkeleri yapısal uyum politikalarını sürdürmeye itmiştir[364]. Gerçekten, *yapısal uyum programları, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin dünya ekonomisiyle eklemlenmesinden, bir başka deyişle küresel kapitalizmle bütünleşmesinden başka bir şey değildir*[365]. Bu bağlamda, yapısal uyum politikalarının önem kazanmasının temel nedeni, uluslararası işbölümünün değişen yapısında yer edinip, rekabet edebilmektir. Öte yandan, ekonomilerin birbirine eklemlenmesi, ulusal düzeyde belirlenen ekonomi politikalarının yerel ekonomiler üzerindeki etkisini azaltmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler yapısal uyum politikalarını uygulamak zorunda kalmaktadır[366].

Bu bağlamda, yapısal uyum politikaları aracılığıyla küresel ekonomiyle bütünleşmek, ilk aşamada, gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızını artırmaktadır. Politikaların uygulanması, devalüasyon, ithalat engellerinin kaldırılması, özelleştirme

[361] HEINTZ; Globalization, s. 5.
[362] ILO; Macroeconomic, s. 4.
[363] William EASTERLY; "What did structural adjustment loans adjust? The association of policies and growth with repeated IMF and World Bank adjustment loans," Journal of Development Economies. Vol. 76, 2005, s. 4 vd.
[364] TEMİZ; s. 77.
[365] SAPANCALI; Dışlanma, s. 74. Benzer görüş için bkz. Fuat ERCAN; "Türkiye'de Yapısal Reformlar," haz. Fuat ERCAN, Yüksel AKKAYA; Kapitalizm ve Türkiye I: Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi. Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 375.
[366] ERDUT; Teknoloji, s. 30.

ve yabancı yatırımların kolaylaştırılmasını içermektedir. Uyum döneminde, imalat sanayinin büyüdüğü, birçok girdinin daha kolay ulaşılabilir olduğu görülmektedir. Ancak, liberal düzenlemeler gerçekleştikçe, yabancı işletmelerin rekabetçi baskısı büyümeyi yavaşlatmaktadır. Rekabet edemeyen, birçok işletmenin iflas ettiği görülmektedir. Böylece, imalat sanayinde istihdam azalmaktadır. Ayakta kalabilen ya da yeni kurulan işletmeler ise, yerel piyasaya düşük katma değerli ürünler üreten küçük işletmelerdir[367].

Yapısal uyum politikaları mali piyasaların denetimsiz bir şekilde serbestleştirilmesine ve döviz kurunun baskılanmasına neden olmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dengesini bozduğu gibi, dışa bağımlılığı da artırmaktadır. Öte yandan, dışa bağımlılık yerel makro ekonomi ve mali politikalarının dış etkiler tarafından belirlenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, küresel sermayenin belirleyiciliği, mali piyasalardan gerçek ekonomik faaliyetlerden sağlanan gelirden daha fazla gelir elde etmesine imkan tanımaktadır. Bu açıdan, küresel sermayenin mali piyasalardan sağladığı gelir, gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarını artırmaktadır[368].

Yapısal uyum politikalarının önceliği toplam talep ve istihdamı artırmak değildir. Aksine, mali ve parasal politikalar ile toplam talep baskı altına alınmaya çalışılmakta, enflasyon hedeflemesine odaklanılmaktadır. Bu durum, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. İhracatı ve DYY yatımları teşvik etmek ve karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı bir rekabet anlayışını sürdürmek için, işgücü maliyetleri baskı altına alınmakta, işgücü piyasası esnekleştirilmektedir. Böylece, yaratılan katma değer ve verimlilik artışları, ücretlere yansımadığı gibi, istihdam da artırılamamaktadır[369].

Yapısal uyum programlarında kullanılan araçların yaratması beklenen etkilerle gerçekleşen etkileri arasındaki bakışımsızlık dikkat çekicidir. Bu açıdan

---

[367] KIELY; s. 78.
[368] Tijen ERDUT; "İşgücü Piyasasında **Enformelleşme** ve Kadın İşgücü," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 6, 2005, s. 28.
[369] ERDUT; Enformelleşme, s. 28.

yapısal uyum programları başarısızdır[370]. 1982 ve 1995 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin kişi başına gelir artış ortalaması yıllık yüzde 3'tür. Ancak, en çok yapısal uyum kredisi alan 20 ülkenin hiç biri bu oranda büyüyememiştir[371].

Yapısal uyum politikalarının bir diğer etkisi, kamu harcamalarının kısılmasıdır. Politikalar uygulanmaya başlandığında, sağlık, eğitim, refah ve sosyal programlar gibi temel harcama kalemlerinde kısıtlamaya gidilmektedir[372]. Ancak, sosyal korumayı sağlayan bu kurumların zayıflaması karşısında, ekonominin dışa açılması, işgücü piyasasındaki risklere karşı bireyleri daha duyarlı kılmaktadır. Bu durum uzun dönemde ekonomik büyümeyi engelleyecek sosyal çatışmaları artırmaktadır[373].

Kamu harcamalarının kısıtlanmasıyla elde edilen tasarruflar yatırıma dönüşmemektedir. UPF, DB verdiği ve özel ya da tüzel kişilerin aldığı kredilerin ve faizlerinin ödenmesi bu kaynaklardan yapılmaktadır. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerin hükümetleri, kuzey ülkelerine borç ya da faiz ödemesi şeklinde mali kaynak akışı sağlamaktadır. Daha sonra kuzey ülkeleri mali yardım ya da kredilerle bu ülkelere tekrar mali kaynak akışı sağlamaktadır. Ancak, bu gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin borcunu artırmaktadır. Böylece güneyden kuzeye sermaye akışları artmaktadır. Gerçekten, Sahra Altı Afrika ülkelerinde bile 12 milyar dolarlık ödemeler dengesi açığı oluşmuştur[374]. Öyleyse, fiyat istikrarı ve "gerçekçi" bir döviz kurunun sağlanması ödemeler dengesindeki güçlükleri çözmemektedir. Yapısal uyum politikalarının dayandığı bu varsayım da gerçek yaşamla uyumlu değildir[375].

[370] Bkz. McGREGOR; s. 172.
[371] EASTERLY; s. 9.
[372] McGREGOR; s. 171.
[373] RODRIK; Küresel, s. 90; McGREGOR; s. 171 ve 173.
[374] McGREGOR; s. 171.
[375] ILO; Macroeconomic, s. 4.

3. Mali Piyasalar ve İstikrarsızlık

1990'ların başında, borç krizleri yaşayan gelişmekte olan ülkelere önerilen politikalar, mali uyumun sürdürülmesini ve yapısal reformları içermektedir. Bir başka deyişle, sermaye işlemleri serbestleştirilmelidir. Böylece, gelişmekte olan ülkelere akacak sermayenin, ekonomik büyümeyi finanse edeceği düşünülmektedir. 1970'li yıllardaki borçla büyüme yaklaşımı yerine, yabancı tasarruflar ile büyüme stratejisi konulmaktadır[376].

Mali piyasaların serbestleştirilmesiyle, gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarının daha iyi kullanılmasının sağlanacağı ve DYY uyarılmasıyla sermaye birikiminin artacağı beklenmektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelere portföy yatırımları ve diğer uluslararası sermaye girişlerinin artacağı düşünülmektedir. Gerçekten, ulusal mali sistemin dışa açılması, sermaye akışlarının önündeki engellerin kaldırılmasını sağlamaktadır[377].

Ancak, mali piyasaların serbestleşmesiyle, sıcak paranın girdiği ülkelerde, öncelikle tüketim finanse edilmektedir. Buna karşılık, ülkeden ani sermaye çıkışları gerçekleştiğinde, mali kurumlar zayıflamakta ve iflas etmektedir. Çünkü, döviz kurundaki değişim karşısında, döviz cinsinden alınan borçlar mali kurumları baskı altına almaktadır. Bu durum, tüketim eğilimi ve üretim düzeyini etkilemektedir. Tüketim eğilimindeki dalgalanmalar yatırım kararlarının riskini artırmaktadır. Öte yandan, yatırımların sermaye girişlerine bağlı kılınması, sermaye çıkışlarının yarattığı krizlerin etkisini artırmaktadır. Dolayısıyla, mali piyasaların serbestleştirilmesi, ekonominin genelinde kırılganlığa ve istikrarsızlığa neden olmaktadır[378].

Yabancı tasarrufların yerel ekonomilere girişi, yerel para birimini aşırı değerlendirmektedir. Böylece, bir yandan ödemeler dengesinde sorunlar yaşanırken,

---

[376] BRESSE-PEREIRA; s. 10.
[377] ILO; Growth, Investment and Jobs: The International **Financial** Dimension. GB. 294/WP/SDG/2, Geneva, November, 2005, s. 4.
[378] STIGLITZ; s. 63.

diğer yandan da yerel tasarruflar ve yatırımlar azalmaktadır[379]. Yatırımların finansmanı yabancı sermayeye bağımlı hale gelmekte, bununla birlikte sermaye akışının kesilme riski artmakta ve mali krizler tasarruf oranında azalmaya neden olmaktadır. Dışsal finansmandaki kayıp, dışarıdan ara girdi alınmasını zorlaştırırsa, üretim üzerinde daha hızlı bir etki yaratmakta, üretimi doğrudan baskılamaktadır[380]. Öte yandan, Asya krizlerindeki gibi, faiz oranlarının aşırı bir şekilde artması, yaygın iflaslara neden olmaktadır. İşletmelerin, daha yüksek oranda tekrar borçlanarak, finanse etmek zorunda oldukları kısa dönemli borçları bulunmaktadır. Faiz oranlarının yükseleceği beklentisi karşısında, ayakta kalan işletmeler borç almayı durdurur, bu da yatırımların kesilmesine neden olacağı için büyümeyi olumsuz etkiler[381].

Mali piyasaların serbestleştirilmesi, gelişmekte olan ülkeleri krizlere karşı korumasız bırakmaktadır. Krizler sonucu ortaya çıkan üretim kayıpları büyüktür ve hatta izleyen iyileşme genellikle ülkeyi eski büyüme eğilimine sokmakta yetersiz kalmaktadır[382]. Küresel mali sistemde daha sık ve çok sayıda kriz yaşanmaktadır. Bu krizler, daha önceki yıllardaki ekonomik kazanımları yok etmekte ve krizler sonucunda işsizlik ile yoksulluğun yaygınlaştığı görülmektedir[383].

Krizlerin yaşandığı ülkelerdeki temel sorun, sürdürülebilir dış dengelerle uyumsuz para ve mali politikaların uygulanmasıdır[384]. Bu bağlamda ulusal ekonomi ve sosyal politikaların tutarlılığı önem kazanmaktadır. Ancak, ulusal politikaların belirlenmesi uluslararası ekonomi politikasının üçlemi tarafından sınırlanmaktadır. Bir başka deyişle, küresel ekonomik işleyiş içerisinde, sermaye işlemlerinin serbestleştirilmesi, sabit kur oranları ve bağımsız para politikası eş zamanlı uygulanamamaktadır. Bu politikalardan sadece ikisi aynı anda kullanılabilmektedir.

[379] BRESSER, PEREIRA; s. 16.
[380] CERRA, SAXENA; s. 18.
[381] STIGLITZ vd.; s. 20.
[382] Rolph van der HOEVEN; Malte LÜBKER; Financial Openness and Employment: A Challenge for International and National Institutions. Draft for Discussion, International Policy Group, International Labour Office, Geneva, 2005, s. 15.
[383] ILO; Globalization, s. 34.
[384] RODRIK; Küresel, s. 73.

Örneğin, sermaye işlemlerinin serbestleştirildiği ve sabit kur oranının geçerli olduğu bir sistemde ülkeler bağımsız bir para politikası yürütememektedir[385].

Bağımsız ulusal politikaların oluşturulmasını engelleyen bir başka unsur, merkez bankalarıyla ilişkilidir. Fordist dönemde, merkez bankaları hükümetlerin belirlediği ulusal politikalar çerçevesinde emek sermaye uzlaşmasının sağlanmasında görevli kılınmaktaydı[386]. Bu nedenle, amaç bakımdan hükümete bağımlı, araç açısından bağımsızlığıyla hükümete karşı sorumluydular. Ancak, günümüzde yapılan yasal düzenlemelerle, merkez bankaları bağımsızlığa kavuşmuştur. Küresel ekonomik sistem bağlamında, merkez bankalarının temel amacı fiyat istikrarına ve enflasyon hedeflemesine odaklanmıştır. Merkez bankalarının araç açısından bağımsızlık kazanmaları, onları hükümete karşı da sorumlu kılmamaktadır. Ancak, mali piyasalara ve burada işlem yapanlara karşı daha fazla sorumluluk üstlenmektedirler[387]. Bu nedenle, 1990'lardan beri merkez bankaları sistematik krizlerle uğraşırlarken, uluslararası finansın etkisi altına girmiştir[388]. Dolayısıyla, pek çok gelişmekte olan ülke kendi para birimi üzerinde yetkin değildir. Para politikalarının bağımsızlığı mali piyasaların zayıflığı nedeniyle kısıtlanmaktadır. Böylece, gelişmekte olan ülkeler dış şoklar karşısında daha kırılgan hale gelmektedir[389].

Doğu Asya krizlerinden sonra, gelişmekte olan ülkelerin mali krizler karşısında aldığı önlem, döviz rezervlerini artırmaktır. 1990'lı yıllardan beri rezerv oluşturma eğilimi tehlikeli bir boyutta artmaktadır. Tüm düşük ve orta gelirli ülkelerin rezervleri 1990'lı yılların ilk yarısından itibaren üç kat artarak, 2004 yılında gelirlerinin yüzde 21,3'ine ulaşmıştır[390]. Bu rezervler cari işlem fazlası veya yabancı mallara harcanmayan sermaye akışları aracılığıyla yaratılmıştır. Öte yandan, 1990'lı yıllarda, ticaretin serbestleştirilmesiyle elde edilen gelirler de rezervlerin oluşumundaki ana kaynaklardandır. Rezerv tutan ülkeler, mali piyasalardan daha

[385] van der HOEVEN, LÜBKER; s. 20. ve ILO; Financial, s. 17.
[386] BOYER; Finance, s. 134.
[387] EPSTEIN; s. 23.
[388] BOYER; Finance, s.134.
[389] UN; World Economic and Social **Survey** 2006, Diverging Growth and Development. United Nations, New York, 2006, s. 26.
[390] ILO; Financial, s. 8.

fazla kazanç sağlamak yerine, daha düşük faiz kazandıran ABD Hazinesinin kağıtları gibi güvenilir kabul edilen enstrümanlara yatırım yapmaktadır. Bu durum dolaylı yoldan mali yardım olarak gösterilmektedir[391].

Gelişmekte olan ülkeler kısa dönemli borçları artıkça, döviz rezervlerini genişletmek zorunda kalmaktadır. Ancak, dolar (ya da diğer güçlü döviz) cinsinden hazine bonosunda biriktirilen bu rezerv, yatırıma dönüşmemekte ve sadece, örneğin, yüzde 1 oranında getiri sağlamaktadır. Böylece, rezervde biriken paranın fırsat maliyeti artmaktadır. Öte yandan, gelişmekte olan ülkedeki bir özel işletme, bir Amerikan Bankasından, örneğin, 100 milyon dolarlık kısa vadeli borç aldığında, yüzde 20 oranında faiz ödemektedir. Ancak, alınan borç karşısında, ülkenin belirli bir miktar parayı yüzde 1 getirisi olan rezerve aktarması zorunludur. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere gelir transferi gerçekleşmektedir. Böylece, gelişmekte olan ülkelerin mali durumları kötüleşmektedir[392]. Üstelik, ekonomik kriz başladığında, faiz oranları yükselse bile bu rezervler çok hızlı bir şekilde erimektedir. Örneğin, Brezilya'da 1998 krizi sırasında, 30 milyar dolarlık rezerv 50 gün içerisinde tükenmişti. Gerçekten, rezervlerden günde 1 milyar doların dışarıya çıktığı bilinmektedir[393].

Mali piyasaların serbestleştirilmesiyle, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere sermaye akışlarının gerçekleşeceği beklenmekteydi. Ancak, gerçekleşen tam tersi olmuştur. Sadece 2006 yılında, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere net mali kaynak transferinin 657,7 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Geçiş ekonomilerinden gelişmiş ülkelere gerçekleştirilen net transferler ise, 125,1 milyar dolara ulaşmıştır. Sahraaltı Afrika ülkelerinden bile 10,1 milyar dolarlık net kaynak transferi gerçekleşmiştir[394].

Mali piyasaların serbestleştirilmesiyle krizlerin ve istikrarsızlığın yapısallaşması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme eğilimlerinin

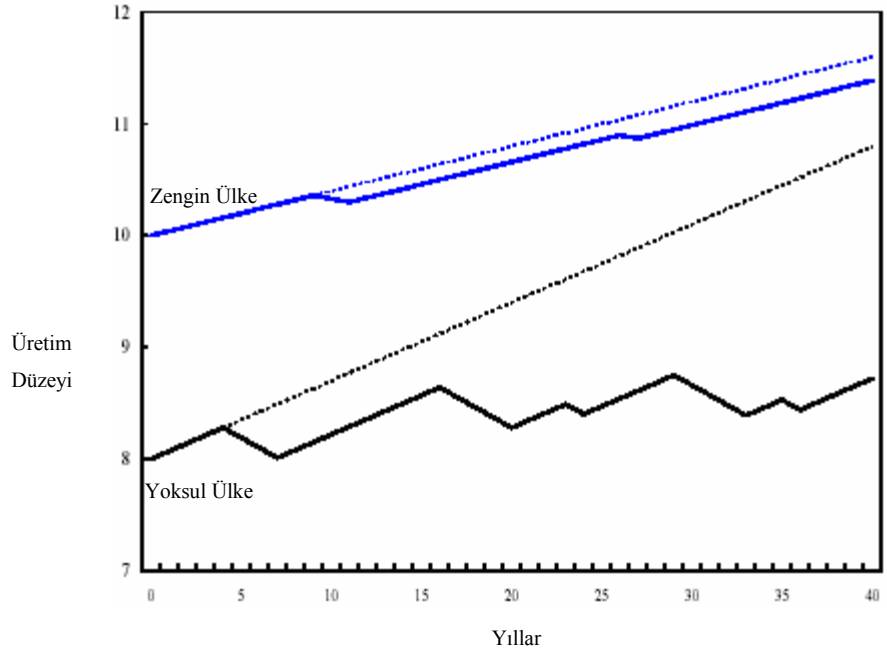
[391] van der HOEVEN, LÜBKER; s. 5.
[392] STIGLITZ; s. 64.
[393] van der HOEVEN, LÜBKER; s. 8.
[394] UN; World Economic Situation and **Prospects** 2007. United Nations, New York, 2007, s. 57.

yakınsama veya ıraksamasına[395] dikkatleri çekmektedir. Geleneksel olarak ekonomik büyüme modelleri tasarruf ve yatırıma odaklanmaktadır. Bu modellere göre, ekonomik büyüme sağlandıkça, uzun dönemde, zengin ve yoksul ülkelerin gelir seviyelerinin yakınsayacağı varsayılmaktadır[396]. Bu bağlamda, ülkeler arası gelir faklılıkları ve bu farklılıkların artması, yoksul ülkelerin tasarruf ve yatırım imkanlarını artıramamaları, dışa açık olmamaları, demografik ve teknolojik sorunlarıyla ilişkilendirilir. Bu durumda, yoksul ülkelerin büyümeyi sağlamaları ve yoksulluktan kurtulmaları için zengin ülkelerin mali yardımları gereklidir. Ancak, büyüme yoksulluk tuzağından değil de, ekonomik ve politik krizler nedeniyle engelleniyorsa, kurumlar ve politikalar dönüştürülmelidir. Böylece, istikrar sağlanabilir ve uzun dönemli, güçlü bir büyüme için koşullar hazırlanabilir[397].

Gerçekten, ekonomik krizler gelişmekte olan ülkelerin büyümesi üzerinde etkili olmaktadır. Küresel ekonomideki krizler, gelişmekte olan ülkelerdeki faiz oranlarını artırmaktadır. Böylece bu ülkelerin aldığı borçlar daha pahalı hale gelmektedir. Dolayısıyla, ödemeler dengesinin sağlanmasında sorunlarla karşılaşılmaktadır. Öte yandan, krizler sonucunda, petrol ürünleri dışındaki malların fiyatları düşmekte ve uluslararası ticarette yapısal bir değişim gözlenmektedir. Hem mali, hem de ticari sonuçları olan bu krizler, uyum politikalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, yüksek getiri arayışındaki uluslararası mali akışlardaki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. Bu unsurların bileşimi, gelişmekte olan ülkelerin ıraksama eğilimini açıklamaktadır[398].

[395] Yakınsama ve ıraksama, mali krizler dışında, verimlilikle de ilişkilendirilmektedir. Bilgi için Bkz. İsmail TUNCER, Yasemin ÖZUĞURLU; "Türkiye ekonomisinde büyüme ve sektörel üretkenlik analizleri: Bölgesel karşılaştırmalar 1980-2000," İktisat İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa: 240, 2006, s. 58 vd.
[396] UN; Survey, s. 3.
[397] CERRA, SAXENA; s. 3.
[398] UN; Survey, s. 11 vd.

Grafik 1: Zengin ve Yoksul Ülkelerin Iraksama Eğilimi

Kaynak: CERRA, SAXENA; s. 20

Başlangıçta, yoksul ülkeler zengin ülkelerden daha hızlı büyür. Bu nedenle, krizler olmasaydı, yoksul ülkelerin zengin ülkelere yakınsayacağı varsayılabilirdi. Ancak, yoksul ülkeler daha sık ve şiddetli krizlerle karşılaşmaktadır. Böylece, yoksul ülkelerin büyüme eğilimlerinden saptıkları gözlenir, zengin ve yoksul ülkelerin büyüme eğilimlerinde ıraksama gerçekleşir[399]. Gerçekten, kriz nedeniyle toplam geliri azalan ülkelerin, toplam gelirini ve makro ekonomik değişkenlerini kriz öncesindeki düzeye getirmesi uzun yıllar almaktadır[400].

Doğu Asya krizlerinden en çok etkilenen beş ülkede kişi başına gelir yüzde 2,8 ile yüzde 14,8 arasında düşmüştür. Latin Amerika'da ise 1994-1995 Meksika krizi kişi başına gelirin yüzde 7,8 azalmasına neden olurken 2000-2001 Arjantin krizi kişi başına geliri yüzde 16,3 oranında düşürmüştür. Ortalama olarak, krizler üç yıllık dönemde milli gelirin yüzde 13 ila 15 arasında üretim kaybına da yol açmaktadır[401].

[399] CERRA, SAXENA; s. 21.
[400] AKYÜZ, FLASSBECK, KOZUL-WRIGHT; s. 504.
[401] van der HOEVEN, LÜBKER; s. 7.

1820-2001 yılları arasında gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelirler, satın alma gücü paritesine göre 19 kat artmıştır. Aynı zaman diliminde, kişi başına düşen gelir Doğu Avrupa'da 9, Latin Amerika'da 8, Asya'da 7 ve Afrika'da 3.5 kat artmıştır. Bir başka deyişle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ıraksama eğilimindedirler[402]. Aşağıdaki tablo 1, 1980 sonrasında, beklenin tersine, gelir düzeylerinde yakınsamanın gerçekleşmediğini göstermektedir.

Tablo 1: Ülke Gruplarına Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Kişi Başına Düşen Milli Gelir*	**1980**	**1985**	**1990**	**1995**	**2000**	**2005**
Yüksek Gelirli Ülkeler	17 282	18 939	21 876	23 811	26 342	28 304
Orta Gelirli Ülkeler	1 245	1 304	1 394	1 521	1 774	2 170
Düşük Gelirli Ülkeler	255	271	310	338	390	477
En Az Gelişmiş Ülkeler	261	249	253	243	273	316
Türkiye	1 897	2 128	2 497	2 660	2 956	3 390

Kaynak: WB World Development Indicators Online Database
*2000 yılı sabit ABD doları

Yakınsama iki kutup etrafında gerçekleşmektedir. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki ülkeler yukarıya doğru, özellikle Afrika'da bulunan, yoksul ülkelerin gelirleri ise, aşağıya doğru yakınsamaktadır. Her iki kutup arasında geçişkenlik olduğu gibi, iki kutuba da yeni ülkeler katılmaktadır. Örneğin, Yunanistan, İspanya, İrlanda ve Portekiz gelirleri yukarı doğru yakınsayan ülkeler arasına katılırken, Latin Amerika ve Sahraaltı Afrika ülkelerinin gelirleri aşağıya doğru yakınsamaktadır[403].

[402] UN; Survey, s. 4.
[403] A. k.; s. 15.

C. Katma Değer Oluşumu ve Değişim

1. Uluslararası Ticaretin İçeriği ve Hacmi

Milli gelirin daha hızlı artırılması ile uluslararası ticaret hacmindeki artışlar arasında ilişki kurulmaktadır. Bu bağlamda, ihracatın büyümeye etkisi beş boyutta incelenmektedir. İlk olarak, ihracat toplam talebin bileşenlerinden biridir. Bu nedenle, ihracat hacmindeki değişikler yerel üretim kapasitesini doğrudan etkiler. İkinci olarak, net ihracat artışı döviz kazandırmaktadır. Böylece, yatırım ve büyüme için gerekli mali kaynaklar sağlanmaktadır. Üçüncü olarak, ihracat yerel piyasa talebinin ötesine geçilerek, büyük işletmelerin ölçek ekonomisinden yararlanmalarını ve gelir artışını sağlar. Dördüncü boyut ise, özellikle mamul malların ihracatındaki artışların teknik gelişmelere yaptığı katkıyla ilişkilidir[404]. Beşinci ve son olarak, ihracatın istihdam ve ortalama gelir üzerindeki etkisi ele alınmaktadır[405].

Gelişmekte olan ülkelerin büyümesinde ve kalkınmasında uluslararası ticarete önem verilmektedir. Bu nedenle, pek çok gelişmekte olan ülke gümrük duvarlarını indirip, piyasaya giriş koşullarını geliştirmeye çalışmaktadır. Ayrıca, bu ülkeler küresel ekonomiden yararlanabilmek için, rekabetçi mal ve hizmetler için gerekli süreçlerin tedarikini ve üretim kapasitelerini artırmaktadırlar. Ancak, iki temel sorunla karşılaşmaktadırlar. İlk olarak, daha yüksek gelir grubunun oluşturduğu piyasalara ulaşabilmek için, üretim koşullarını geliştirmeleri gerekmektedir. İkinci olarak ise, ticari yapı, teknoloji, üretim kapasitesi, işgücü piyasası ve kurumlara yatırım yapmak ve böylece arz yönlü sorunları aşabilmek için gerekli mali kaynaklardan yoksundurlar[406].

Son 40 yıldır mal ticareti hızla artmaktadır. 1962-2000 yılları arasında, küresel mal ticaretinin değeri yıllık ortalama yüzde 10,4; hacmi ise, yüzde 6

[404] UN; Survey, s. 54.
[405] Ticaretin istihdam ve gelir üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri için bkz. Marion JANSEN, Eddy LEE; Trade and Employment, Challenges for Policy Research. International Labour Office and The Secretariat of World Trade Organization, Switzerland, 2007, s. 19 vd.
[406] UN; Prospects, s. 52.

artmıştır. Bu dönemin ilk yarısında hem hacim, hem de değer açısından daha hızlı bir artış gerçekleşmiştir. Gelişmiş ülkeler baskın olsalar da, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren gelişmekte olan ülkeler küresel piyasalara katılımlarını hızla artırmışlardır. Bu süreçte, gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri malların yapısındaki değişim dikkat çekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatı birincil mallardan mamul mallara doğru yönelmektedir[407]. 1970'lerde gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettiği mamul mallar toplam ihracatlarının yüzde 20'sinden azdı. 2000 yılına gelindiğinde ise, bu oran yüzde 70'in üzerine çıkmıştır. Ancak, yoksul ülkelerin çoğunda imalat sanayi hala gelişmemiştir. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerin ürettiği mamul malların ihracatındaki artış, Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'nın tüketici piyasalarının satın alma gücünden kaynaklanmaktadır. Örneğin, ABD'nin OPEC üyesi olmayan gelişmekte olan ülkelerden ithalatı, 1978'de toplam ithalatının yüzde 23'ü iken, 2002'de yüzde 44,6'ya çıkmıştır[408].

Ancak, gelişmiş ülkeler dünya çapındaki ihracatta daha büyük bir paya sahiptir. 2006 yılında, gelişmekte olan ülkelerin ihracattaki toplam payı ABD doları cinsinden yüzde 35 oranındadır. Gelişmiş ülkelerin payı ise yüzde 60 civarındadır[409].

Dünya mal ticareti 2006 yılı boyunca hem hacim, hem de değer olarak artmıştır. Küresel ihracatın hacmi yüzde 10'un üzerinde, değeri ise yüzde 16 artmıştır. Değer artışı petrol fiyatlarının artmasına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Küresel ihracat, tüm çıktının iki katından fazladır. Bu durum küresel ekonomideki bütünleşmenin bir sonucudur. Ayrıca, dünya ticaretindeki artış, ithal talebindeki genişlemeye bağlı olarak gerçekleşmiştir[410].

Küresel ölçüde, ara malların ticareti nihai malların ticaretininkinden daha büyük bir oranla artmaktadır. Egemen işletmelerin katma değer zincirindeki ara mal ticaretinin artması, uluslararası taşeronluk ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte

[407] UN; Survey, s. 56.
[408] James HEINTZ; "Low-wage manufacturing and global commodity **chains**: a model in the unequal Exchange tradition," Cambridge Journal of Economics. Vol. 30, Iss. 4, 2006, s. 508.
[409] UN; Prospects, s. 36.
[410] UN; Prospects, s. 35.

geçekleşmektedir[411]. Bu tür ticari ilişkiler, ABD ve Meksika arasında olduğu gibi, 1940'lı yıllardan beri görülmektedir. Ancak, günümüzde bu ticari ilişki biçiminin, küresel ölçüde, yaygınlaşması ve yapısallaşması söz konusudur[412]. Dolayısıyla, ticaret ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki güçlenmektedir. Çünkü, küresel üretim sistemi, özellikle çokuluslu işletme içerisindeki üretim süreçlerinin ticaretinin artmasıyla, ticaretin biçiminde belirleyici olmaktadır. Küresel ticaretin yapısındaki niteliksel değişimler, niceliksel değişimlerden daha önemlidir. Çokuluslu işletmeler ve bağlantıları arasındaki işletme içi ticaret dünyadaki toplam ihracatın üçte birini oluştururken, çokuluslu işletmelerin üçte ikisini gerçekleştirdiği tahmin edilmektedir[413]. Çin'in ihracatının yüzde 50'sinden fazlası yabancıların sahip olduğu işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Toplam ihracatının yüzde 60'ından fazlası ithal edilmiş ara girdilerin işlemesi ve tekrar ihraç edilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde üretim süreçlerinin ticareti söz konusudur[414].

Gelişmekte olan ülkelerde sanayi kapasitesi ve çokuluslu işletmelerin dikey ayrışmaları bakışımlı olarak gerçekleşmektedir. Bu süreçte, egemen işletmeler markası olmayan hizmetler ve kitlesel üretim gibi işlevlerin gerçekleştirilmesinde mülkiyetlerini azaltırken, daha yüksek katma değer sağlayan üretim stratejisi, pazarlama ve ürün geliştirme gibi aşamalarda yoğunlaşmaktadır. Bu durum üretimin ve ticaretin küreselleşmesindeki ana unsurdur[415]. Gerçekten, uluslararası ticaret egemen işletmenin katma değer zinciri boyunca gerçekleşen bir mübadele ilişkisine dönüştüğünden beri, katma değer zinciri kendine özgü bir piyasa gibi işlemektedir[416]. Üretim süreçlerinin küreselleşmesi ve katma değer zincirlerinin çoğalması, belirli türdeki ürünlerde ticaretin artmasına neden olmaktadır. Böylece, yeni piyasalar yaratılmaktadır. Küresel üretim ve ticari ilişkilerin oluşturduğu çevre, piyasaların gelişimini etkilemekte veya yükselişini engellemektedir[417].

---

[411] ERDUT; Çalışma, s. 50.
[412] Gordon H. HANSON; Globalization, Labor Income, and Poverty in Mexico. NBER Working Paper Series No. 11027, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2005, s. 8 vd.
[413] ILO; Globalization, s. 32.
[414] UN; Prospects, s. 38.
[415] GEREFFI, HUMPHREY, STURGEON; s. 79.
[416] MILBERG; s. 55.
[417] UN; Survey, s. 55.

Üretim süreçlerinin ticareti, uluslararası işbölümüne ilişkin sorunları da beraberinde getirmektedir. Klasik uluslararası ticaret teorisinde, ülkelerin faktör donanımlarını dikkate alan karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre işbölümü gerçekleşmektedir[418]. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisini temel alan Heckscher-Ohlin ticaret teorisi de, günümüzde sanayi içi ticareti açıklayabilmektedir. Sanayi içi ticaretin yaygınlaşmasında ölçek ekonomisinden yararlanma arzusu etkindir. Ölçek etkisinden yararlanmak için ülkelerin faktör donanımlarına göre uzmanlaşması, belirli üretim süreçlerinde uzmanlaşmayı ve sanayi içi ticareti sağlamaktadır[419].

Ancak, günümüzde faktör donanımının ötesinde teknolojik ve örgütsel yenilik kapasitesi ihracat başarımının belirleyicisidir. Bu dönemim özelliği, katma değer zincirinin daha geniş bir alana yayılmış olmasıdır. Ülkeler sadece belirli sektörlerde ürün temelli değil, aynı zamanda bir ürünün değer zincirinin aşamalarında da uzmanlaşıyorlar. Sonuçta, yatay ürün farklılaşmasının neden olduğu, sanayi içi ticaret dikey iş bölümünden kaynaklanan ürün içi ticaret tarafından belirlenmektedir[420].

Bu nedenle, gelişmekte olan ülkeler orta ve yüksek teknolojili ürünleri, egemen işletmelerin katma değer hatlarına eklemlenerek üretebilmektedir. Ancak, montaj gibi, düşük katma değerli belirli faaliyetlerde uzmanlaşmaları nedeniyle, kendilerine düşen payı artıramamaktadırlar[421]. Gerçekten, egemen işletmeler gelişmekte olan ülkelerdeki taşeronlara üretim aşamalarını aktarırken, işlem maliyetlerini[422] ve özellikle düşük ücretleri göz önünde bulundurarak katma değer paylarını belirlemektedir[423].

Öte yandan, dış kaynak kullanımı sadece gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere sanayi içi ticarete neden olmamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımın yapıldığı veya taşeronların bulunduğu ülke sadece nihai ürünleri değil, aynı zamanda

[418] MILBERG; s. 56.
[419] Von WESTERNHAGEN; s. 122.
[420] MIOTTI, SACHWALD; s. 7.
[421] UN; Survey, s. 63.
[422] HUMPHREY, HUBERT; s. 1021.
[423] UN; Survey, s. 63.

üretim için gereken malları da ithal etmek durumundadır. Dolayısıyla, ihracata yönelik üretim aşamaları gelişmiş ülkedeki egemen işletmeden ithal edilecek girdilere bağımlıdır[424].

Katma değer zincirindeki üretimde, nihai bir ürünün parçalarının birçok kez ülkeye girip çıkması ticaretin gayri safi değerini artırmaktadır. Böylece, ithalatın hacmi ve değeri de artmaktadır. Ancak, bu artış ve katma değer zincirine eklemlenme katma değer payında bir büyümeye neden olmaksızın gerçekleşmektedir. Üretim faktörleri açısından bakıldığında, gelişmekte olan ülkelerde işgücü arzının yüksek, maliyetinin düşük olması, katma değer zincirinde yer almak için önemli bir unsurdur. Ancak, işgücünden daha akıcı olan sermaye, bilgi ve yönetim yeteneği gibi unsurlar, yabancı sahiplerinin çıkarlarına göre konumlandırılmaktadır. Akıcı üretim faktörlerinin küresel piyasalara açılmaya çalışan birçok yoksul ülke arasında hızla yer değiştirebilmesi, gelişmekte olan ülkelerin ve bu ülkelerdeki işçilerin pazarlık gücünü zayıflatmaktadır. Bu bakışımsızlık katma değer zincirinin doruğunda oligopolist, tabanında ise, rekabetçi bir piyasa yapısı oluşturmaktadır[425].

Dış ticaretin serbestleştirilmesi ve istihdama ilişkin tartışmalar, ticaretin miktarına odaklanmaktadır. Ancak, uluslararası üretim örgütlenmesi dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişkiyi daha net ortaya koymaktadır. Egemen işletmeler, düşük katma değerli üretim aşamalarını, rekabet içindeki taşeronlarına dışsallaştırırken, rekabet üstünlükleri ile katma değer paylarını artırmaktadır. Öte yandan, taşeronlar arasındaki rekabetle maliyetlerin düşürülmesi, yüksek gelirli piyasalarda, göreceli olarak refah içindeki tüketiciler için nihai malların fiyatlarının düşmesini sağlamaktadır[426].

Üretim süreçlerinin ticaretinin hacim ve değer olarak artışı bir başarı unsuru olarak görülmektedir. Örneğin, Alman otomobil endüstrisi 1995 yılında Orta ve

[424] Peter NUNNENKAMP; The German Automobile Industry and Central Europe's Integration into The International Division of Labour: Foreign Production, Intra-industry Trade, and Labour Market Repercussions. Papeles del Este No. 9, Universidad Complutense Madrid, 2004, s. 16.
[425] UN; Survey, s. 75.
[426] HEINTZ; Globalization, s. 53.

Doğu Avrupa ülkelerinden araba başına 400 euroluk araba parçası ithal ederken, 2003 yılında bu rakam yaklaşık 3000 euroya çıkmıştır[427]. Ancak, bu ticari ilişkinin gerekçesi, bu ülkelerdeki işgücü maliyetlerinin Almanya'dakinin altıda biri oranında olması ve işgücü verimlilikleri arasında neredeyse fark bulunmamasıdır[428]. Bir başka örnek ise, ABD dış ticaret istatistiklerinde yer almaktadır. 2001-2003 yılları arasında, hazır giyim ithalatının değeri sadece yüzde 3 oranında artarken, hacmi yüzde 16,8 artmıştır. Bu durum diğer sektörlerde de gözlenmektedir. 2002'de ithalat hacmi yüzde 7,2 artarken, değeri yüzde 0,5 artmıştır. Dolayısıyla, miktar artışlarına karşın, birim fiyatları düşmektedir[429].

Günümüzde, küresel ekonomik yönetişim kurumları, gelişmekte olan ülkelere dış borçlarını karşılayabilmeleri için, dış ticaretin serbestleştirilmesi stratejisini benimsetmektedir. Buna göre, dış borçların karşılanması için artan döviz gereksinimi, dış ticaret yoluyla sağlanacaktır[430]. Ancak, ihracata dayalı büyüme politikaları sınırlı sayıdaki gelişmekte olan ülkede başarılı olmaktadır[431]. Ayrıca, ihracata dayalı olarak büyüme başarımlarını iyileştiren ülkelerin liberal politikaları benimsemedikleri ve küresel ekonomik yönetişim kurumlarının kurallarından farklı kurallar uyguladıkları ileri sürülmektedir[432]. Başarısız olan gelişmekte olan ülkelerde ise, dış ticaretin serbestleştirilmesi ithalatın artmasına neden olmuştur. Çünkü, bu ülkelerin ihracat başarılarını artırması daha yüksek katma değerli ürün ve hizmetlerin satın alınmasına bağlıdır[433].

Bu çerçevede, günümüzde dış ticaretin serbestleştirilmesi ve yapısındaki niteliksel değişim çokuluslu işletmelerin pazarlık güçlerinin ve siyasal etkilerinin artmasına bağlanmaktadır. Diplomasi artık sadece devletler arasında değil, çokuluslu işletmeler ile devletler arasında da gerçekleşmektedir. Çokuluslu işletmeler devletlerin ekonomi politikalarını etkileyebilecek güce ulaşmışlardır. Böylece, bir

[427] NUNNENKAMP; s. 16.
[428] A. k.; s. 27.
[429] PALPACUER, GIBSON, THOMSEN; s. 412; HEINTZ; Chains; s. 508.
[430] TABB; s. 50.
[431] KAPAR; s. 62.
[432] RODRIK; Rethinking, s. 5.
[433] KAPAR; s. 62.

ülkede üretti(rdi)ği mal, hizmet veya süreçleri, küresel piyasada başka bir ülkede satabilmektedirler[434].

Dış ticaretin serbestleştirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin ihracat hacmini artırmakta, ancak birim fiyatların düşmesi nedeniyle katma değer payını azaltmaktadır. İhracat hacminin artışı göreceli bir istihdam artışı sağlamaktadır. Ancak, bu düşük katma değerli aşamalarda, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde bir artış anlamına gelmektedir. Ayrıca, ekonomik büyüme hem talep, hem de ürün ve süreçlerin geliştirilmesi bakımından dışa bağımlı ve istikrarsız olarak gerçekleşmektedir[435].

Ayrıca, ticaretin serbestleştirilmesi, işgücü piyasasını üç şekilde etkilemiştir. İlk olarak, ekonomilerin yeniden yapılanması sonucu işsizlik artmıştır. İkinci olarak, işsizliğin artışı yerel talebi azaltmakta, bu durum işsizliği tekrar artırmaktadır. Üçüncü olarak, gelişmekte olan ülkeler dış ticarette kur oranları üzerinden rekabet gücü kazanmaya çalışırken, yerli paranın değerinin düşmesi gerçek ücretleri azaltmıştır[436].

2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar yatay ve dikey olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak, yatırımların gerçekleştirilmesinde, iki biçiminde de faktör piyasalarındaki maliyetler dikkate alınır[437].

Yatay DYY yapan işletmeler, hem yerleşik oldukları, hem de yatırım yaptıkları ülkede aynı mal ve hizmetleri üretmektedirler. DYY'ların bu biçimi, ticaret engelleri, ulaşım maliyetleri ve ihracatı engelleyen diğer işlem maliyelerinden kaçınmak için yapılmaktadır. Yatay DYY piyasa arayışının sonucu

[434] Frederick GUY; " Strategic bundling: Information products, market power, and the future of globalization," Review of International Political Economy. Vol. 14, Iss. 1, 2007, s. 29.
[435] HEINTZ; Chains, s. 509 vd.
[436] ul HAQUE; s. 18.
[437] David KUCERA; "Core Labour Standards and Foreign Direct Investment, International Labour Review. Vol. 141, No. 1-2, 2002, s. 38.

gerçekleşmektedir[438]. Bir başka deyişle, işletmeler diğer bir ülkede piyasaya girmeyi ve satışları kolaylaştırmak için yatırım yapmaktadır[439].

Dikey DYY ise, üretim sürecinin coğrafi olarak parçalanıp, katma değer zincirinin belirli aşamalarının göreceli maliyet üstünlüğü sağlayan ülkelere yerleştirilmesidir. Yatırımcılar ülkeler arasında farklılaşan faktör donanımları ve fiyatlarından yararlanmayı amaçlar[440]. Emek yoğun faaliyetler işgücü maliyetlerinin, sermaye yoğun faaliyetler sermaye maliyetlerinin düşük olduğu yerlerde gerçekleştirilir. Yatırım yapılan ülkenin piyasasına değil, ihracata yönelik üretim yapılmaktadır[441]. Dikey DYY'lar etkinlik arayışı sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu tipteki yatırımları çekmek için, işgücü maliyetleri, vergiler, çevre standartları gibi, üretim maliyetlerini oluşturan unsurların düşük ya da esnek olması gerekmektedir. Gerçekten, üretim sürecinin parçalanması sonucu ortaya çıkan işlem maliyetleri toplam üretim maliyetinin düşürülmesini gerektirmektedir[442].

1960'lı yılların başından beri, pek çok gelişmekte olan ülke, DYY çekmeye çalışmaktadır. DYY salt finansman kaynağı olarak görülmemekte, ayrıca teknolojik ve örgütsel yetenekleri kazandırması nedeniyle de önemsenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde hem sermayenin, hem de bu tür yeteneklerin yetersiz olması, DYY'ları çekme çabasının başlıca nedenleridir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelere DYY'lar yapıldıkça, yoksul ve zengin ülkelerin gelirlerinin yakınsayacağı varsayılmaktadır[443].

DYY'lara olan ihtiyaç ülkelerin içinde bulundukları koşullara göre değişebilmektedir. Doğu Asya'da DYY teknoloji, bilgi ve küresel piyasalara girişe katkıda bulunduğu için teşvik edilmektedir. Latin Amerika'da ise, liberal rejimin temel amacı, kamu sektörünün ve borçların finansmanını sağlayarak, ödemeler

[438] NUNNENKAMP; s. 6.
[439] KUCERA; s. 38.
[440] NUNNEMKAMP; s. 6.
[441] KUCERA; s. 37.
[442] MILBERG; s. 49.
[443] UN; Survey, s. 70 vd.

dengesini oluşturmaktır[444]. Öte yandan, uluslararası ticaretle bağlantılı olarak DYY'ların çekilmesi, küresel piyasalara girmenin bir yolu olarak görülmektedir. Bu şekilde küresel ekonomiyle bütünleşmenin, yerel üreticilerin daha verimli çalışmalarını, ürün ve süreç yeniliği gerçekleştirmelerini, küresel fiyatlarla rekabet edebilecek bir konuma gelmelerini sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak, aynı stratejiyi izleyen pek çok gelişmekte olan ülke arasındaki tabana doğru rekabet nedeniyle, gelişmiş ülkelerde korumacılık artmaktadır. Öte yandan, DYY'ların, portfolyö akışları gibi, istikrarsız biçimleri gelişmekte olan ülkelerde kırılganlığı artırmakta, ekonomik krizlere neden olmaktadır[445]. Yine de, ekonomik büyümenin sağlanması ve istihdamın artırılmasında, DYY'lara önem verilmektedir. DYY'ların çekilmesinde, politik istikrar ve yasal düzenlemeler ön koşul olarak görülmektedir. Ancak, yeterli düzeyde yönetişim ve olanaklı koşullar sağlansa bile, bir ülkeye DYY akışının gerçekleştirilmesinin hiçbir garantisi yoktur. Bu nedenle, yabancı yatırımları çekmek için çalışma standartları düşürülmemelidir. Ayrıca, eşgüdüm sağlanarak tabanda rekabet engellenmelidir. Yabancı yatırımlara verilen özel önem, ulusal yatırımcılara karşı bir ayrımcılığa neden olmamalıdır[446].

Sermaye girişleri dışsaldır. Yatırım yapılan ülke, sermaye girişlerinin hacmi ve biçimini belirlemede etkisizdir. Çünkü, sermaye girişleri uluslararası yatırımcılar ile borç verenlerin ekonomik ve siyasal stratejik amaçları çerçevesinde belirlenir. Bu açıdan, doğrudan yabancı yatırımların akışı, çokuluslu işletmelerin küresel işletme planlarına göre gerçekleştirilir. DYY'lar dışındaki sermaye hareketleri ise, kısa vadeli faiz ve kur oranlarındaki dalgalanmalara göre mali kazançları gözetir[447].

DYY'lar gelişmekte olan ülkelere giren yabancı sermayenin küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle, teorik beklentinin aksine, büyümeyi yeteri kadar artıramaz. Üstelik, DYY dışındaki sermaye girişlerinin kısa vadeli ve

[444] AKYÜZ; s. 16.
[445] Gerald EPSTEIN; Employment-Oriented Central Bank Policy in an Integrated World Economy: A Reform Proposal for South Africa. Political Economy Research Institute, Working Paper Series No. 39, 2002, s. 4.
[446] ILO; Policy Coherence: Growth, **Investment** and Employment. International Labour Office, Governing Body, Working Party on The Social Dimension of Globalization, GB.295/WP/SDG 295th Session, Geneva, 2006, s. 5.
[447] GHOSE; s. 12.

istikrarsız oluşu, yatırımların finansmanını riskli kılmakta ve ekonomiyi olumsuz etkilemektedir[448]. DYY'lar gelişmekte olan ülkelerde büyümeyi sağlamadığı gibi[449], esasen gelişmiş ekonomilere yönelmektedir. Çokuluslu işletmeler DYY yaptıkları ülkenin yerel tasarruflarından yararlanır. Dolayısıyla, bir ekonomi hızlı büyümüyorsa ve tüketim artıyorsa, çokuluslu işletmeler yerel tasarrufların azalması nedeniyle yatırımlarını iptal eder. Öte yandan, DYY'lar cari işlemler açığını finanse ediyorsa, ülkenin dış borcu artar, ama ekonomisi büyümez[450].

Kısa dönemde, karlar havale edilmeden önce, DYY'ların büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu söylenebilir. Ancak, uzun dönemde, ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir. Bu sadece ticari olmayan alanlarda yoğunlaşan DYY için değil, yüksek ithal bileşenleri ve kar oranları nedeniyle katma değer zincirlerine eklemlenmiş ihracata yönelik sektörlerde de geçerlidir[451].

Yabancı sermaye akışlarının hızlandığı 1990'lı yıllarda, yeni alt yapı ve üretim kapasitesine yapılan yatırımların durgunlaştığı gözlenmektedir. Gayri safi sabit sermaye oluşumunda bir artış olmaması, DYY'ların şirket birleşmeleri ya da şirketlerin satın alınması şeklinde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, DYY'lar her zaman yeni fabrikalar ve makineler anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla, daha önceki dönemlere göre daha az gayri safi sabit sermaye oluşumunun gerçekleşmesi, küresel gelirin daha yavaş büyümesine neden olmuştur[452].

Günümüzde, DYY genellikle sabit sermaye oluşumunu artırmamakta, büyümeyi hızlandırmamaktadır. Çünkü, DYY'lar üretim araçlarını artırmamakta, mülkiyetin el değiştirmesinden ibaret kalmaktadır. 1980'lere göre, son yıllarda DYY'ların küresel ekonomideki toplam gelire oranı 3 kat artmıştır. Ancak, toplam

[448] A. k.; s. 22.
[449] Egemen işletmelerin, uluslararası işbölümünü gözeterek gelişmekte olan ülkelere yaptığı yatırımlar, ülkelerin ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, DYY'lar gelişmekte olan ülkelerde temizleme etkisi yaratmakta ve katma değer merkezlerine katma değer akışı sağlamaktadır. Böylece, büyümeyi etkileyerek, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ıraksama etkisi yaratmaktadır. UN; Survey, s. 73 vd.
[450] BRESSER-PEREIRA; s. 17.
[451] AKYÜZ; s. 17.
[452] ILO; Financial; s. 4; van der HOEVEN, LÜBKER; 1.

gelirden yatırımlara ayrılan pay yüzde 2,5 düşmüştür. Bu durum, aynı dönemde DYY akışının 5 kat arttığı gelişmekte olan ülkelerde daha net görülmektedir[453]. Örneğin Latin Amerika'da, DYY'ların gelire oranı, 1980'ler ile kıyaslandığında, 1990'larda yüzde 1,7'den daha fazla bir artış gözlenmemiştir. Ancak, gayri safi sabit sermaye oluşumunun gelire oranı yüzde 0,6'dan daha azdır. Bölge ekonomilerinde gayri safi sabit sermaye oluşumunun gelire oranı durağanlaşırken ya da azalırken, DYY'ların gelire oranı güçlü bir şekilde artmıştır[454].

Net DYY girişlerinin gelişmekte olan ülkelerde yarattığı temizleme etkisi sabit sermaye oluşumu önündeki engellerden bir diğeridir. Makro ekonomik seviyede temizleme etkisi, ülkeye giren dövizin, yerel para değerini artırması ve enflasyonist baskıların oluşmasıyla belirginleşir. Buna karşın politika önerileri, toplam yatırımların azalmasına yol açan, sterilizasyon önlemlerinden oluşur. Ancak, DYY'ların denetlenmeyip, sınırlandırılmaması önce yerel, sonra toplam yatırımların azalmasına yol açar[455].

Bir birimlik net DYY bir birimden az yerel yatırımı ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte, yatırım yapılan ülkedeki toplam yatırımlar iç tasarrufların üzerine çıkmaktadır. Ancak, temizleme etkisi nedeniyle, DYY girişleri toplam yatırımlar içindeki yabancı yatırımların payını artırmaktadır. Üstelik, tesislerini yabancı yatırımcılara satan yerel sermaye, mali piyasaya girerek, tasarruf fazlasına dönüşmektedir[456]. Böylece, DYY'lar yerel tasarrufların yatırıma dönüşmesini engelleyerek, büyüme ve istihdamı olumsuz etkilemektedir. DYY'ların sermaye yoğun alanlarda gerçekleşmesi istihdamı beklenilen düzeyde artıramamakta, hatta ekonominin genelinde istihdamı olumsuz etkilemektedir[457].

Mikro ekonomik seviyede ise, yerel yatırımcılar yabancı yatırımcılarla rekabet edemediği için temizleme etkisi oluşmaktadır. Öte yandan, DYY girişleri ya çokuluslu işletmelerin yerel bağlantıları ya da yabancı işletmelerin yerel işletmeleri

[453] AKYÜZ; s.17.
[454] A. k.; s. 18.
[455] GHOSE; s. 13.
[456] A. k.; s. 22.
[457] ILO; s. Globalization, s. 38.

satın almasıyla ilişkilidir. DYY'larla piyasa giren işletmeler karşısında, yerel işletmeler yeni yönetim yetenekleri, mali, ham madde, alt yapı ve işgücü gibi etkenler bakımından rekabetten olumsuz etkilenmekte ulusal ve küresel pazar paylarını kaybetmektedirler. DYY yerel bir işletmenin satın alınması şeklinde gerçekleştiğinde, satıştan elde edilen gelirler yeni yatımlara dönüşmemekte, çoğunlukla mali piyasalara dönmektedir[458].

Ayrıca, DYY'lar uluslararası gelir akışlarına neden olmaktadır. Gelirler, ya yatırım yapan ülkeye geri döner, ya da yatırım yapılan ülkede tekrar yatırıma dönüşür. Ancak, her durumda egemen işletmenin ağında dış kaynak kullanımının bir biçimi olan DYY'lardan elde edilecek gelir, işlem maliyetlerinden yüksek olmak zorundadır. Dolayısıyla, DYY'lar üretimin uluslararasılaşmasından çok, dışsallaştırma sonucu gelirin başka bir yerde birikmesi anlamına gelmektedir. Egemen işletmenin bu şekilde üretim maliyetlerinden tasarruf etmesi, katma değer zincirinden sağlanan rant birikimine dönüşmektedir[459].

Bu bağlamda, DYY'ları çeken koşullar yerel sermaye oluşumuna katkıda bulunmamaktadır[460]. Ancak, gelişmekte olan ülkeler, yüksek işsizlik oranları ve sermaye yetersizliği sorununu DYY'ları çekerek çözmeye çalışmaktadır. Bunun için, işgücü piyasası esnekleştirilerek, katılıkların kaldırılması hedeflenmektedir. Ancak, DYY kararlarının salt işgücü piyasasının esnekleştirilmesini gözettiği söylenemez. Gerçekten, DYY'ların hacmi ve yoğunlaştığı bölgeler incelendiğinde, bu durum anlaşılmaktadır[461].

1980'lerin başından beri, tüm dünyada DYY hem üretim hem de ticaretten daha hızlı artmıştır. DYY'lar 1980'lerin sonunda 20 milyar dolarken, 1990'larda 160

[458] GHOSE; s. 14.
[459] MILBERG; s. 71.
[460] UN; Survey, s. 76.
[461] Carsten ECKEL; "Labor Market Adjustment to Globalization: Unemployment Versus Relative Wages," North American Journal of Economics and Finance. No. 14, 2003, s. 186.

milyar dolar, 2005 yılında ise 240 milyar dolara çıkmıştır[462]. 1980'lerden günümüze 20 kattan fazla artarak, dünyada yaratılan gelirin dörtte birine ulaşmıştır[463].

Bu artışlarda, çokuluslu işletmelerin piyasa güçlerinin artması önemli bir etkendir. DYY, Latin Amerika ve Doğu Asya gibi bölgelerde, kamu işletmelerinin özelleştirilmesiyle çekilmiştir. Çokuluslu işletmeler, bu maliyet merkezlerini emek yoğun aşamalardaki üretimleriyle ağlarına eklemlemiştir. Afrika gibi, belirli bölgeler ise doğal kaynakları nedeniyle DYY'ları çekmektedir[464]. Ancak, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, gelişmekte olan ülkelerin DYY'lardan aldıkları pay istikrarlı değildir. Zaman zaman artışlar görülmesine rağmen gelişmekte olan ülkelerin 2000 yılında DYY'lardan aldığı pay, 1980'deki payına yakındır[465].

Gelişmekte olan ülkelerin DYY'lardan aldığı pay, 1978-1980 yıllarında yüzde 20'dir. Bu pay 2003-2005 yıllarında yüzde 35'e çıkmıştır. Ancak, DYY'ların gelişmekte olan ülkeler arasında eşit dağıldığı söylenemez. Bu eşitsizlik, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında da bulunmaktadır. En çok DYY çeken beş gelişmiş ülke toplam DYY'ların yüzde 50'sini alırken, en çok DYY çeken beş gelişmekte olan ülke yüzde 20'sini almaktadır. Ayrıca, son dönemde, gelişmekte olan ülkelerin dışarıda yaptıkları yatırımlar gittikçe artmaktadır. 2005 yılında, gelişmekte olan ülkeler, bir önceki yıla göre yüzde 4 artışla, 15 milyar dolar dışarıda yatırım yapmıştır. Dönüşen ve gelişmekte olan ülkelerin dışarıda yaptıkları yatırımlar toplam DYY'lar içinde yüzde 17'lik bir paya sahiptir[466].

1980'lerdeki borç krizlerinden sonra, DYY'lar borçların ve mali yardımların yerini almıştır. Böylece, DYY'ların akışında gelişmekte olan ülkelerin payı az miktarda artarken, DYY'larının gelişmekte olan ülkelerde rolü dikkat çekici bir

[462] AKYÜZ; s. 16.
[463] UN; Survey, s. 71.
[464] AKYÜZ; s. 16.
[465] GHOSE; s. 4.
[466] UN; Prospects, s. 64.

şekilde artmıştır[467]. Ancak, DYY'lar halen endüstrileşmiş ülkelerde yoğunlaşmaktadır[468].

Tablo 2: Ülke Gruplarına Göre DYY Akışları (milyar dolar) 2004-2006

Bölgeler	2004	2005	2006	Artış Oranı %
Dünya	710.8	916.3	1 230.4	34.3
Gelişmiş Ülkeler	396.1	542.3	800.7	47.7
Gelişmekte Olan Ülkeler	275.0	334.3	367.7	10.0
Güney Doğu Avrupa ve Dönüşen Ülkeler	39.6	39.7	62.0	56.2

Kaynak: UN; Prospects, 65.

3. Küresel Katma Değer Zinciri

Bir ekonomide, piyasa değişiklikleri karşısında, verimlilik kazançlarının sağlanması ve bu amaç için piyasa dinamiklerinin yönetilmesi önemlidir. Verimlilik kazançlarının yaratılması ve kullanılması beş şekilde gerçekleşir. İlki, ölçek ekonomilerinin yaratılmasıdır. İkincisi, işletmeler arasındaki işbölümünün geliştirilmesidir. Üçüncüsü, yeni ve daha etkin fabrika ve makine donanımının sağlanmasıdır. Dördüncüsü, işgücünün verimliliğini artıracak eğitim programlarının hazırlanmasıdır. Son olarak ise, ürün kalitesi ve tüketici tatminini artıracak yeniliklerin yapılmasıdır[469]. Böylece, her büyüme rejiminde, üretim organizasyonu ve talep oluşumu verimlilik kazançlarının yaratılmasında ve bölüşümünde etkin rol oynamaktadır[470].

Kapitalist ekonominin kurumsal biçimi ile verimlilik rejimi, talep rejimini sürdürebiliyorsa büyüme sağlanabilmektedir. Bu bağlamda, işbölümü her zaman için, verimlilik artışları ile bağlantılı olmuştur. Geleneksel büyüme teorileri tam rekabet

[467] MILBERG; s. 48.
[468] van der HOEVEN, LÜBKER; s. 2.
[469] PETIT; s. 168.
[470] A. k.; s. 169.

varsayımına dayanmaktadır. Ancak, gerçek yaşamda ekonomiler eksik rekabet koşullarında işlemektedir. Bu nedenle, endüstriyel örgütlenme alanındaki yeni teoriler, gelirin, yatırımların ve fiyat dinamiklerinin işletmeler arası ilişkileri belirleyen kurumsal ayarlamalara duyarlılığını dikkatle incelemektedir. Böylece, kapasite kullanımı, yatırım ve hatta yenilik açısından farklı eğilimler açıklanabilmektedir. Kuşkusuz bu durum, rekabet biçimleri ve işletmeler arası güç dengesi ile yakından ilişkilidir[471].

Çokuluslu işletmelerin Ar-Ge faaliyetlerinin artması teknolojiyi geliştirmektedir. Bu durum en net biçimiyle ürün ve süreçlerdeki yeniliklerde gözlemlenmektedir. Ürün yeniliği, farklı müşteri tercihlerini tatmin edebildiği için, rekabet gücü sağlamaktadır. Öte yandan ürün yeniliği, nihai ürünlerinin üretiminde kullanılan ara malların hem çeşidinde hem de miktarında artışa neden olmaktadır. Süreç yeniliği ise, çokuluslu işletmenin üretim imkanlarını geliştirmekte, faktör verimliliğini artırmaktadır. Ayrıca, üretim faktörlerinde oransal değişimlere de neden olmaktadır. Çokuluslu işletmeler için olumlu olan bu gelişmeler, ağındaki taşeron işletmelerin belirli ürün ve/veya süreçlerde uzmanlaşması ve taşeron sayısının artmasıyla gerçekleşir[472]. Gerçekten, katma değer zincirinin işleyişinde de bu durum gözlenebilmektedir.

Dünya sistemi teorisi, çekirdek ve çevre ayrımına dayalı olarak, tek taraflı belirlenen işbölümünün yol açtığı, küresel ekonomideki getirilerin eşitsiz dağılımını inceler. Bu incelemelerin merkezinde katma değer zinciri yaklaşımı bulunmaktadır[473]. Dünya sistemleri ve zincir yaklaşımının her ikisi de kapitalist üretimin uluslararası işbölümünü dikkate almaktadır. Ancak, aralarındaki temel farklılık, ilkinin işgücünün yeniden üretimine, sosyal ve siyasal sorunlara da eğilmesidir. İkincisi ise, sadece küresel endüstrilerdeki üreticiler, tedarikçiler ve taşeronların egemen işletme ağındaki ilişkileri üzerinde durmaktadır.[474]

[471] BOYER; Labour, s. 38.
[472] Von WESTERNHAGEN; s. 63.
[473] BAIR; Looking, s. 155.
[474] A. k., s. 156.

Günümüzde, üretim sürecinin farklı bölümlerinin, fiziksel olarak ayrıştırıldığı gözlemlenmektedir. Bu ayrıştırma, işletme içinde ya da işletmeler arasında gerçekleşebilen, sınırlar ötesinde, üretim ağları içerisinde biçimlenen bir örgütlenmeye neden olmaktadır[475]. Ürün ve üretim süreçlerinin yeniliklerle bakışımlı olarak ilerlediği dikkate alınırsa, piyasanın genişlemesinin işbölümü dinamiklerine bağlı kılındığı gözlemlenir[476]. Belirli bir işbölümü çerçevesinde, günümüzde, pek çok işletme ve bölge birbirlerine eklemlenmiş biçimde bir ağda üretim yapmaktadır. Bu açıdan küresel katma değer zinciri yaklaşımı, uluslararası üretimin coğrafi ve örgütsel analizi için sistematik bir inceleme sağlamaktadır. Nerede, nasıl ve kimin tarafından, katma değerin yaratılıp paylaşıldığı sorgulanmaktadır[477].

Bu anlamda, zincir yaklaşımı üretiminin coğrafi olarak dağıtılmasıyla ilişkilidir[478]. Bir mal ya da hizmetin üretimini ve dağılımını gerçekleştiren tüm aktör gruplarının tanımlanması ve aralarındaki ilişkilerin incelenmesini içerir. Bu çerçevede, zinciri yöneten egemen işletmenin aynı zincirdeki diğer işletmeler üzerindeki baskısı ve etkisi ele alınmaktadır[479]. Zincirdeki taşeron işletmeler ve bulundukları bölgeler, üretim sürecinin daha dar bir bölümünde uzmanlaşmaktadır. Gerçekten, gelişmekte olan ülkelerdeki küçük işletmelerden oluşan gruplar (cluster) üretim faaliyetlerinde uzmanlaşırken, tasarım, pazarlama ya da markalamada daha az rol oynarlar[480].

Zincir analizleri, gelişmekte olan ülkelerdeki üreticilerin, uluslararası piyasalara girme amacıyla, yabancı alıcı veya üreticilerin yönettiği üretim ağlarına eklemlenmelerine odaklanmaktadır. Bu noktada işletmelerin gelirlerini nasıl artırabileceği tartışılmaktadır. Ancak, zincirde yükselme çabalarına rağmen, teknoloji transferinin, katma değerin ve istihdamın artırılması bakımından, gelişmekte olan ülkelerdeki taşeronlar ve işgücü sınırlı bir güce sahiptir. Bu şekilde dışa açık büyüme

[475] GREFFI, HUMHREY, STURGEON; s. 80.
[476] PETIT; s. 169.
[477] Jennifer BAIR, Enrique Dussel PETERS; "Global Commodity Chains and Endogenous Growth: Export Dynamism and Development in Mexico and Honduras," World Development. Vol. 34, No. 2, 2006, s. 204.
[478] John HUMPHREY, Hubert SCHMITZ; "How Does Insertion in Global Value Chains Affect Upgrading in Industrial Clusters?" Regional Studies. Vol. 36, Iss. 9, 2002, s. 1020.
[479] BAIR; Looking, s. 157.
[480] HUMPHREY, SCHMITZ; s. 1020.

stratejisi, kalkınma fırsatları sağlamaktadır. Ancak, kendi içinde engeller ve tehlikeler de barındırmaktadır[481].

Bir bölgedeki taşeron işletmelerin, bu şekilde, küresel ekonomiye eklemlenmesi, gelir ve refah artışının sağlanacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü, yaratılan katma değer belirli biçimlerle başka bir bölgeye aktarılabilir[482]. Bu açıdan, bir zincirdeki işletmelerin hiyerarşik yapısına bakılarak, kuzey ve güney arasındaki eşitsizliklerin gerekçe ve biçimi de anlaşılabilmektedir[483].

Zincirdeki egemen işletmeden taşeronlara, ürün ve süreçlere ilişkin bilginin akışı[484] önem kazanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki taşeronların katma değer zincirine katılmaları ve böylece küresel piyasaya girebilmeleri, bu bilginin akışına bağlıdır. Bu konuda iki temel görüş bulunmaktadır. İlkine göre, egemen işletmeler bilgi akışını düzenleyerek, taşeron işletmelerin zincir içerisinde yükselmelerini[485] sağlayabilecek imkanlar tanımaktadır. İkinci görüşe göre, zincire katılmak taşeronlara belirli imkanlar sağlamakla birlikte, bunlar kısıtlı ve kontrollüdür[486]. Gerçekten, egemen işletmeler temel becerileri paylaşmamakta, aksine bu konuda engeller de yaratabilmektedir. Öte yandan, taşeronların zincir içerisinde yükselip başlı başına marka yaratmaları, hem yatırım maliyetleri hem de küresel ve yerel piyasalar arasındaki yapısal bakışımsızlıklardan dolayı güçtür[487].

---

[481] BAIR, PETERS; s. 204.

[482] M. Neil COE, Martin HESS, Henry Wai-chung YEUNG, Peter DICKEN, Jeffrey HENDERSON; "Globalizing regional development: a global production networks perspective," Transaction of Institute of British Geographers. Vol. 29, Iss. 4, 2004, s. 474.

[483] BAIR; Looking, s. 171.

[484] Bu bilginin kodlanmış ve fikri mülkiyet hakları ile korunmuş olduğuna dikkat edilmelidir. Bilginin bu şekilde üstü kapalı ve kontrollü aktarılması, Ar-Ge faaliyetleri sayesinde ürün ve üretim sürecine ilişkin bilgiye sahip olan egemen işletmelerin, bu bilgiyi bir çok defa küresel ekonomide farklı bölgelerde kullanmasını sağlamaktadır. Böylece, üretim teknolojisi ve örgütlenmesinin içerdiği bilginin artan getirisinden daha fazla yararlanılmaktadır. Ayrıca, egemen işletme ürün ve süreç üzerinde olduğu kadar da bölüşümde de kontrol gücü elde etmektedir. Bkz. GUY; s. 31.

[485] Küresel değer zincirlerinde yükselme, süreçte, üründe, işlevde ve sektörler arasında olmak üzere dört biçimde gerçekleşmektedir. Bkz. Elisa GUILIANI, Carlo PIETOBELLI, Roberta RABELLOTTI; "Upgrading in Global Value Chains: Lessons from Latin American Clusters," World Development. Vol. 33, No.4, 2005, s. 552.

[486] Teknolojik bilginin zımni olarak aktarılması buna örnektir. Bkz. GUILIANI, PIETOBELLI, RABELLOTTI; s. 553.

[487] ERDUT; Çalışma, s. 70.

Birden çok aktörün bulunduğu zincirde, her zaman için, bir güç ilişkisi ve hiyerarşi bulunmaktadır. Egemen işletmenin yönetişim ve eşgüdüm başarısı, üretim süreci üzerindeki egemenliğini belirlemektedir[488]. Bu hiyerarşik yapı, üretimin, ticaretin ve tüketimin uluslararasılaştırılmış biçimidir. Bu açıdan, küresel katma değer zincirlerinin dört boyutu bulunmaktadır. Bunlar girdi çıktı, coğrafi dağılım ve zincir yönetişim yapılarıdır. Dördüncüsü ise, küreselleşme sürecinin biçimlendirdiği ulusal ve uluslararası koşullar ile politikaların kurumsal yapılarıdır[489].

Bu boyutlar çerçevesinde belirginleşen yönetim yapısı, iki unsur içermektedir. Bir yanda zincir eşgüdümünün örgütsel süreçleri, diğer yanda zincir boyunca artırılan toplam gelire katkıda bulunanların paylaşımının belirlenmesi söz konusudur. Bu bağlamda, yönetişim yapısının iki çeşidi bulunmaktadır. İlki, üreticinin yönettiği zincirlerdir. Bu yönetişim yapısındaki egemen işletmeler, sermaye yoğun işlemleri elinde tutmaktadır. Emek yoğun süreçler katma değer zinciri ile sıkıca bütünleşmiş, baskı altında tutulan (captive) taşeronlara dışsallaştırılmaktadır. İkincisi, alıcıların yönettiği zincirlerdir. Hazır giyim, ayakkabı ve oyuncak gibi emek yoğun sektörlerdeki perakendeciler veya markaya sahip pazarlamacılar egemen işletme konumundadır. Daha az bütünleşmiş ve rekabetin yoğun olduğu ağlarda da, üretim süreçleri taşeronlara dışsallaştırılmaktadır[490].

Uygulamada, en dikey bütünleşmiş işletmeler bile, mal veya hizmeti piyasaya sunmak için gerekli olan bütün teknolojik ve yönetsel yetenekleri nadiren içselleştirmektedir. İşlem maliyetleri göz önünde tutularak süreçler dışsallaştırılmaktadır. Önemli olsa dahi, bir girdi ya da süreç dışarıdan elde edilmektedir. Böylece ölçek ekonomisinin üstünlüklerinden yararlanılmakta, olumsuz dışsallıkları ise, taşeronlara aktarılmaktadır[491].

Bu bağlamda, küresel üretim ve dağıtım sistemlerinin örgütlenmesi önem kazanmaktadır. Küresel katma değer zincirinde, birçok işletme arasında tekrarlanan

[488] GUILIANI, PIETROBELLI, REBELLOTI; s. 551.
[489] PALPACUER, GIBSON, THOMSEN; s. 411.
[490] A. k.; s. 411.
[491] GEREFFI, HUMPHREY, STURGEON; s. 81.

ticari işlemler söz konusudur. Bu tip işlemlerin nasıl örgütleneceği işlem maliyetleri göz önünde tutularak belirlenir. Belirsizlik, kullanımı ve maliyetleri bakımından bilginin sınırlandırılmış akıcılığı ve aktörler arasındaki gelir farklılıkları eşgüdüm düzenlemelerini gerekli kılmaktadır. Öte yandan, egemen işletme eşgüdüm sağlayarak, toplam üretim ve işlem maliyetlerini en aza indirmeyi amaçlar. Bu amaca yönelik olarak, zincirde eşgüdümün sağlanması üç temel sorunu çözmeyi hedefler. İlki, ne üretileceği hakkındadır. Bu sorun, ürün tasarımının yanı sıra, özelliklerini de içerir. İkincisi, mal ya da hizmetin nasıl üretileceğine ilişkindir. Kullanılacak teknoloji, kalite sistemleri, çalışma ve çevre standartlarını içeren süreçlerin tanımlanması bu kapsamda değerlendirilir. Üçüncü olarak, eşgüdümün sağlanması ile zincir boyunca fiziksel süreç akışının yönetilmesi hedeflenmektedir. Böylece, üretim süreçlerinin nerede, ne kadar, ne zaman ve nasıl akacağı belirlenir[492].

Ürün ve/veya süreçlerin alıcısı olan egemen işletmeler, bir yandan piyasa eğilimleri ve talebe uygun esnekliği, diğer yandan üretimin denetimini ve eşgüdümünü dengede tutmaya çalışırlar. Üretimin eşit olmayan taraflar arasında[493], dikey bağlantılar ve uluslararası taşeronluk veya hiyerarşik bağlantılarla gerçekleştirilmesi, eşgüdüm ihtiyacını artırmaktadır. Bu bağlamda, egemen işletmelerin başarıları, birçok farklı ülkedeki, zincirin farklı bölümlerindeki tedarikçilerin etkin eşgüdümüne bağlıdır. Öte yandan, eşgüdüm daha önce denenmemiş, düşük ve orta gelirli ülkelerdeki taşeronların kullanımı söz konusu olduğunda, özellikle önem kazanmaktadır. Bu piyasalara ilişkin bilgi ve (birincil) taşeronların yeterlilikleri standartlar, yönetim ilkeleri ve sertifikalar ile belirlenmektedir. Eşgüdümü kolaylaştıran bu araçlar, aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerde çalışma ve çevre koşullarının kötüleşmesi karşısında batı ülkelerindeki tüketicilerin itirazlarını engellemekte, küresel markaların itibarını korumaktadır[494].

[492] HUMPHREY, SCHMITZ; s. 1021.

[493] Birincil taşeronlar, egemen işletmenin sınırlandırdığı alanda kontrollü özerkliğe sahiptir. Ancak, ortaya çıkan bağımlılık ilişkisi salt ekonomik değil, aynı zamanda yönetsel ve teknik unsurları içermektedir. Bkz. Marie Laure MORIN; "Labour law and new forms of corporate organization," International Labour Review. Vol. 144, No.1, 2005, s. 12.

[494] Robine VAN DOOREN; "La Laguna: of exporting jeans and changing labour relations," Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Vol. 97, No. 5, 2006, s. 482.

Böylesi bir hiyerarşideki aktörler sadece işbölümü bakımından değil, coğrafi olarak da birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Egemen işletmeler, belli başlı büyük piyasaları oluşturan katma değer merkezlerinde yerleşiktirler. Öte yandan, taşeronlar ise, tüm dünyadaki düşük ve orta gelirli ülkelerin oluşturduğu maliyet merkezlerine yayılmışlardır. Emek yoğun üretim aşamalarının gerçekleştirildiği maliyet merkezleri, işgücü maliyetlerine dayalı uluslararası rekabete daha duyarlıdırlar[495].

Maliyet merkezlerindeki taşeronlar, hiyerarşik yapıda alt basamaktadırlar. Daha iyi rekabet edebilecekleri bir konuma ulaşıp, akıcılık engellerini azaltmak için zincirde yükselmek isterler[496]. Ancak otorite ve güce sahip olan egemen işletmeler zincirde mali ve maddi kaynaklar ile işgücünün nasıl tahsis edileceğini yönetişim yapısı ile belirlerler. Böylece, taşeronların yükselme fırsatlarını da kontrol ederler[497].

Bu güç bakışımsızlığını artıran başka bir unsur ise, egemen işletmelerin birçok farklı ülkedeki taşeron işletmeleri ağlarına katabilme becerisidir[498]. Yeni taşeronların zincire katılması eşgüdüm sorunlarını artırmakla birlikte, egemen işletmenin rekabet gücünü pekiştirmekte, kontrol ve yönetişim düzeyini artırmaktadır[499].

4. Katma Değer ve Rekabet

Yirminci yüzyılın başından beri, uluslararası ticaret ve rekabette karşılaştırmalı üstünlükler teorisi etkili olmuştur. Buna göre, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme birbirleri ile bakışımlı olarak sağlanır. Rekabetin uluslararası ticarete etkisi, kaynakların etkin kullanımını sağlayacağı gibi, ticaretin yeni alanlarda üretim imkanlarını artıracağı varsayılmaktadır. Bu bağlamda, ticaretin sermaye malları, hammadde ve bilgi ithalatını kolaylaştırmasının, gelişmekte olan ülkelere dinamik yararlar sağlayacağı vurgulanmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı

[495] A. k.; s. 482.
[496] GUILIANI, PIETROBELLI, REBELLOTI; s. 552.
[497] HUMPHREY, SCHIMITZ; s. 1020.
[498] GUILIANI, PIETRIBELLI, REBELLOTI; s. 558.
[499] GEREFFI, HUMPHREY, STURGEON; s. 85.

uluslararası ticaretin, daha etkin kaynak dağılımı dışında, yüksek kapasite kullanımı, ölçek ekonomilerine erişim ve daha düşük sermaye hasıla oranı sağlamasıyla, ekonomik büyüme ve istihdamın artıracağı iddia edilmektedir[500]. Dış ticaret ülke içinde daha yüksek kaynak maliyetiyle üretilebilecek mal ve hizmetlerin ithalatına olanak verir. Sermaye malları ve ara malların daha ucuza elde edilmesini sağlar. Bu açıdan, karşılaştırmalı üstünlükler kuramına göre, ihracat ithalatı destekleyebildiği ölçüde önem kazanmaktadır. Böylece, ihracat bir amaç değil bir araca dönüşmektedir[501].

Bu bağlamda, Stolper-Samuelson teorisi, ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıyla, ekonomik bütünleşmenin yoksulların yararına olacağını vurgulamaktadır. Teorinin bu sonuca ulaşmasında, dayandığı varsayımlar önemlidir. Mal ve faktör piyasalarında tam rekabetin geçerli olduğu varsayımına dayanan teoriye göre, mal ve hizmetler yabancı ve yerli üreticiler arasında homojendir, işgücü sektörler ve bölgeler arasında mükemmel bir şekilde akıcıdır. Öte yandan, fonksiyonel gelir dağılımı ile kişisel gelir dağılımının aynı olduğu varsayılmaktadır[502]. Stolper-Samuelson teorisine göre, faktör kaynakları sabit ve ücretler ile fiyatlar esnekse, gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun üretilen malların fiyatlarındaki yükseliş, gerçek ücretleri artıracak sermayenin getirisini de düşürecektir. Gelişmiş ülkelerde ise, sermayenin geliri artarken, ücretler düşecektir. Bununla birlikte ticari ilişki içerisinde olan ülkelerin toplam gelirleri artacaktır[503].

Küreselleşme ve liberalizasyon süreçlerinin yaygınlaşması kısmen Stolper-Samuelson teorisinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşme ve ekonomi politikalarının liberalleşmesi, aynı zamanda Stolper-Samuelson teorisinin sonucu olan, ekonomik büyüme ve istihdamın artacağı, yoksulluğun ise azalacağı beklentisine neden olmaktadır[504]. Gerçekten, günümüzde ara malların ticareti yaygınlaşırken, ara malların ticaretine ilişkin ekonomik modeller de aynı teorik alt yapıya

[500] DURMUŞ; s. 88 vd.
[501] Dani RODRIK; Yeni **Küresel** Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Dışa Açılma Nasıl Gerçekleştirilmeli? Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s. 31.
[502] ANWER; s. 6.
[503] A. k.; s. 8.
[504] A. k.; s. 11.

dayanmaktadır. Ara malların ticaret hacmi ne kadar artarsa, ticaretin işgücü talebi ve ücretler üzerindeki etkisinin de o kadar çok olacağı belirtilmektedir. Bu biçimdeki ticaret, hem ithal mallarla rekabet eden sektörlerdeki hem de ithal girdi kullanıcılarının işgücü talebini etkileyecektir. Konuyla ilgili başka bir araştırma alanı da, yabancı sermaye yatırımlarının istihdam ve ücretlere etkisidir. Ticaretin serbestleşmesi gibi, sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin de işgücü talebini ve ücretleri artıracağı düşünülmekte. Sermaye hareketleri bol bulunduğu kuzey ülkelerinden güney ülkelerine akarken, güneyde istihdam ve ücretlerde artışa neden olacağı ve böylece faktör fiyatlarının eşitleneceği öngörülmektedir[505].

Stolper-Samuelson teorine dayalı olarak Heckscker-Ohlin teorisi de, uluslararası ticaretin büyüme üzerindeki diğer bir etkisinin, faktör fiyatlarının eşitlenmesi ile gerçekleşeceğini iddia eder. Bu durum, farklı faktör yoğunluğuna sahip iki ülkenin ticari ilişkileri ile açıklanır. Ülkelerin ihraç ettikleri mal veya hizmetlerin üretiminde, daha bol olan üretim faktörleri yoğun olarak kullanılmaktadır. Göreceli olarak az bulunan faktörlerin yoğun olduğu mallar ise ithal edilmektedir. Böylece, bir ülke üretimde göreceli faktör donanımının belirlediği karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmaktadır. Faktör donanımları ve karşılaştırmalı üstünlüklerdeki faklılıklar, ülkeler arası ticareti canlandırmaktadır. Ülkeler arasındaki ticaret, üretim faktörlerinin miktarı ve fiyatında eşitlenmeyi sağlayacağı, böylece, iki ülkenin gelirlerindeki yakınsamayı hızlandıracağı varsayılmaktadır[506]. Sonuç olarak iki ülkenin toplam geliri artacak ve özellikle işgücünün bol olduğu ülkedeki ücretler artarak sermayenin bol olduğu ülkedeki ücret düzeyine çıkacaktır[507]. Faktör fiyatlarının eşitlenmesi toplam gelirin eşitlenmesi ile aynı anlama gelmemektedir. Ancak, faktör fiyatlarının eşitlenmesinin, gelirlerin eşitlenmesine neden olacağı varsayılmaktadır[508].

Ancak her iki teorinin varsayımları günümüzdeki piyasa koşulları ile uyumlu değildir. Bu nedenle, beklentilerin aksine, yoksulluk yaygınlaşırken[509], hem kuzey

[505] MILBERG; s. 68.
[506] Von WESTERNHAGEN; s. 111.
[507] HEINTZ; Globalization, s. 50.
[508] Von WESTERNHAGEN; s. 111.
[509] ANWER; s. 6.

güney arasında hem de gelişmekte olan bir ülkede gelir eşitsizliği artmaktadır[510]. Stolper - Samuelson ve Heckscher - Ohlin teorilerinin aksine, uluslararası ticaret tam rekabetçi bir piyasada gerçekleşmemektedir[511]. Öte yandan ülkeler arasından tam bir işgücü akıcılığı olmadığı gibi istihdam fırsatları da sınırlıdır[512]. İyi işlemeyen bu piyasa, üretim faktörlerinin hareketleri ile mal ve hizmetlerin fiyatlarını yönlendirmektedir. Ayrıca, bu teoriler üretimin gerçekleştiği ticaret ağlarının ve makroekonomik çevrenin güç dinamiklerinden soyutlanmıştır. Gerçekten, üretimin modern ağları, ticaret ilişkisindeki üretim, tüketim ve bölüşümün biçimini değiştirmektedir. Öte yanda, dünya çapında yaygın, gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşmış işsizlik piyasaları, tam istihdam varsayımının aksine, teorileri işler, öngörülerini gerçek kılacak ortamdan uzaklaştırmaktadır[513].

Günümüzde dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkelerin aleyhine kötüleştiği göz önünde bulundurulduğunda, Singer - Prebisch teorisinin daha geçerli olduğu söylenebilir. Latin Amerika ve Asya'daki pek çok gelişmekte olan ülke, dış ticaret hacimlerini artırmalarına rağmen, Asya krizleri sonrasında, dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi sonucunda gelir kayıplarını engelleyememişlerdir[514].

Singer-Prebisch teorisine göre, ticaretin neden olduğu eşitsizliklerin temelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin mal ve faktör piyasalarındaki farklılıklar bulunmaktadır. Bu ilişkiye iki etmen neden olmaktadır. İlki, kuzeyin piyasa gücü ve kurumları, ücretler ile fiyatların gelişmekte olan ülkelerdekine göre daha katı kalmasına neden olur. İkinci olarak, imal edilmiş (veya yüksek katma değerli) mallar için talebin gelir esnekliği, birincil (veya düşük katma değerli sanayi ürünlerinden) mallardan daha yüksektir. Bu nedenle imal edilmiş (veya yüksek katma değerli) malların talebi gelir artıran verimlilik gelişmelerine daha çabuk uyum sağlar. Ancak birincil (veya düşük katma değerli sanayi ürünlerinin) malların talebi teknolojik gelişmeden ya daha az ya da olumsuz bir şekilde etkilenir. Bu nedenle, verimliliğin etkili olduğu büyüme dönemleri boyunca, mamul mallarının fiyatları

[510] MILBERG; s. 69.
[511] KAPAR; s. 65.
[512] HEINTZ; Globalization, s. 50.
[513] HEINTZ; Chains, s. 509.
[514] DURMUŞ; s. 95.

birincil malların fiyatlarına oranla daha fazla artar. Birincil malların fiyatları elastik olmadığı için, ithalata göre ihracattan elde edilen gelir azalır. Böylece, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki gelir faklılıkları açılır. Öte yandan, bir başka yaklaşıma göre, gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye birikimi verimliliği artırır, ama işgücü fazlası varsa, ücretler artmaz. Aksine verimlilik artışları, fiyatların düşmesine veya daha yüksek karlara neden olurken ücretlerin düşmesine neden olur. Böylece, bu durumdan egemen işletmeler ile gelişmiş ülkelerdeki tüketiciler yararlanır[515].

Gelişmekte olan ülkelerdeki üretim, azalan getirilere göre işleyen ekonomik faaliyetlerdir. Dolayısıyla, bu durum sürdürülebilir büyümenin önündeki temel engeldir. Öte yandan gelişmiş ülkeler, teknolojik gelişmenin içselleştirilmesiyle, daha karmaşık ürünlerin üretimine geçmektedir. Sonuçta, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farklılıkları artmakta, dış ticaretten gelişmiş ülkeler kazançlı çıkmaktadır. 1960'ların başlarında gelişmiş bir ülkeden bir araba almak için, gelişmekte olan bir ülkenin 7 ton kahve ya da 9 ton pamuk üretmesi gerekiyordu. Ancak, 2000 yılına gelindiğinde, gelişmekte olan bir ülkenin bir araba alması için 11 ton kahve veya 12 ton pamuk üretmesi gerekmektedir[516].

Öte yandan, uluslararası ticaret yeniliğin getirisini artırmaktadır. Yeniliğin sağladığı monopolcü güce dayalı olarak, Schumpeteryan bir yaklaşımla, uluslararası ticaret yeniliği yapanlara ölçeğe göre artan getiri imkanları sunarak, bilgi rantını artırmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası ekonomik bütünleşme (eklemlenme) yenilikleri ve bundan sağlanan geliri artırır. Piyasaların küreselleşmesi, yenilik yapanlar için monopoller yaratarak yeniliğin getirisini artırmakta, monopolcü rantlar Ar-Ge faaliyetlerini teşvik etmektedir. Böylece, yeniliğin sabit maliyetleri karşısında, sınırları kalkan küresel piyasalarda yeniliğin getirisi artar[517].

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bulunan işletmeler arasındaki işbölümü, uluslararası rekabeti engelleyen başka bir unsurdur. Gerçekten, rekabet artık gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında değil, gelişmiş ülkelerde

[515] HEINTZ; Chains, s. 510.
[516] BEAUGRAND; s. 186.
[517] Von WESTERNHAGEN; s. 114.

merkezleri bulunan egemen işletmelerin oluşturduğu oligopol piyasada gerçekleşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki işletmeler ise, işbölümüne bağlı olarak, egemen işletmelerin ağında birbirlerine karşı rekabet etmektedir[518].

Gerçekten, uluslararası üretim ve ticaret ağlarının günümüzdeki yapısı, eşit olmayan bir mübadele ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu açıdan üç unsur öne çıkmaktadır. İlki, üretim faktörlerinin kullanılmasına ilişkin kararlardaki esneklikle ilgilidir. Esnekliğin sağlanmasında, rekabetçi baskılar karşısında, çıktı kaybına neden olmadan, taşeronların üretim maliyetleri en aza indirgenmeye çalışılır. Bu açıdan, esneklik sermaye hareketlerinin etkisini taklit eder. İkinci olarak, gelişmiş ülkelerde, (nihai tüketiciler karşısındaki) oligopolist, (taşeronlar karşısındaki) monopolist yapılar, gelişmekte olan ülkelerdeki imalat sektöründeki koşullarla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, rekabet mutlak üstünlükler tarafından belirlenmektedir. Üçüncü ve son olarak, üretim aşamalarının gerçekleştirildiği gelişmekte olan ülkelerde işgücü fazlası bulunmaktadır. Böylece, ücretler artırılmadan, toplam çıktı artırılabilmektedir[519]. Bu unsurlar nedeniyle, katma değer zincirindeki rekabet ilişkisi önem kazanmaktadır.

Ürün ve süreçlerde gerçekleştirilen yenilikler, üretim maliyetlerini düşürmekte ve ürün kalitesini artırmaktadır. Ayrıca, yenilikler piyasa talebindeki değişiklikleri daha hızlı karşılamayı sağlamaktadır. Böylece, üretim sisteminin etkinliği ve işletmelerin rekabet edebilirliği artmaktadır. Ancak, gelişmekte olan bölgelerin temel sorunu, Ar-Ge faaliyetlerini gerçekleştirebilecek kaynaklardan yoksun olmalarıdır[520]. Öte yanda, *teknolojik değişimin hızı, tüketici beğenilerinin çeşitlenmesi ve ürün yaşam döngüsünün kısalmasıyla türdeş ürün piyasaları bölünmüştür*. İşletmelerin gelirlerini artırmada üretim maliyetlerini azaltmaları önem kazanmaktadır. Ancak, karmaşık ürünlerin rekabetinde, maliyetler ve fiyatın ötesinde, kalitesi belirleyici olmaktadır. Bu nedenle, egemen işletmelerin rekabet

[518] KAPAR; s. 67.
[519] HEINTZ; Chains, s. 509.
[520] PARDO; s. 463.

stratejileri ürün ve süreç yeniliği ile hıza dayanmaktadır. Egemen işletmelerin fiyat rekabeti ise, üretim maliyetlerinin taşeronlara aktarılmasıyla sağlanmaktadır[521].

Egemen işletmeler Ar-Ge, tasarım, marka ve reklam gibi çekirdek yeteneklerde uzmanlaşmaktadır. Ürün ve üretim sürecini tasarlayıp, ürün kalitesini belirlemektedirler. Üretim aşamalarını ise, gelişmekte olan ülkelerdeki yerel taşeronlara dışsallaştırmaktadırlar. Böylece, ürün ve/veya hizmetin kalitesi, miktarı, tedariki ve teslim süresi üzerinde tam kontrole sahip olmaktadırlar. Ayrıca, egemen işletmeler en az stok maliyeti ile tüketici talebindeki değişikliklere esnek ve hızlı uyum gösterebilme becerisi kazanmaktadır. Tam zamanında üretimin gerçekleştirildiği bu tip bir iş örgütlenmesinde, çokuluslu işletmeler önemli bir piyasa gücüne kavuşmaktadır[522].

Egemen işletmeler, bilgi ve sermayeye dayanan çekirdek yeteneklerin sağladığı gelir (ya da rant) artışlarını korumak için uluslararası üretim sürecini içselleştirir. Ancak, ölçek ekonomilerinden yararlanabilmek, piyasa gücünü sürdürerek gelir payını artırabilmek ve bu tür yetenekleri geliştirmek oligopolist bir piyasayı gerektirir. Beklenen maliyet tasarrufları sermaye birikimini destekliyorsa, işletmeler üretim faaliyetlerinin bir kısmını dışsallaştırır. Üretim aşamaları, sadece maliyetler değil, aynı zamanda egemen işletmeye sağladığı esneklik nedeniyle de dışsallaştırılmaktadır. Ancak, egemen işletme, üretim aşamalarını dışsallaştırmak için bunları satın alacağı piyasaların rekabetçi olmasını gözetir. Dolayısıyla, üretim aşamalarının dışsallaştırılması, (zincirdeki ve/veya dışındaki olası) taşeron işletmeler arasındaki rekabete ya da rekabet yaratma olasılığına bağlıdır. Egemen işletmelerin çekirdek yeteneklerde uzmanlaşmaları, bu alanlarda üstün oldukları için değil, bu şekilde, gelir paylarını artırmaları ve rekabet üstünlüğü sağlamalarından kaynaklanmaktadır[523]. Egemen işletme ve taşeronlar arasındaki bu piyasa yapısında gözlenen rekabetin biçimi, küresel katma değer zincirlerinin temel özelliğidir.

[521] ERDUT; Çalışma, s. 65.
[522] ILO; Globalization, s. 34.
[523] MILBERG; s. 61.

Küresel katma değer zincirinde aktörler arasındaki her bağlantı mülkiyet ve güç ilişkilerini içermekte ve rekabet koşullarını belirlemektedir[524].

Yeni liberal yaklaşımın temel varsayımı tam rekabetin geçerli olduğudur. Ancak, gerçek yaşam tam rekabetçi bir ekonomik ortamdan çok uzaktır. Katma değer zincirinde tam rekabet geçerli olmadığı gibi, belirli sayıda büyük işletmenin piyasada baskın olması küresel ekonomide rekabeti engellemektedir[525]. Öte yandan, ürün ve süreçlerdeki yeniliklerin maliyetleri ve üretim sürecini egemen işletmelerin yönettiği göz önünde tutulursa, tam rekabet piyasası varsayılamaz. Rekabet yeniliğin karlılığını düşürmekte ve yeniliğe engel olmaktadır. Bu nedenle, monopolcü çevreler için zararlıdır[526]. Çokuluslu işletmeler birleşme ya da satın alma yöntemleriyle, sayıca azalmakta ve piyasada daha güçlü bir konuma gelmektedir. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerdeki küçük işletmeler, ya iflas etmekte ya çokuluslu işletmeler tarafından satın alınmakta ya da bir katma değer zincirine taşeron olarak eklemlenmektedir. Küçük işletmelerin temel sorunu verimsiz olmaları değil, boyutları nedeniyle, çokuluslular gibi rekabet koşullarını belirleyememeleridir[527].

Öte yandan, az sayıdaki çokuluslu işletme, merkezlerinin bulunduğu ülkelere göre, üretim süreçlerini gelişmekte olan farklı ülkelere dışsallaştırmaktadır. Kuşkusuz bunda, maliyet merkezlerinin uzaklığı, işgücü maliyetleri ve egemen işletmelerin taşeronlarından aradığı yeterlilikler etkili olmaktadır. Ancak, egemen işletmelerin bu şekilde farklı maliyet merkezlerinde yoğunlaşmaları, taşeronlar karşısında fiyat ve diğer unsurların pazarlığında önemli bir güç elde etmelerini sağlamaktadır. Egemen işletmelerin taşeronlar karşısında sağladıkları bu rekabet gücü, zincir örgütlenmesinde ölçek ekonomisinden daha fazla yararlanabilmelerini mümkün kılmaktadır[528].

[524] A. k.; s. 62.
[525] ul HAQUE; s. 18.
[526] Von WESTENHAGEN; s. 118.
[527] ul HAQUE; s. 18.
[528] PALPACUER, GIBBON, THOMSEN; s. 417 ve 422. Maliyet merkezlerinin AB ülkeleri ve ABD tarafından paylaşıldığından da söz edilmektedir. Bkz. BAIR, PETERS; s. 205.

Maliyet merkezlerini oluşturan gelişmekte olan ülkeler, kısmen üretim faktörlerinin nicelik ve nitelikleri, kısmen de üretim sürecinin yüksek katma değerli bölümlerindeki akıcılık engelleri nedeniyle, düşük katma değerli ürünler ve süreçlerde uzmanlaşmaktadır. Ancak, bu tip ürün ve süreçlerde, dünya çapında kapasitenin fazla olması, benzer ülkelerdeki taşeron işletmeler arasında fiyatları aşağıya çeken bir rekabete neden olmaktadır[529]. Öte yandan, egemen işletmelerin üretim süreçlerini dışsallaştırdığı, maliyet merkezlerinin ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu maliyet merkezlerinde işgücü arzı yüksek, ancak işgücü örgütsüz ve işsizlik oranları yüksektir. Ayrıca, mali piyasalar zayıf ve istikrarsız işlemektedir. Maliyet merkezlerinin bu yapısı, emek yoğun üretim aşamalarında, egemen işletmeler için katma değer yaratılmasına neden olmaktadır[530].

Egemen işletmeler, zincirdeki işbölümünü yeniden düzenleyerek, zincir boyunca yaratılan katma değerin daha büyük bir kısmını elde edebilirler[531]. Sistematik olarak maliyet merkezleri değiştirilebileceği gibi, çekirdek taşeronlar belirleyerek, onlara (satış verilerinin analizi, talep tahminleri, stok idaresi ve yeni ürün geliştirme gibi) bazı hizmetleri aktarmak da işbölümünün yeniden düzenlenmesi çerçevesinde değerlendirilir. Ancak, ikinci durumda gittikçe daha fazla akıcılık engeli çıkarılmakta ve daha kısa sürede ürün ve/veya süreç teslimi istenmektedir. Bu işlemleri gerçekleştiremeyecek, mali ve diğer kaynaklar açısından zayıf olan taşeronlar ise, önemlerini kaybetmekte ya da zincir dışında kalmaktadır. Ancak, her durumda taşeronlar yaratılan katma değerden daha az pay almaktadır[532].

Küresel katma değer zincirlerinde birinci taşeronlar dahi piyasa gücüne sahip değildir. Fiyat üzerinden rekabet etmektedirler. İşgücü maliyetleri ve fiyat dışında, kalite, üretim hattını hızlı değiştirebilme yeteneği ve piyasalara yakınlık önemlidir[533].

---

[529] MILBERG; s. 75.
[530] COE vd.; s. 474.
[531] Örneğin, 1990'ların sonunda ABD merkezli egemen işletmeler üretim süreçlerini Meksika'dan Honduras'a kaydırırken, üretim süreçlerini tek bir işletme içerisinde toplamışlardır. Böylece, 1998 yılında bir düzine tişört 5 dolara, 2003 yılında 2.50 dolara, 2005 yılında 2.20 dolara ABD'ye ihraç edilmiştir. Bkz. BAIR, PETERS; s. 212.
[532] PALPACUER, GIBSON, THOMSEN; s. 411.
[533] Robert POLLIN, Justine BURNS, James HEINTZ; "Global apparel production and sweatshop labour: raising retail price finance living wages?" Cambridge Journal of Economics. Vol. 28, Iss. 2, 2004, s. 166.

Bununla birlikte, taşeronların yeterlilikleri zaman içinde değişmektedir. Taşeronlar ürün ve süreçle ilgili bilgileri öğrendikçe yeterlilik düzeyleri artmaktadır. Ancak, egemen işletmeler katma değer zincirine yeni taşeronlar soktukça, yeni ürün ve teknolojiler geliştirildikçe ve taşeronlardan istenen yeterlilik düzeyleri artırıldıkça, taşeronların fiyat dışı unsurlarda rekabet güçleri tekrar düşmektedir[534]. Bu nedenle, taşeron işletmelerin rekabet edebilirliğinin sağlanmasında üretim maliyetleri belirleyicidir. İşgücü maliyetleri ise, özellikle emek yoğun aşamalarda, üretim maliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturur. Bu bakımdan, taşeronlar işgücü maliyetlerini olabildiğince düşürmeye çalışır[535]. Öte yandan, egemen işletmeler taşeronlar ve olası taşeronlar arasındaki rekabetten yararlanarak ürün ve/veya süreçlerin fiyatlarını sürekli olarak aşağıya çekmeye çalışır[536].

Markalamanın maliyeti karşısında, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi tüketici talebini azaltmaz. Gerçekten, imalat aşamaları maliyet merkezlerinde, tüketim ise katma değer merkezlerinde gerçekleşmektedir. Egemen işletmeler, maliyet merkezlerinde işgücü maliyetlerini düşürerek katma değer merkezlerinde piyasaya daha düşük fiyatlı ürün ve hizmetler sunarak rekabet etmektedirler. Böylece, markalamanın getirdiği monopolcu gelirleri artırabilmektedirler[537].

Taşeronlar katma değer zincirinde yükselebilecekleri en üst seviyeye gelmiş olsalar bile, egemen işletmelerin kontrolündedirler. Egemen işletmeler, taşeronların yüksek riskli üretim faaliyetlerini sürdürmelerini ve nihai piyasa fiyatlarının düşürülmesinin maliyetlerini içselleştirmelerini ister. Ancak, yüksek kaynak hacminin neden olduğu, ölçek ekonomilerinin maliyetleri, taşeronların yarattıkları katma değerlerden aldıkları payı düşürmektedir. Egemen işletmelerin yarattığı, ürün ve süreçlerin fiyat deflasyonu kalıcı hale gelirken, taşeronların ayakta kalması gittikçe güçleşmektedir. Buna karşın, taşeronların rekabet gücü yoktur ve zincir dışında kalmamak için, düşük katma değer payı ile üretime devam ederler. Öte yandan egemen işletmelerin mali piyasalarda hisse senedi değerlerini artırarak

[534] GEREFFI, HUMPHREY, STURGEON; s. 96.
[535] POLLIN, BURNS, HEINTZ; s. 166.
[536] JENKINS; s. 12.
[537] HEINTZ; Chains, s. 514.

rekabet ve egemenlik gücünü pekiştirmeye çalışmaları, küresel rekabeti yoğunlaştırmaktadır. Böylece, taşeronların katma değer paylarını artırmalarının önünde yeni engeller ortaya çıkmaktadır[538].

Bu kısıtlamalarla karşılaşan taşeron işletmeler, gelirlerini iki yolla artırmaya çalışırlar. İlki, ürün ve süreçlerin katma değer zincirindeki ticareti sırasında döviz kurlarından faydalanmaya çalışmalarıdır. İkinci ve temel olarak, üretim maliyetlerinden, özellikle işgücü maliyetlerinden, tasarruf etmektedirler. Böylece, egemen işletmenin esneklik sağlama ve katma değer payını artırmak için, taşeronlara dışsallaştırdığı maliyetler, taşeronlar aracılığı ile işçilere aktarılır[539].

Bu süreçte, taşeron işletmeler, egemen işletmelere benzer şekilde, *esneklik, sürekli yenilik, verimlilik, kalite ve hızla değişen talep ve teknoloji koşullarına* uyum sağlama amacıyla insan kaynakları uygulamalarına yönelir. Ancak, sonuçta ücret oluşumunda sendikalar dışlanırken, bireyselleştirilmiş, egemen işletmenin talep çevrimine uyumlu, esnek bir ücret yapısı gerçekleşir. Performansa dayalı bir ücret yapısıyla işçiler arasında rekabet yaratılmaya çalışılmakta, ancak modüler üretimin yapısı göz önünde tutulduğunda, ücretler grubun ve diğer grupların verimliliğine bağlı tutulmaktadır. Öte yandan, üretim hacmi egemen işletmenin talebine bağlı olduğu için, ücretler değişken ve güvencesizdir. Bu haliyle, ücretler güdüleyici ve tatmin edici değildir. Aksine, daha uzun süre çalışma ve eğretilik söz konusudur[540]. Güdüleyici olan, artan işsizliktir.

Günümüzde, ulusal hükümetler küresel ekonomiyle eklemlenmiştir. Bu yapı içerisinde yerel işletmelerin rekabet edebilirliklerini artırmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede, istihdam politikalarının oluşturulması sorunlu bir hal almaktadır. Daha iyi çalışma koşulları ve ücret düzeyi için olan talepler, kapitalist işletmelerin davranışlarını sınırlamaktadır. Ayrıca, bu taleplerin karşılanması, sermaye ve emeğin katma değerden aldığı payları değiştirmektedir. Bu taleplerin hükümetler tarafından

[538] PALPACUER, GIBSON, THOMSEN; s. 425.
[539] VAN DOOREN; s. 485.
[540] Tijen ERDUT; İnsan **Kaynakları** Yönetimi ve Endüstri İlişkilerinde Değişim. TÜHİS, İzmir, 2002, s. 46 vd.; VAN DOOREN; s. 487.

kabul görmesi halinde taşeronlar zincirden çıkabilir, egemen işletmeler ise katma değer paylarını artıramazlar. Dolayısıyla, güncel istihdam politikaları vergi ve sosyal güvenlik primlerinde kesintileri, işgücü piyasasına daha az kamu müdahalesi, dolayısıyla işçilerin daha az korunmasını içermektedir. Böylece işgücü piyasaları kurasızlaştırılıp esnekleştirilmektedir. Öte yandan, devletin ekonomideki etkinliğinin ve gelirlerinin azalması, sosyal korumayı sağlayacak kaynaklardan yoksun kalmasına neden olmaktadır[541].

D. Ekonomik Büyümenin İşgücü Piyasalarına Etkileri

1. İşsizlik

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı Avrupa'da yüksek büyüme oranları ve tam istihdam amacına odaklanan sosyal devlet uygulamaları işsizliği yüzde 2-3 düzeyinde tutmuştur. Ancak, 1973 sonrasında ekonomik büyümenin yavaşlaması, talep yetersizliğine yol açmış, teknolojik gelişme işgücü talebini azaltmıştır. Sonuçta, Batı Avrupa ülkelerinde işsizlik oranları artmış ve işsizlik yapısallaşmıştır[542].

Günümüzde, ekonomik büyüme istihdam yaratmamaktadır. Örneğin, Avrupa Birliği'nde daha fazla sermaye yatırımları ile sağlanan büyüme, istihdamın maliyetini göreceli olarak artırırken, işgücü maliyetlerini düşürmek için, işletmelerin emek yoğun üretim aşamalarını gelişmekte olan ülkelere taşıması, işsizliğe neden olmaktadır[543]. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasaları arasındaki rekabet, istihdamı eğretileştirmekte ve işsizlik oranlarındaki artışa bağlı olarak, enformel istihdamı genişletmektedir[544].

---

[541] HEINTZ, POLLIN; s. 18 ve James HEINTZ; "Beyond **Sweatshops**: Employment, Labor Market Security and Global Inequality," Antipode. Vol. 36, Iss. 2, 2004, s. 224.
[542] TEMİZ; s. 118.
[543] Nusret Ekin; Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları. İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 2000-33, İstanbul, 2000, s. 324.
[544] ILO; World Employment **Report** 2004-2005. International Labour Office, Geneva, 2005, s. 105 vd.

Tüm dünyada 1995 2005 yılları arasında işsizlik yüzde 21,9 oranında artmış, işsiz sayısı 191.8 milyon kişiye ulaşmıştır[545]. 2006 yılında ise işsizlik oranında düşüş gerçekleşmiştir. Ancak işsiz sayısı 195,2 milyona çıkmıştır[546]. Kadınların ve gençlerin işsizlik oranlarının artışı dikkat çekicidir. Kadınların işsizlik oranları, erkeklere göre daha yüksektir. 2005 yılı itibariyle, tüm dünyada 79 milyon kadın iş aramaktadır. Dünya çapında gençlerin işsizlik oranları 1995 yılında yüzde 12,1'ken 2005 yılında yüzde 13,7'ye çıkmıştır. Gençler gelişmekte olan ülkelerde yetişkinlere oranla 3,3, gelişmiş ülkelerde ise 2,3 kat daha fazla işsizlik riskiyle karşı karşıyadır[547].

Tablo 3: Seçilmiş Ülkelerde Büyüme Oranları

	1997	**2000**	**2006**
AB 15'ler	2,6	3,9	2,8
Almanya	1,8	3,2	2,7
Fransa	2,2	4,0	2,2
İngiltere	3,0	3,8	2,8
ABD	4,5	3,7	3,3

Kaynak: Eurostat; Real GDP **growth** rate. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/... (27,04,2007).

Tablo 4: Seçilmiş Ülkelerde İstihdam Oranları

	1995	**2000**	**2005**
AB 15'ler	60,1	63,4	65,2
Almanya	64,6	65,6	65,4
Fransa	59,5	62,1	63,1
İngiltere	68,5	71,2	71,7
ABD	72	74,1	71,5

Kaynak: Eurostat; Employment rate – total. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/ … (27,04,2007).

[545] ILO; Changing, s. 19.
[546] ILO; Global Employment **Trends** 2007, Brief. International Labour Office, Geneva, 2007, s. 1.
[547] ILO; Changing, s. 21.

Tablo 5: Seçilmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları

	1995	2000	2006
AB 15'ler	10,0	7,6	7,4
Almanya	8	7,2	8,4
Fransa	11,1	9,1	9,4
İngiltere	8,5	5,3	5,3
ABD	5,6	4,0	4,6

Kaynak: Eurostat; Unemployment rate – total. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/ … (27,04,2007).

Son on yıldır, gelişmiş ekonomilerde istihdam oranlarında artış, işsizlik oranlarında ise azalma gözlenmektedir. Öte yandan, başta piyasa ekonomisine geçen ülkeler ve Güney Doğu Asya ülkelerinde olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerde işsizlik oranları artmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin işgücü arzının artışı karşısında, ekonomik büyümenin yeterli iş yaratamadığı dikkat çekmektedir[548]. Tablolarda dikkat çeken temel unsur, katma değer merkezlerini oluşturan gelişmiş ekonomiler ve Avrupa Birliği, maliyet merkezlerinin yoğunlaştığı diğer bölgelerle kıyaslandığında daha düşük oranda büyümektedir. Ancak, son 10 yıldır işsizlik oranı, düşmüştür. Maliyet merkezlerinin yoğunlaştığı diğer bölgelerde, yüksek büyüme oranlarına karşın, işsizlik oranları artmaktadır.

[548] ILO; Report, s. 25.

Tablo 6: Bölgelere Göre Ekonomik Büyüme ve İşsizlik

	İşsizlik Oranı			**GSYİH Büyüme Oranı**			**İstihdamın Nüfusa Oranı**		**Yıllık İşgücü Artış Oranı**	**Yıllık GSYİH Büyüme Oranı**
	1996	2005	2006	**2005**	**2006**	**2007**	1996	2006	**1996-2006**	1996-2006
Dünya	6,1	6,4	6,3	**4,9**	**5,2**	**4,9**	62,6	61,4	**1,6**	4,1
Gelişmiş Ekonomiler ve AB	7,8	6,8	6,2	**2,5**	**3,0**	**2,6**	55,9	56,7	**0,7**	2,6
AB Dışındaki Orta ve Doğu Avrupa ile BDT	9,7	9,4	9,3	**6,4**	**6,3**	**6,1**	54,8	53,0	**0,3**	4,3
Doğu Asya	3,7	3,5	3,6	**9,2**	**9,2**	**9,1**	75,1	71,6	**0,9**	8,2
Güney Doğu Asya ve Pasifik	3,7	6,6	6,6	**5,8**	**5,4**	**5,7**	67,5	66,1	**2,2**	4,1
Güney Asya	4,4	5,2	5,2	**8,2**	**7,9**	**7,2**	58,4	56,5	**2,1**	6,1
Latin Amerika ve Karayibler	7,9	8,1	8,0	**4,3**	**4,7**	**4,2**	58,5	60,3	**2,4**	3,0
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	13,0	12,3	12,2	**5,5**	**6,1**	**5,5**	44,9	47,3	**3,5**	4,6
Sahra Altı Afrika	9,2	9,7	9,8	**5,6**	**4,8**	**5,9**	68,8	67,0	**2,5**	4,0

Kaynak: ILO; Trends, s. 11.

Not: 2006 yılına ait veriler tahmini, 2007 yılına ait veriler geçmiş yıllara dayalı öngörümdür. BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu.

Doğu Asya bölgesi, en yüksek büyüme ve en düşük işsizlik oranları ile dikkat çekmektedir. Bölgenin ihracat hacmi ve Çin'in yüzde 10'un üzerinde büyümesi, işsizlik ve büyüme oranlarını etkilemektedir. Yüksek büyüme oranları kamu finansmanını desteklemekte, böylece kamu borçları azalmaktadır. Ayrıca, büyüme alt yapı ve sosyal hizmetlere daha fazla yatırım yapma imkanı sağlamakta, böylece işsizlik ve yoksulluk oranları düşürülebilmektedir. Ancak, 2006 yılında, bir önceki yıla göre, işsizlik oranı 0,1 artarak yüzde 3,6'ya çıkmıştır[549].

[549] ILO; Trends, s. 5.

2. Kuralsızlaştırma

Kuralsızlaştırma, ekonomik alanda özelleştirmeyi, siyasal alanda ise ademi merkezileşmeyi içermektedir. Kuralların küreselleşmeyle uyumlu, serbest piyasaya dayalı bir şekilde taraflar arasında yeniden belirlenmesi anlamına gelmektedir[550].

İşgücü piyasasında kuralsızlaştırma, devletin koruyucu düzenlemelerinin ve çalışanların dayanışmasına izin veren hakların, kurumların ve uygulamaların ortadan kaldırılması olarak görülmektedir. Bu bağlamda, işgücü piyasası, dış etkilerden soyutlanmış bir şekilde, kendi iç dinamiklerine bağlı olarak düzenlenecektir. Dolayısıyla, işgücü piyasası düzenlenmeleri bireysel çıkarların gözetilmesiyle, serbest piyasa mantığında, işgücü arzı ve talebine göre ve ücret esas alınarak belirlenecektir[551]. Ancak, kuralsızlaştırma da devletin piyasaya müdahalesinin bir biçimidir. Devlet, piyasa güçlerinin etkinliğinin ve küresel rekabetin sürdürülmesi için ekonominin kuralsızlaştırılmasında önemli rol oynar[552].

Gerçekten, kuralsızlaştırma uygulanırken düzenlemelerin sayısı azalmamıştır. Sadece niteliksel bir değişim gözlenmektedir. İşgücü piyasasının kuralsızlaştırılması esnekleştirmeyi sağlayacak düzenlemelerin yapılmasını içermektedir. Böylece, işgücünü yeniden biçimlendirecek teknolojik yeniliklerin uygulanmasının yanı sıra, yeni rekabetçi baskılar karşısında, işgücü verimliliğini artırmak istenmektedir[553].

Yeni liberal politikalara göre, ihracata dayalı büyümenin gerçekleştirilmesi ve küresel ekonomiyle bütünleşmenin sağlanabilmesi için işgücü piyasası kuralsızlaştırılmalıdır. Böylece, işgücü piyasasında devletin düzenleyici rolü geriletilirken, işgücü maliyetleri piyasa koşullarına göre belirlenebilecektir.

---

[550] Aylan ARI; "Küreselleşme ve Kuralsızlaştırma," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 10, 2006, s. 24.
[551] KAPAR; s. 40.
[552] RAMASAMY; s. 12.
[553] Kim Van EYCK; Flexibilizing Employment: An Overview. SEED Working Paper No. 41, In Focus Programme on Boosting Employment trough Small Enterprise Development Job Creation and Enterprise Department, International Labour Office, Geneva, 2003, s. 16.

Dolayısıyla, yabancı sermaye ve yatırımlar çekilebilecek ve küresel piyasadaki fiyatlarla uyumlu rekabet gücü elde edilebilecektir[554].

1980 sonrasında, gelişmiş ülkeler yenilik ve kaliteyle rekabet gücü elde etmeye çalışırken, gelişmekte olan ülkeler işgücü maliyetlerini düşük tutarak rekabet etmektedir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin rekabet biçimi, işgücü piyasasının esnekliği, ücretlerin düşük tutulması ve refah harcamalarının azaltılmasını içeren yapısal uyum tarafından belirlenmiştir. Rekabetin bu yapısı, katma değer yaratma sürecini belirleyen yeni büyüme rejimiyle uyumludur. Ancak, işgücü piyasasının kuralsızlaştırılmasına dayanan bu büyüme rejimi, Güney Asya krizlerinde olduğu gibi, küreselleşmenin ortaya çıkardığı belirsizlikler tarafından sınırlanmaktadır. İhracata yönelik büyüme rejiminde, işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması, iç talebi kısması nedeniyle, dışsal şokların etkilerini artırmaktadır[555].

Öte yandan, ekonomik krizler kuralsızlaştırmanın sağlanmasında yeni fırsatlar sunmaktadır. Örneğin, Kore 1997 yılındaki mali krizden UPF yardımıyla çıktı. Ancak, UPF'nun baskısıyla iş kanunu, tanımlamaların ve maddelerin belirsizleştirilmesiyle esnekleştirildi, piyasaya dayalı düzenlemeler ağırlık kazandı. İşverenler, bu kuralsızlaştırma sürecini tamamen destekledi. Temel beklenti, işe alma ve işten çıkarmanın kolaylaştırılması ve maliyetinin düşürülmesiyle istihdam olanaklarının daha fazla artacağıdır. Bu nedenle, işverenlere göre, kuralsızlaştırmadan işçiler kazançlı çıkacaktır. Ancak, yasal dönüşüm sonucu Kore işgücü piyasası daha istikrarsız oldu, iş ve gelir güvencesizliği yaygınlaştı. Bu bağlamda, işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması daha iyi ve istikrarlı çalışma koşulları önünde bir engeldir[556].

Çalışma koşulları ve ücretlerin yasal güvenceyle desteklenmesi, küresel ekonomide rekabet eden işletmelerin yönetsel davranışlarını sınırlandırmaktadır.

---

[554] TEMİZ; s. 81.
[555] BOYER; Finance, s. 115.
[556] Joonmo CHO; "Flexibility, Instability and Institutional Insecurity in Korean Labor Market," Journal of Policy Modeling. Vol. 26, Iss. 3 , 2004, s. 317.

Ayrıca, katma değerin paylaşılmasında, emek ve sermayenin paylarında belirleyicidir. Bununla birlikte, kuralsızlaştırmanın yönlendirdiği güncel istihdam politikaları, vergi indirimleri, işçilerin daha az koruması veya kamu müdahalesinin azaltılması işletmelerin katma değer payını artırabilmeleri adına verilen ödünlerdir[557].

Yapısal reformlarla işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması ve işsizliğin yeniden tanımlanması arasında bir ilişki bulunmaktadır. Günümüzde, işsizlik sigortasının edimleri cömertliği, iş güvencesinin katılığı ve asgari ücret gibi, birçok unsur eleştirilmektedir[558]. Bu eleştirilerin merkezinde, işsizliğe bakış açısındaki değişim bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, işsizlikle mücadelede esas olan makro ekonomi politikalarının tam istihdam ve büyümeye odaklanmış olmasıydı. Bugünün bakış açısına göre işsizlik mikro ekonomi politikaları ile mücadele edilecek bir sorun olarak görülmektedir[559]. Ancak, 1990'lı yıllardan beri, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, işgücü piyasaları kuralsızlaştırılırken, işsizlik azalmamıştır, aksine artmaktadır[560].

Ulusal ölçekte düzenleme biçimi, işsizliğin yeniden tanımlanması ve doğrudan devlet müdahalesinin yerini piyasa düzenlemesine bırakmasıyla yeniden belirlenmektedir. Böylece, işgücü piyasası kuralsızlaştırılmakta ve yeniden kurallar konulmaktadır. Bu bağlamda, refah devletinin ölçeği ve işsizler için sosyal korumanın kamusal temini geriletilirken, işverenlerin ekonomik ve yönetsel egemenliği üzerindeki baskı çözülmektedir. Böylece, katma değer paylarını artırma arayışındaki işletmeler, üretim yöntemlerini, işletme modellerini, örgütsel biçimlerini, işe alma ve emeklilik süreçlerinin düzenlenmesini ve emek süreçlerinin kontrol edilmesini kuralsızlaştırma sayesinde yenilemektedirler. Rekabet gücü kazanmaktadırlar. Bu durum, işsizlerin ve ücretli iş arayanların sayılarının artması nedeniyle işçilerin direnememesi sayesinde mümkün olmaktadır[561]. Öyleyse, işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması, yasaların, toplu sözleşmelerin ve güvencelerin

[557] HEINTZ; Sweatshops, s. 224.
[558] BAKER vd.; s. 88.
[559] COLANDER; s. 147.
[560] BAKER vd.; s. 88.
[561] HUDSON; s. 317.

kaldırılmasıyla, tek taraflı kural koyma sürecinin yaygınlaşması anlamına gelmektedir[562].

3. Esnekleştirme

Esneklik, ekonomideki istikrarsızlık ve belirsizlikler karşısında, işletmelerin rekabet gücünü koruyabilmeleri için ürün ve süreçleri değiştirebilme yetisidir. Bu bağlamda, esnekliğin üretim faktörleri üzerindeki etkisi, emek ve sermayenin yeniden dağıtım sorununa neden olmaktadır[563].

İşgücü piyasasının esnekleştirilmesi yedi temel alanda gerçekleştirilir. Örgütsel, sayısal, fonksiyonel esneklik ve iş yapısının, çalışma süresinin, ücret sisteminin ve işgücünün esnekleştirilmesi söz konusudur. Ayrıca, esneklik kavramı işgücü piyasasının esnekliğini kurumsallaştıran yönetişim düzeyleriyle de ilişkilidir. Küresel, ulusal, yerel işgücü piyasaları ve kurumları, işletme ve bireysel hizmet sözleşmeleri düzeyinde yönetişimin gerçekleştirilerek işgücü piyasası esnekleştirilmektedir[564].

Gerçekten, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi salt işletme düzeyindeki gelişmelerle ilgili değildir. Ekonomik büyüme ve birikim biçimiyle ilişkilidir. İşgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, Washington Uzlaşısı çerçevesinde belirlenen makroekonomi politikalarının tamamlayıcısıdır. Örneğin, Washington Uzlaşısının içeriğine göre, uluslararası ticaretin aksamadan işleyebilmesi için işgücü piyasalarının yeterince esnek olması gerekmektedir. Özelleştirilmelerin gerçekleştirilmesi ve serbest piyasa ekonomisinin kurulması için sosyal güvenlik reformlarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir[565].

Esneklik, tek amaçlı makinelerin yerine farklı ürün ve modellerin üretiminde kullanılabilen teknolojilerin getirilmesiyle sağlanmaktadır. Böylece, emek ve

[562] TEMİZ; s. 83.
[563] ERDUT; Teknoloji, s. 27 vd.
[564] EYCK; s. 4 vd.
[565] RODRIK; Rethinking, s. 12.

sermayeden tasarruf sağlayarak verimlilik artırılmaktadır[566]. Bu verimlilik artışı, aynı zamanda, esnekleştirmenin işbölümünü artırması sayesinde gerçekleşmektedir. Ancak, piyasanın boyutu, teknik değişim için kısıtlayıcı bir etmendir. Bu bağlamda, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, küresel ekonomiyle bütünleşme ve dışa açık büyüme stratejisinin parçasıdır[567].

Katma değer zincirlerinin yönetim yapısı büyümeyi etkileyen diğer bir unsurdur. Esnek işgücü kullanımının artması ile dış kaynak kullanımı da hızlanmaktadır. Dış kaynak kullanımı, talepteki kısa dönemli dalgalanmalara karşı, planlı taşeronlaşma haline dönüşmektedir[568]. Öte yandan, merkezi yapılar eşgüdüm ve hızlı değişimi kolaylaştırmaktadır. Ancak, işletmelerin üretim tesisleri büyüdükçe ortalama maliyetlerin artması söz konusu olmaktadır. Böylece, yenilik ve büyüme önünde engeller oluşmaktadır. Ademi merkezileştirilmiş yapılar yeniliği ve büyümeyi kolaylaştıran daha fazla esnekliği gerektirmektedir[569].

Bununla birlikte, ademi merkezileşme gerçekleştikçe, ekonomik ve sosyal bir organizasyon olan işletmelerin geleneksel bütünlüğü bozulmaktadır. Üretim aşamasında ve işyerinde, toplu kuralların ve üretim aşamalarının farklılaşmasıyla, işgücü parçalanmaktadır. Böylece, rekabet sadece işletmeler arasında değil, işgücü piyasasında da artmaktadır. Dolayısıyla, toplu pazarlıkların düzenleyici işlevi bozulmaktadır. Öte yandan, taşeron işletmelerin birincil taşeron (veya egemen işletme) karşısında kontrollü özerkliğinin bulunması, çalışma koşulları için sorumluluğunun belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Taşeronların birincil taşerona özel bir bağımlılığı vardır. Ancak, birincil taşeron, çalışma koşullarını doğrudan etkileyen sorumluluklarını diğer taşeronlara aktarabilmektedir. Bu kalite, teslim tarihi, eğitim ve benzeri konulara ilişkin taşeronların yerine getirmesi gereken özel gerekliliklerle sağlanmaktadır[570].

Ayrıca, değişken talepli mal piyasasında faaliyet gösteren işletme birimlerinin (veya katma değer zincirindeki taşeronların), işgücü talebini mal talebindeki

[566] YALINPALA; s. 277.
[567] BOYER; Labour, s. 34.
[568] HUDSON; s. 327.
[569] POLSKI; s. 302.
[570] MORIN; s. 12.

değişiklere uyumlaştırmaları gerekmektedir. Talebin yüksek olduğu dönemlerde işgücü talebi artarken, daha fazla işçi istihdam edilmektedir. Ancak, talebin durgun olduğu dönemlerde, üretim yapılmaksızın ücretlerin ödenmesi ya da yüksek işgücü maliyetlerine katlanmak istenmez. Dolayısıyla, esnek iş sözleşmeleriyle, talep dalgalanmaları karşısındaki değişken işgücü maliyetleri en aza indirilmektedir[571].

Ancak, bu durum ekonomik risklerin taşeronlar eliyle işçilere aktarılmasından başka bir şey değildir. Gerçekten, katma değer zinciri içerisinde, egemen işletmeden birincil taşerona, birincil taşerondan diğer taşeronlara ve sonuçta işçilere ekonomik risk ve maliyetler aktarılmaktadır. Oysa, iş hukuku ve sosyal hukukun karakteristik özelliği, ekonomik risklerin paylaşımı ve sosyal riskler için sorumluluğu birbirinden ayrıştırmasıdır. İşgücü arzında bulunan bir işçi, girişimcinin riski için sorumluluk almamaktadır. Bununla birlikte, ücret, sosyal sigorta, emeğin ve istihdamın korunması gibi güvenceler karşılığında çalışmayı kabul etmektedir. İş güvencesizliği, işverenin tarafından üstelenilen girişim riski ile işçinin üstlendiği iş ve gelir kaybından oluşan sosyal risklerin bileşimidir[572]. Ancak, günümüzde bu ayrımın ortadan kalkması, iş hukuku ve sosyal hukuk alanındaki düzenlemelerle gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi iş hukukunun piyasa kurallarına göre düzenlenmesidir[573].

Öte yanda, işgücü piyasası, iş hukukundan bağımsız olarak da esnekleşmektedir. Örneğin, ABD işgücü piyasası yasal düzenlemeler bakımından Kore'den daha esnektir. Ancak, ekonomik krizler sonrasında, Kore'de işe alma ve çıkarma daha da kolaylaşmıştır. Ortalama kıdem süresi ABD'dekinden daha kısa olmuştur. Bir başka deyişle, Kore işgücü piyasası fiilen daha esnektir[574].

Günümüzde, toplu sözleşmeler yerine daha yaygın bir biçimde bireysel hizmet sözleşmeleri kullanılmaktadır. Böylece işletmeler esnekliği sağlayabilmektedir. İşletme açısından, bireysel hizmet sözleşmeleri ile hizmet

[571] GRAMM, SCHNELL; s. 248.
[572] MORIN; s. 13.
[573] CHO; s. 317.
[574] A. k.; s. 325 vd.

ilişkisini esnekleştirmenin üç nedeni bulunmaktadır. İlki, işgücü girdilerinin sayı ve beceri bileşiminden yararlanarak daha fazla esneklik kazanmaktır. İkinci olarak, işgücü maliyetlerinden tasarruf etmektir. Üçüncü ve son olarak ise, işletme içinde bulunmayan özelleştirilmiş hizmetler ve yeteneklere sahip olabilmektedir[575].

Bu iş organizasyonu içerisinde, esneklik işgücü piyasasındaki riskleri ve güvencesizliği artırmaktadır[576]. Beklenmeyen şoklar karşısında, işletmelerin sayısal esnekliği başvurmaları işsizliğe neden olmaktadır. Öte yandan, kamunun asgari ücrete müdahalesinin kalkması, özellikle hizmetler sektöründe, çok sayıda, ancak düşük ücretli ve güvencesiz işin yaratılmasına neden olmaktadır. Ayrıca, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi bölgeler arasında heterojenliğe neden olmaktadır. Bu nedenle, bir bölgede gerçek ücretlerin artışı karşısında, işgücünden tasarrufa gidilmesi yerine, üretimi yeni bölgelere kaydırmak daha karlı olmaktadır. Böylece, iş güvencesi ortadan kalktığı gibi, işsizlik riski her zaman için olası bir tehdittir[577].

Öte yandan istihdamın artırılması ile işgücü piyasasının esnekleştirilmesi arasında doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır. ABD'nin işgücü piyasasını esnekleştirmesiyle istihdamı artırdığı sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak, 1990'larda ABD'de yaratılan istihdam artışları işgücü piyasasının esnekleştirilmesinden kaynaklanmamaktadır. Saymaca ücretler, verimlilik oranı ve enflasyon oranı aynı ölçüde artarsa, verimlilik artışları gerçek gelir ve talep artışlarına dönüştürülebilmektedir. Bu durumda, uygun para ve mali politikaların uygulanması istihdamı artırmaktadır. 1990'lı yıllarda ABD'de istihdam artışları işgücü piyasasının esnekleştirilmesi ile değil, bu politikaların uygulanmasıyla gerçekleşmiştir[578].

[575] GRAMM, SCHNELL; s. 247.
[576] Peter ROBINSON; "Insecurity and the flexible workforce: Measuring the ill-defined" Ed. Edmund HERRYD; Insecure Workforce. Routhledge, Florance, KY, USA, 2000, s. 32.
[577] BOYER; Labour, s. 60.
[578] AKYÜZ, FLASSBECK, KOZUL-WRIGHT; s. 495.

4. Enformelleşme

İstihdamı bir ekonomideki işlerin toplamı olarak ele almak, kavramsal bir hataya yol açar. Çünkü, istihdamın niceliği değil, esasen niteliği üzerinde durulmalıdır. Gerçekten, bir toplumda çalışabilecek olup, iş arayan herkes, **bir şekilde**[579], istihdam edilebilir. Ancak, önemli olan işin ve çalışma koşullarının uygunluğudur[580].

Enformel çalışma, işgücü fazlası olan ülkelerde formel istihdamdan dışlanmış bireylerin geçimlik faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan, enformel çalışma işsizliğe benzer özellikler gösteren bir kategori olarak nitelendirilmektedir. Buna göre, enformel çalışma sermaye birikim sürecine katkıda bulunabilecek, işsizlerin toplanmasıyla oluşmaktadır[581].

Bireyler formel sektörde çalışmayı üç nedenden dolayı ister. Öncelikle, ücretler göreceli olarak daha yüksektir ve güvence altındadır. İkinci olarak, formel sektör sosyal koruma imkanları gibi maddi getiriler de sunmaktadır. Üçüncü olarak, daha iyi fiziksel çalışma koşulları sağlamaktadır[582]. Oysa, enformel istihdam, çalışanlar için asgari ücretin altında güvencesiz bir gelir, iş süresinin belirsizliği ve yetersiz sosyal koruma sunmaktadır[583].

İstihdam oranını ve ücret seviyesini sadece işsizler değil, işgücü piyasasın dışındaki bireyler de etkilemektedir[584]. Bu bağlamda, işgücü piyasası düzenlemelerinin dışında kalan rastlantısal ve enformel istihdam tüm dünyada hızla artarken, istihdama katılımdan beklenen gelir önceden kestirilemez ve güvencesiz olmaktadır. Nihai hedef çalışanların refahını ve ekonomik güvencelerini artırmaksa,

[579] Yeni liberal makro ekonomi politikaları, işsizleri daha düşük ücretli ve kötü çalışma koşulları olan işlerde çalışmaya teşvik etmektedir. bkz. HEINTZ, POLLIN; s. 7 ve 30 vd.
[580] MAJID; Growth, s. 13.
[581] HEINTZ, POLLIN; s. 3.
[582] NICHOLS, SUĞUR; s. 50.
[583] Zeki ERDUT; "Enformel İstihdamın Ekonomik Sosyal, ve Siyasal **Etki**leri," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 12, 2007, s. 59 vd.
[584] BRANDOLINI, CIPOLLONE, VIVIANO; s. 9.

istihdam yaratmak tek başına yeterli değildir[585]. Ayrıca, enformelleşmenin artışıyla birlikte, yaratılan işler sadece niceliksel olarak değil, niteliksel olarak da endişe vericidir. Birçok ülkede istihdam fırsatlarının ortalama niteliği, sosyal korumayla ilişkisi, iş güvencesi ve sendikal hakların kullanımı[586], işgücü piyasasında artan esneklik nedeniyle aşınmıştır[587].

Enformel istihdamın geleneksel tanımları günümüzdeki enformelleşmenin açıklanmasında yeterli değildir. Çünkü, formel ve enformel ekonomi birbirini tamamlamaktadır. Öte yandan, enformel ekonomide çalışma koşullarının gittikçe gerilemesi nedeniyle, belirli bir düzeydeki sosyal ağ ve ekonomik kaynaktan yoksun olanlar enformel iş bularak geçimlerini sürdürememektedir. Dolayısıyla, enformel istihdam ve açık işsizlik birlikte artmaktadır[588].

Enformel sektörün az gelişmişlik veya makro ekonomik performansın yetersizliğinden kaynaklandığı varsayılmaktadır. Bu varsayıma göre, ekonomik büyüme ve kalkınma sağlandıkça enformelleşmenin azalacağı beklenilmektedir. Ancak, gerçek hayatta, enformel istihdam, güçlü büyüme oranı olan ülkelerde bile, formel istihdamdan daha hızlı artmaktadır. Bu durum, büyük ölçüde, büyümenin değişen yapısından kaynaklanmaktadır[589].

Ekonomik büyüme biçiminin sermaye yoğun ya da yüksek teknolojiye dayalı olması, yeterli sayıda iş yaratılmasını engellemektedir. Ayrıca, yeni yaratılan işler daha yüksek vasıf gerektirmektedir. Dolayısıyla, formel sektörde yeterli iş olmaması ya da imalat sanayindeki düşük vasıflı işçilerin gerekli vasıfları karşılayamaması, onları enformel sektöre itmektedir. Diğer bir görüşe göre, bazı bölgeler ve ülkelerdeki küçük işletmeler ile mikro işletmeler daha dinamiktir ve formel sektöre göre daha fazla iş yaratma kapasitesine sahiptir. Bu nedenle, küçük ve mikro

[585] HEINTZ; Sweatshops, s. 225.
[586] M. Kemal ÖKE, Senem KURT; "Yeni Süreç ve Sendikaların Temsil Sorunu," der. A. H. KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 404 vd.; RAMASAMY; s. 19.
[587] HEINTZ; Globalization, s. 9.
[588] HEINTZ, POLLIN; s. 3 vd.
[589] HEINTZ; Globalization, s. 22.

işletmelerin ekonomik büyümeye katkısı yanında istihdam yaratmada da başarılı oldukları düşünülmektedir[590].

Ancak, günümüzde katma değerin yaratılmasında enformel sektörün rolü farklılaşmıştır. Formel ve enformel sektördeki işletmeler birbirleri ile rekabet içinde değil, yapısal bir bütünde çalışmaktadır[591]. Enformel sektördeki işletmeler formel sektördekilere ara veya nihai mallar üretmektedir. Böylece, formel sektördeki işletmeler üretim maliyetlerini düşürebilmektedir. Bu yapısal eklemlenme karşısında, formel ve enformel işgücü piyasaları birbiriyle bağımlı hale gelmiştir. Küresel katma değer zincirlerinin gelişiminin desteklediği bu durum, küresel ekonomiye[592] eklemlenmeye dayalı büyümeye stratejisi güden gelişmekte olan ülkelerde, enformel sektörü yapısal ve sürekli kılmaktadır[593].

Enformel istihdamı artıran başka bir unsur da işletmelerin dış kaynak kullanımıdır. İşletmelerin taşeron kullanımı yaygınlaşmaktadır. Bu taşeronlar enformel sektördeki işletmelerden ibaret değildir. Daha önce işletmede çalışan bir işçinin, taşeron işletme kurması veya taşımacılık sektöründe olduğu gibi üretim araçlarının mülkiyetini elde etmesi teşvik edilmekte, böylece enformel sektör genişlemektedir. Formel sektör için evde üretim yapan kadınlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir[594].

Öte yandan, özelleştirmeler ve kamunun mülksüzleştirilmesi işsizliğe neden olmakta ve enformel sektörü geliştirmektedir. Özelleştirilmeler için hazırlık yapılırken, kamu işletmelerinde tasarrufa gidilmekte, çok sayıda işçi işten çıkarılmaktadır. Ayrıca, kamu sektöründe dış kaynak kullanımına gidilmekte, böylece kamu faaliyetleri kısmen özelleştirilmektedir. Dış kaynak kullanımıyla, maliyetlerden tasarruf etmek ve kamu sektörünün küçültülmesi hedeflenmektedir. Bu nedenle, dış kaynak kullanımıyla birlikte çalışma koşulları ve istihdamın kalitesi

[590] Marilyn CARR, Martha Alter CHEN; Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor. Working Paper on the Informal Economy, Employment Sector, International Labour Office, Geneva, 2002, s. 2.
[591] Enformel sektörün formel sektörle bağları için bkz. CARR, CHEN; s. 5.
[592] Enformel sektörün küresel ekonomiyle bağları için bkz. CARR, CHEN; s. 6 vd.
[593] ERDUT; Enformelleşme, s. 16.
[594] EYCK; s. 13 vd.

kötüleşmektedir. Gerçekten, taşeronların işgücü maliyetlerini düşürmek için atipik istihdam biçimlerine ve enformel istihdama başvurmaktadır. Bu açıdan, dış kaynak kullanımı enformelleşmeyi artırmaktadır[595]. Kamu politikalarının bu stratejisinin yanı sıra, kamunun enformel sektörü denetlememesi ve işgücü piyasası düzenlemelerini esnekleştirmesi formel sektörü sınırlandırmakta ve küçültmektedir. Bu durum, işgücü piyasasında ayrımcılık artırmaktadır[596].

İşgücü piyasasının esnekleşmesi ve ekonomik büyümeye rağmen yeterli iş yaratılamaması[597] enformel sektörü genişletmektedir. Formel piyasada iş bulamayanlar, enformel piyasaya yönelmekte, ancak enformel piyasanın eğreti koşullarında dahi iş bulamamaktadırlar[598]. Böyle bir piyasa yapısında, egemen işletmelerin gelişmekte olan ülkelerdeki birincil taşeronları enformel piyasadaki taşeronlara yönelerek katma değer payını artırmaya(korumaya) çalışmaktadır. Dolayısıyla, egemen işletmeye giden katma değer akışı, enformel piyasadaki taşeronlardan, hatta onların da evde üretim yapan taşeronlarından, başlamaktadır[599]. Gerçekten, bu durum ekonominin küreselleşmesi, yoksulluk ve enformelleşme arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir. Küresel rekabet formel işletmeleri enformel iş ilişkileri kurmaya itmektedir. Böylece işletmeler asgari ücret, iş güvencesi ve sosyal güvenlik gibi yükümlülükleri dışsallaştırabilmektedirler[600].

5. Ekonomik Krizler

1990'ların başında borç krizleri yaşayan gelişmekte olan ülkeler, 1970'lerden beri uygulana gelen borçla büyüme yaklaşımı yerine, yabancı tasarruflarla büyüme stratejisine dahil olarak küresel ekonomiye eklemlenmişlerdir[601]. Bu bağlamda, mali piyasaların tamamen serbestleştirilmesi, ani ve büyük sermaye hareketlerine neden

[595] HEINTZ; Globalization, s. 59.
[596] Barbara HARRISS-WHITE; "Inequality at work in the informal economy: Key issues and illustrations," International Labour Review. Vol. 142, No. 4, 2003, s. 460.
[597] Büyümenin istihdam elastikiyeti, 1980 sonrasında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli ölçüde düşmüştür. Bkz. HEINTZ; Globalization, s. 7 vd.
[598] ERDUT; Çalışma, s. 27.
[599] HEINTZ, POLLIN; s. 18.
[600] CARR, CHEN; s. 3.
[601] BRESSER-PEREIRA; s. 10.

olmuştur[602]. Ancak, mali piyasaların serbestleştirilmesi, arbitraj arayışındaki kısa vadeli özel sermaye hareketlerini de artırmıştır. 1990'lı yıllar boyunca sıcak sermaye hareketlerindeki ciddi artışlar, makro ekonomik dengesizliklerin ve istikrarsızlığın temel nedenini oluşturmuştur. Ani sermaye çıkışları ekonomik krizlere neden olmuştur[603]. Gelişmekte olan ülkelerde daha sık görülen ekonomik krizler, işgücü piyasaları üzerinde giderek artan bir etkiye sahiptir[604]. Bu etki, işsizlik oranlarındaki artış, gerçek ücretlerdeki azalma ve çalışanların formel sektörden enformel sektöre kayması ya da tarım sektöründeki istihdam artışlarında gözlenmektedir[605].

Teoride krizler üretim düzeyinde geçici bir gerilemeye neden olmaktadır. Bununla birlikte, krizlerin ekonomiyi gelecekteki güçlü büyüme için düzenlediği belirtilmektedir. Buna göre, krizler ekonomik ve politik reformları etkileyerek, büyümeyi süregelen büyüme eğiliminin üzerine çıkaracaktır. Yaratıcı yıkıcılık görüşüne göre, krizler sonucu, ekonomik olarak etkin olmayan işletmeler piyasadan temizlenir. Böylece, daha yüksek verimlilik ve büyüme oranları sağlanır. Öyleyse, ekonomik krizler sonrasında daha hızlı bir iyileşme ve büyüme görülmelidir[606].

Bu süreçte işsizliğin rolü dikkat çekicidir. Yüksek işsizlik oranları yeniden bölüşümü ve sermayenin yeniden yapılanmasını kolaylaştırmaktadır. İşsizlik oranlarındaki artış, ücretlerin düşmesine neden olurken, yaratılan katma değerin daha büyük bir oranda faiz ve kara dönüşmesini sağlar. Ayrıca, emek süreçlerinin daha hızlı bir şekilde yeniden örgütlenmesine olanak tanır. Yeni üretim sektörleri için emek arzı oluşur. Bu yeniden yapılanma süreci ekonomik krizlerin sonucunda ortaya çıkar. Krizler sabit sermayenin fiziksel verimliliğini azaltmaksızın değerini düşürürken, kriz sonrası kar oranları artma eğilimindedir. İflaslar ve işletmelerin

[602] Korkut ERTÜRK; "Parasal Kriz Teorileri Üzerine Notlar," der. A. Haşim KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. İletişim, 2003, s. 228.
[603] Korkut BORATAV; "**Yabancı** Sermaye Girişlerinin Ayrıştırılması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular," der. A. Haşim KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. İletişim, 2003, s. 25 vd.
[604] AKYÜZ, FLASSBECK, KOZUL-WRIGHT; s. 478.
[605] van der HOEVEN, LÜBKER; s. 15.
[606] CERRA, SAXENA; s. 6.

satın alınması artarken, ekonomik etkinlik sağlanır, ancak belirli sanayiler oligopolistik kontrole girer[607].

Ayrıca, krizler üretim aşamalarının yeniden konumlandırılmasıyla kar oranlarını artıracak ortam sağlar. Gelişmekte olan ülkelerdeki ücretlerin düşmesinin yanı sıra, sendikal oluşum ve işleyişte kısıtlanabilmektedir. Böylece, yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkelere çekilebilmektedir. Başka bir deyileş, krizler uluslararası işbölümünü yeniden örgütler. Gelişmiş ülkelerde, karlar ve toplam talepteki düşüşler nedeniyle, işgücünden tasarruf eden yatırımlar yoğunlaşırken, gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun yatırımlar artar. Dolayısıyla, bu süreç, işsizliğin uluslararası yeniden dağılımını ve gelişmiş ülkelerde üretim düzeyine oranla işsizliğin artışına neden olmaktadır[608].

Mali piyasalarda başlayan krizler gerçek sektöre yayılmakta, böylece işgücü piyasasını etkilemektedir. Yüksek oranda borçlu olan işletmeler iflas etmektedir. İşten çıkarmalar artarken, işgücü piyasasına yeni girenler de iş bulamamaktadır. Asya krizlerinin Kore işgücü piyasasına etkisi bu duruma örnektir. 1995'de işsizlik oranı yüzde 2'den, 1997'de yüzde 2,6'ya çıkmıştır. Ancak, krizle birlikte 1998'de işsizlik oranı yüzde 6,8'e yükselirken, 1998'in Şubat ayında yüzde 8,6'ya çıkmıştır. Buna göre, işsiz sayısı 1996'da 426 binden, 1998'de 1,5 milyona çıkmıştır. İşsizliğin bu oranda artışı, milli gelirin 1998'de yüzde 6,7 azalmasından kaynaklanmaktadır[609]. Bu durum Güney Kore'ye özgü değildir. Asya Krizleri sonrasında Endonezya'da 2,5 milyon ve Tayland'da 1,4 milyon tarım dışı iş kaybı gerçekleşmiştir. Arjantin'de yaşanan krizler sonucu ise, 1992'deki yüzde 6,7 oranındaki işsizlik 2002'de yüzde 20'nin üzerine çıkmıştır[610].

Kriz sonrasında ekonomik iyileşme sağlanmaktadır. Böylece, işsizlik oranlarında düşüş gözlenmektedir. Ancak, kriz öncesi oranların üzerinde kalmaktadır. Örneğin, Tayland'da kriz sonrasında artan işsizlik oranı, zaman içinde

[607] STANDING; Notion, s. 149.
[608] A. k.; s. 149.
[609] Kye Woo LEE, Kisuk CHO; "Female labour force participation during economic crises in Argentina and the Republic of Korea," International Labour Review. Vol. 144, No. 4, 2005, s. 426.
[610] ILO; Financial, s. 11.

yarıya indirilmiştir. Bununla birlikte, kriz öncesi işsizlik oranlarının iki katı işsizlik gözlenmektedir[611].

Öte yandan, krizler sadece açık işsizliğe neden olmamaktadır. Eksik istihdam altında, gizli işsizliğin iki katına çıktığı gözlemlenmiştir[612]. Mali krizler sonrasında, düzenli çalışanların istihdamdaki payı azalırken, düzensiz ve geçici çalışanların payı artmaktadır. Böylece, işgücü piyasası esnekleşirken, güvencesizlik yaygınlaşmaktadır[613]. İşgücü piyasası esnekliğinin başka bir görünümü, kıdem sürelerinin kısalmasıdır. Kriz sonrasında, üretim maliyetlerini düşürerek katma değer payını korumaya çalışan işletmeler, kıdemli işçileri işten çıkarmaktadır. Aksi durumda, kıdeme dayalı ücret sisteminde, işçilerin ücreti ile verimlilik arasındaki farkın azalması, işletmenin katma değer payını etkilemektedir[614].

Krizlerin yaşandığı tüm gelişmekte olan ülkelerde ücretler düşmüştür. Özellikle, Endonezya, Meksika ve Türkiye'de, kriz sonrasında, ücretler yıllık yüzde 11 ila 25 arasında azalmıştır[615]. Ancak, işgücü maliyetlerini düşürme çabası sadece ücretlerin azaltılmasıyla sınırlı değildir. Örneğin, 2001 Meksika krizi sonrasında, La Laguna'daki tekstil işçilerinin ücretleri, kriz öncesi dönemin yarısına ya da dörtte birine düşerken, primler ve sosyal yardımlar da kaldırılmıştır. Ayrıca, sağlık ve sosyal güvenlik yardımları tamamen ya da kısmen kaldırılmıştır[616].

Krizlerin neden olduğu durgunluk, gelişmekte olan ülkelerde istihdam yaratmayan canlanmaya neden olmaktadır. Bu süreçte yaşanan hızlı dolarizasyon ve dışsal sorunlar, mali krizlerin işgücü piyasası ve sosyal koşullar üzerindeki etkisini daha uzun süreli kılmaktadır. Toplam gelir kriz öncesi seviyesine ulaşsa bile, hem istihdam hem de ücretler kriz öncesindeki seviyelerinin altında kalmaktadır[617].

[611] van der HOEVEN, LÜBKER; s. 13 vd.
[612] A. k.; s. 11.
[613] CHO; s. 318.
[614] A. k.; s. 320.
[615] AKYÜZ; s. 44.
[616] van DOOREN; s. 488.
[617] AKYÜZ; s. 43.

Hanehalkı gelirinin azalmasına karşın, sosyal güvenlik ağlarının yetersizliği, bireyleri enformel sektörde ya da tarım sektöründe çalışmaya itmektedir. Ancak, hem ücretlerin hem de verimliliğin düşük olması, birçok ailenin yoksullaşmasına neden olmaktadır. Doğu Asya'da 1996 yılında günlük geliri bir doların altında 33,7 milyon çalışan yoksul bulunmaktaydı. Ancak, krizin doruk noktasına ulaştığı 1998'de çalışan yoksulların sayısı 50,6 milyona ulaşmıştır[618]. Gelişmekte olan ülkelerde, kriz sonrası dönemde, ekonomik büyümenin sağlanması ve işsizliğin azaltılmasına karşın, işsizlik ve enformel istihdam oranları, kriz öncesi dönemin üzerinde kalmakta ve yapısallaşmaktadır[619].

[618] ILO; Financial, s. 11.
[619] van der HOEVEN, LÜBKER; s. 10.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİLERİ

A. Türkiye'de Ekonomi Politikalarının Büyüme Üzerindeki Etkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin ekonomik büyüme eğilimi 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde değerlendirilmektedir. 1950'li yılların ortalarından itibaren sanayi üretimine geçilmesi, 1970'lerin sonuna kadar istikrarlı ve daha önceki dönemlere göre yüksek büyüme oranlarına ulaşılmasını sağlamıştır. Böylece, 20 yılı aşkın bu dönemde, kişi başına düşen gelir iki katına çıkarılabildi[620]. Özellikle, 1960-1980 yılları arasında, milli gelir yüzde 4,7 oranında büyürken, sermaye birikim süreci de hızlandı, gerçek sermaye stoku yılda ortalama yüzde 7 oranında arttı. Bu bakımdan, 1980 sonrası dönemle kıyaslandığında, daha istikrarlı ve yüksek oranlı büyüme dikkat çekmektedir[621].

Öte yandan, 1980 sonrası dönemde büyüme eğiliminin, önceki döneme göre, daha düşük ve istikrarsız olduğu gözlenmektedir. Yaşanan ekonomik krizlerin GSYİH'yı düşürmesi (örneğin, 2001 krizi GSYİH'yı yüzde 7,5 azaltmıştır), uzun dönemde kişi başına düşen gelirin artış hızının yüzde 1,5'in altına düşmesine neden olmuştur[622].

[620] DOĞRUEL, DOĞRUEL; Türkiye, s. 405.
[621] Mustafa İSMİHAN, Kıvılcım Metin ÖZCAN; "Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları: 1960-2004," İktisat İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa 241, Nisan 2006, s. 77.
[622] PAMUK; s. 395.

Tablo 7: Seçilmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Büyüme Oranları

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
AB 25	2,7	2,9	3,0	3,9	2,0	1,2	1,3	2,4	1,7	2,9
Almanya	1,8	2,0	2,0	3,2	1,2	0,0	-0,2	1,2	0,9	2,7
Fransa	2,2	3,5	3,2	4,0	1,9	1,0	1,1	2,3	1,2	2,2
İngiltere	3,0	3,3	3,0	3,8	2,4	2,1	2,7	3,3	1,9	2,8
ABD	4,5	4,2	4,4	3,7	0,8	1,6	2,5	3,9	3,2	3,3
Türkiye	7,5	3,1	-4,7	7,4	-7,5	7,9	5,8	8,9	7,4	6,1

Kaynak: Eurostat; growth.

Tablo 7 ve 8 incelendiğinde, Türkiye'nin son 10 yıldır pek çok gelişmiş ülkeden daha yüksek oranda büyüdüğü dikkat çekmektedir. Buna karşılık, kriz yıllarında ekonomi hızla küçülmüştür. Bu durum büyüme eğiliminin istikrarsızlığını ortaya koymaktadır. Bir başka sorun ise, yüksek büyüme oranlarının refaha yansımamasıdır.

Tablo 8: Seçilmiş Ülkelerde ve Türkiye'de SAGP Göre Kişi Başına Düşen Gelir

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
AB 25	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Almanya	116,4	114,7	113,4	11,7	109,9	108,5	112,5	111,1	110,0	110,2
Fransa	114,2	114,4	113,4	113,3	113,8	112,0	107,7	107,7	108,1	107,1
İngiltere	112,0	111,8	111,4	111,8	113,1	116,1	116,1	118,0	117,6	117,2
ABD	152,8	153,3	154,1	152,0	148,4	145,4	146,3	147,9	149,9	149,5
Türkiye	32,3	31,9	29,2	29,8	25,6	26,1	26,2	26,8	27,6	28,2

Kaynak: Eurostat; GDP per capita in PPS. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/... (27,04,2007).
Not: 1. SAGP: Satıl Alma Gücü Paritesi **2.** AB 25 her yıl için 100 alınmaktadır.

Bu bakımdan, 1980 sonrasında Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının, büyüme üzerindeki etkisi katma değer oluşumu ve küresel piyasalardaki rekabet konumu bakımından betimlenecektir. Böylece, Türkiye'de büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki çözümlenmeye çalışılacaktır.

1. Yapısal Uyum

1960 sonrasında uygulanan planlı ekonomi politikası, istikrarlı ve yüksek büyüme oranlarının yanı sıra, ekonomik ve toplumsal amaçları da gözeterek hızlı bir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yol açmıştır[623]. Ancak, 1970'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'de ekonomi politikalarında köklü bir dönüşüm yaşanmıştır[624]. Bu dönüşüm, planların sonuçları olarak değil, dış ve iç ekonomik gerekçelere dayalı olarak gerçekleşmiştir[625].

Dış etkenlerin başında 1974 yılında başlayan petrol krizi ve sonrasında tüm dünyada egemen olan yeni liberal politikalar gelmektedir[626]. Ayrıca, Kıbrıs Barış Harekatı'ndan kaynaklanan ekonomik ve politik sorunların da bu dönüşümde katkısı bulunmaktadır. Gerçekten, hem Kıbrıs Barış Harekatı sonucunda uygulanan ambargo, hem de krizin tüm dünyada işsizlik ve enflasyonu bir arada arttırmasıyla oluşan ağır ekonomik bunalım, Türkiye'yi etkilemiştir[627].

Dönüşüme neden olan iç etki ise, yerel işletmelerin uluslararası piyasalara açılma isteğidir. 1970'lerde belirli sayıda işletme holdingleşme sürecini tamamlamıştır. Tüketim mallarının üretiminde, iç piyasanın sınırına dayanan işletmeler yeni piyasa arayışına girmiştir. Ancak, bu süreçte, yeterli teknolojik gelişimin sağlanamaması işletmeleri işgücü maliyetleri üzerinden rekabet etmeye

---

[623] Bkz. Cahit TALAS; **Ekonomik** Sistemler. 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 552 vd.
[624] Gülten KAZGAN; Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001: 'Ekonomi Politik' Açısından Bir İrdeleme. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 174 vd.
[625] Yakup KEPENEK, Nurhan YENTÜRK; Türkiye Ekonomisi. 16. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004, s. 193.
[626] Krizin tüm dünyadaki, etkileri ve kriz sonrası ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüm için bkz. KAZGAN; s. 135 vd.
[627] KEPENEK, YENTÜRK; s. 194.

itmektedir. Öte yandan, teknoloji yoğun yatırımlar için gerekli döviz talebinin karşılanması, ekonomiye döviz girişini sağlayacak politikaların uygulanmasını gerektirmektedir. Gerçekten, bu iki unsur, 1980 sonrası başlayan yapısal uyum sürecinin temel özelliğidir. 1980'lerde mali ve ticari serbestleştirmeyle birlikte, işgücü maliyetlerinin baskılandığı yeni bir dönem başladı[628]. Bu yapısal uyum sürecinin maliyetleri, toplumda eşit paylaştırılmadığı gibi, uzun dönemde makro ekonomik dengeleri de bozmuştur[629].

Yapısal uyum sürecinin ilk ayağını 1980 yılında açıklanan, 24 Ocak Kararları olarak bilinen, istikrar programı oluşturmaktadır. Ancak, dokuz ay sonra uygulamaya konulabilen program, UPF ve DB'nin ekonomik ve teknik desteği ile hazırlanmıştır[630]. 24 Ocak Kararları Türkiye'de uzun dönemli ve yapısal bir dönüşüm sağlamaya yöneliktir[631]. Programın temel özelliği, ithal ikameci büyüme stratejisinden dışa açık büyüme stratejisine dönüşümü sağlayarak, Türkiye'nin liberal bir ekonomik sisteme dönüşmesiyle, uluslararası piyasalara eklemlenmesini sağlamasıdır[632]. Bu bağlamda, programın üç temel önceliği bulunmaktadır. İlki, cari açığın azaltılması ve dış borçların düzenli ödenmesinin garanti altına alınmasıdır. Bunun için, sanayi malları ve hizmetlerin ihracının artırılması hedeflenmektedir. İkincisi ise, istikrar tedbirleriyle enflasyonun düşürülmesidir. Üçüncü öncelik ekonomik büyümedir. Ancak, büyüme ilk iki önceliğin sağlanması için, vazgeçilebilecek bir unsurdur. Büyüme yabancı yatırımların artışı ve atıl kapasitenin kullanılmasıyla sağlanmak istenmektedir. Bununla birlikte, teşvikler ihracata yönelik olarak yapılarak, kamu yatırımlarının azaltılması ve büyümeyi amaçlayan, belirli sektörlere yönelik, teşvik uygulamalarından vazgeçilmiştir.[633].

24 Ocak Kararlarıyla, başta fiyat ve ücret olmak üzere tüm ekonomik işleyiş, kamu müdahalesinin azaltılmasıyla, piyasa koşullarına bırakılmıştır. Arz ve talep

[628] Koray R. YILMAZ; "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Bikrimi – Sınıf Merkezli Bir Çerçeve," Yay. Haz. Fuat ERCAN; Yüksel AKKAYA; Kapitalizm ve Türkiye I. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 222.
[629] RODRIK; Küresel, s. 76.
[630] Yılmaz AKYÜZ, Korkut BORATAV; "The Making of The Turkish Financial Crisis," World Development. Vol. 31, No. 9, 2003, s. 1550.
[631] KEPENEK, YENTÜRK; s. 209.
[632] AKYÜZ, BORATAV; s. 1550.
[633] KAZGAN; s. 196.

dengesi ekonomik işleyişin belirleyicisi olmuştur. Öte yanda, ekonominin uluslararası piyasalara açılmasıyla, uluslararası fiyat ve üretim maliyetleri yerel piyasada rekabet baskısı oluşturmuştur[634]. Bu bağlamda, 24 Ocak Kararlarıyla ücretlerin baskılanarak, işgücü maliyetlerinin düşürülmesinin[635] üç amacı bulunmaktadır. İlk olarak, işgücü maliyetlerinin düşürülmesiyle, kar oranlarını artırarak yatırımları uyarmak istenmektedir. İkinci olarak, işgücü piyasası üzerinden üretim maliyetlerinin düşürülmesiyle, uluslararası piyasalarda karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı rekabet gücü sağlanmak istenmektedir. Üçüncü ve son olarak, iç talebi kısarak, ihracatı artırmak amaçlanmaktadır[636].

24 Ocak Kararlarıyla sanayi yapısı ve üretim ilişkileri yapısal uyum[637] sürecine girmiştir. 1989 yılında 32 Sayılı Kararname ile uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kambiyo kontrollerinin kaldırılması, yapısal uyumun diğer ayağı olan, mali piyasaların serbestleştirilmesini sağlamaktadır. Böylece, Türkiye'de 1990'lı yıllarda ulusal sermaye birikiminin biçiminde ve ekonomik büyümenin sağlanmasında köklü bir dönüşüm yaşanmıştır[638].

Uluslararası mali piyasalarla bütünleşmeyi amaçlayan bu uyum süreci, üç temel beklentiden kaynaklanmaktadır. İlk olarak, yurt içi ve yurt dışı tasarrufların mali piyasaya aktarılmasıyla gerçek sektör için kredi hacminin genişleyeceği beklenmektedir. İkinci olarak, ulusal piyasadaki faiz oranlarının düşürülmesiyle uluslararası faiz oranlarına yakınsama sağlanacağı düşünülmektedir. Bir başka deyişle, sermayenin maliyetinin sermayenin bol olduğu ülkelerdekine yakınsaması amaçlanmaktadır. Üçüncü olarak, ilk iki unsur sonucunda, ulusal piyasadaki yatırımların ve büyüme hızının artacağı beklenilmektedir. Ancak, 1989 yılında

[634] KEPENEK, YENTÜRK; s. 197.
[635] 1980 sonrasında, başta anayasa olmak üzere, yasal düzenlemeler işgücü maliyetlerinin düşürülmesinde etkin rol oynamıştır. Bkz. Cahit TALAS; Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika **Tarih**i. Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 229 vd.
[636] KEPENEK, YENTÜRK; s. 200.
[637] Burada söz edilen uyum süreci 1958 ve 1970'li yıllarda uygulanan istikrar önlemlerinden farklıdır. 1980 önceki döneme, anlatımda bütünlük sağlama adına girilmemektedir. Bkz. A. k.; s. 209.
[638] YELDAN; Türkiye, s. 11.

Türkiye ekonomisinin küresel mali sisteme eklemlenmesi, büyüme eğiliminin mali piyasalar tarafından biçimlendirilmesine yola açmıştır[639].

Mali piyasaların serbestleştirilmesi, ulusal ekonominin sermaye hareketlerinden daha çok etkilenmesine neden oldu. Bu bakımdan, hükümetlerin makro ekonomi politikalarını belirleme yetisi de kalmadı. Gerçekten, hükümetler makro değişkenleri belirleyen araçları kullanarak, ekonomiyi dolaylı yollardan, kısmen biçimlendirebilmektedirler. Öte yandan, mali piyasalar hızlı bir şekilde serbestleştirilirken, gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilememiştir. Ayrıca, ürün piyasası ve dış ticaretin serbestleştirilmesinin olumlu sonuçları alınmadan ve uluslararası piyasalarda rekabet gücü elde edilmeden mali piyasalar serbestleştirilmiştir. Bu nedenle, dünya ölçeğine göre yüksek faiz ve yabancı sermaye girişlerinin düşük tuttuğu döviz kuru, yüksek arbitraj gelirleri sunmaktadır. Sonuçta, kamu açıkları yabancı sermaye girişleri ile finanse edilirken, bir yandan da ithalat ve tüketim hacminin genişlemesi büyümeyi hızlandırmıştır. Kısa vadeli ve spekülatif kazançlara dayalı olan büyüme süreci yapay bir nitelik kazanmaktadır. Dolayısıyla, bu yapay büyüme eğilimi, 1993 yılından itibaren birçok mali krizin çıkmasına neden olmuştur[640].

Bu sürdürülemez yapı karşısında, UPF ile stand by anlaşmaları yapılarak, yapısal uyuma devam edilmektedir. Gerçekten, 1994 yılında alınan 5 Nisan kararları da bu çerçevededir. Kamunun müdahalesinin özelleştirmelerle azaltılması, merkez bankasının özerkleştirilmesi ön plana çıkan kararlardır. Devalüasyon sonrasında, ihracat arterken, ithalat azalmıştır. Ancak, TL'nin hızla değerlenmesi sonucu yüksek arbitraj gelirlerinin oluşması engellenememiştir[641].

Bu yapının neden olduğu kamu açıkları ve dış borçların artışı, 1999 yılında UPF ile yeni bir stand by anlaşmasının yapılmasına yol açmıştır. Bu kapsamda hazırlanan ekonomi programının dört temel unsuru bulunmaktadır. İlki, sıkı maliye

[639] A. k.; s. 12.
[640] İsmail ŞİRİNER, Yılmaz DOĞRU; Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politiği: 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme. Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 162.
[641] KEPENEK, YENTÜRK; s. 484 vd.

politikalarının uygulanmasıdır. İkinci unsur, enflasyon hedeflemesiyle uyumlu gelirler politikasıdır. Üçüncü unsur, kur ve para politikasıdır. Dördüncü ve son unsur, siyasi iradenin desteğinin sağlanmasıdır. Ancak, bu ekonomi programına karşın, spekülatif sermaye girişleri, mali kırılganlığı artırarak, merkez bankası rezervlerini hızla eritmiş ve Şubat 2001 krizine yol açmıştır. Kriz sonrasında güçlü ekonomiye geçiş programı hazırlanarak döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır[642].

2000'li yıllarda, değişen hükümetlere karşın, UPF ile ilişkiler devam etmiş, liberal ekonomi politikalarının uygulanması sürdürülmüştür[643]. Bu bağlamda, Türkiye, normal koşullarda kullanabileceği, UPF'deki kotasının çok üzerinde kredi kullanmıştır[644].

Günümüzde uygulanan UPF programının üç temel özelliği bulunmaktadır. İlk olarak, kamu kesimi için yüzde 6,5 faiz dışı fazlaya ulaşma hedefi için mali tasarruf amaçlanmaktadır. İkinci özellik, fiyat istikrarını sağlamak için daraltıcı para politikalarının "bağımsız"[645] merkez bankası tarafından uygulanmasıdır. Son olarak üçüncü özellik, özelleştirme, kamu işletmelerinde istihdamın azaltılması ve özel sektöre her türlü mali yardımın kaldırılmasını içeren yapısal reformların sürdürülmesidir. Bu program çerçevesinde, mali dengelerde fazla yaratma ve enflasyonu düşürme hedefine odaklı merkez bankası, fiyat istikrarı dışındaki tüm makro ekonomik istikrar sorunlarından uzaklaşmaktadır[646].

Dışa açılan Türkiye ekonomisi, döviz kuru rejimini serbest piyasa bırakmıştır. Bunun sonucunda, hükümetler, gerçek faiz oranları, döviz kuru ve büyüme üzerindeki kontrollerini kaybetmişlerdir. Dolayısıyla borç stokunun milli gelire oranını değiştirebilecek tek maliye politikası aracı olarak faiz dışı fazlanın

---

642 ŞİRİNER, DOĞRU; s. 165.
643 A. k.; s. 167.
644 ERDAL; s. 66.
645 Bkz. Yuk.; s. 91.
646 Ebru VOYVODA, Erinç YELDAN; "Turkish Macroeconomics under the IMF Program: Strangulation of the Twin-Targets, Lopsided Growth and Persistent Fragilities," Paper presented to the Annual Congress of the Chamber of Engineers and Architects. Ankara, December 2005, s. 3.

yaratılması kalmaktadır. Bir başka deyişle, yapısal uyum dışa bağımlılığı artırırken, kullanılabilecek makro politika araçlarının sayısını da azaltmaktadır[647].

1980 sonrasında ithal ikamesine dayalı büyümenin yerine, dışa açık büyümenin tercih edilmesi, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin artmasıyla da bağlantılıdır. Bu bakımdan, 1987 yılında Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik başvurusunun yapılması ve 1995 yılında Gümrük Birliğine girilmesi ön plana çıkan gelişmelerdir. Gerçekten, yapısal uyum süreci, son yıllarda AB'ye üyelik sürecinde hızlanmıştır. Öte yanda, Ortadoğu ve eski sosyalist ülkelerle ekonomik ilişkiler de artmaktadır. Yapısal uyum sürecini hızlandıran başka bir gelişme, 1995 yılında uluslararası mal ve hizmet ticaretine uyumu sağlayan Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olunmasıdır[648].

Serbest piyasa ekonomisine geçilmesi, uluslararası ekonomik işleyişe eklemlenmenin sağlanabilmesi ve bu sürecin işleyebilmesi için kısa zamanda çok sayıda yasa çıkartılmıştır. Gerçekten, özellikle son dört yıllık süreçte, kanun paketleri içerisinde niteliği ve içeriği çok farklı olan kanunlar TBMM'den hızla geçirilerek, yapısal uyumun yasal yönleri de tamamlanmaktadır[649].

2. Mali Piyasalar ve İstikrarsızlık

1989 yılında, mali piyasalar güvence altına alınmadan ve enflasyon kontrolü sağlanmadan, hızlı bir serbestleşme sürecine girildi. Faiz oranlarının piyasa bırakılması ve kamunun merkez bankası tarafından finansmanın terk edilmesi, kamu sektörünün açıklarının finansman maliyetini ve iç borç ile faiz ödemelerinin milli gelire oranını arttırdı. Mali serbestleşmeden beklenen, özel kesim yatırımları üzerinde temizleme etkisi oluşmadan kamu borçlarının çevrimini sağlamaktı. Ancak, piyasaya girişi kolaylaşan yabancı sermayeye karşın, faiz oranlarının yükselmesi,

[647] Ebru VOYVODA; "Türkiye Ekonomisinde Kamu Maliye Politikaları ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme," ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkiler. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 67.
[648] Fikret ŞENSES, Erol TAYMAZ; "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?" der. A. Haşim KÖSE; İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. İletişim, 2003, s. 432.
[649] ERCAN; s. 391 vd.

hükümetlerin borç ve faiz çevrimini zorlaştırdı. Bu nedenle, 1990'larda kamu borçlarının faiz oranlarının yüzde 30'u aşması, borçların hızla artmasına yol açtı. Böylece, faiz ödemeleri 1980'lerin sonlarında vergi gelirlerinin yüzde 20'sinin altındayken, 1990'ların sonunda yüzde 75'ine çıktı. Bu süreçte, bankacılık sektörü, uluslararası borçlanmanın kolaylaşması ve yerel mevduatların artışının yanı sıra, kamu borçlarının yüksek faizleriyle arbitraj marjına bağımlı hale gelerek genişledi. Ancak, yüksek parasal riskleri de üstlenmiş oldu. Sonuçta, kamu kesimi borçlanma gereği 1990'lar boyunca sürekli arttı[650]. Gerçekten 1989-2005 yılları arasında, Türkiye'nin dış borç stoku tüm gelişmekte olan ülkelerden daha fazla artmıştır. Bu dönemde, gelişmekte olan ülkelerin dış borç stokunun artış oranı yüzde 5,4 düzeyinde gerçekleşirken, Türkiye'ninki yüzde 9,1 olmuştur[651].

Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu, borç bulabilmek için ihracat fazlası yaratmak zorunda kalmıştır. Ancak, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bağlantıları, sürekli olarak borç bulma imkanı tanımıştır[652]. Öte yandan, iç borç stokunda da hızlı bir artış gözlenmektedir. 1995 yılından itibaren her sene, tüm borç stokunun yarısı kadar yeniden borçlanılmaktadır. Kamu bütçesi yatırım ve büyümeye odaklı değildir. Kamu bütçesinden yapılan harcamalar, alt yapı, sosyal harcamalar ve büyümenin kaynaklarını oluşturacak alanlara gitmemektedir. Harcamalar, borç ve faiz ödemeleriyle, mali piyasa aracılığıyla kaynak transferine dönüşmektedir[653]. 1980 yılında kamu harcamalarının milli gelire oranı yüzde 30,5; 2005 yılına gelindiğinde yüzde 32,4'tür. Kamu gelirlerinin milli gelir içindeki payı ise, 1980'de yüzde 25, 2005 yılında yüzde 20,3'dür. Bütçe gelir gider farkı 2002 yılına kadar sürekli olarak artarak yüzde 98'e ulaşmıştır. Bununla birlikte, kamu maliyesinin yeniden yapılandırılmasıyla 2005'de yüzde 2'ye düşürülmüştür. Ancak, bu durum kamunun mal ve hizmet ürettiği alanlardaki yatırımlarının kesilmesiyle sağlanmış ve uzun dönemde büyümenin kaynaklarını olumsuz etkileyecek bir yapıya neden olmuştur.

[650] AKYÜZ, BORATAV; s. 1551.
[651] Korkut BORATAV; "**Dünya** Ekonomisinde Değişimler ve Türkiye'ye Yansımaları," 31. İktisatçılar Haftası, İstanbul, 4-7 Nisan 2007, (Yayınlanmamış Tebliğ), s. 10.
[652] YENTÜRK; s. 474.
[653] YELDAN; Türkiye, s. 6.

Sonuçta, 1980 sonrasında kamu borçlanarak mali piyasaları finanse etmekte, buna karşın gerçek sektörden hızla çekilmektedir[654].

Borçlanmanın yarattığı diğer bir olumsuzluk ise, Merkez Bankası döviz rezervlerinin sürekli artmasıdır. Olası mali krizlere karşı yüksek oranlarda uluslararası rezerv tutulması, kıt döviz kaynaklarının atıl olarak bekletilmesine neden olmaktadır[655]. Gerçekten, Merkez Bankası döviz rezervleri 2006 yılı başında 50,5 milyar dolara çıkmıştır. 2006 yılı sonunda 60,8 milyar dolara, 2007 Ocak-Şubat döneminde 65 milyar dolara yükselmiştir[656]. Bir başka deyişle, 65 milyar dolar atıl bırakılmak zorunda kalınmıştır.

Öte yandan, 2001 sonrası dönemde dış borçlara ilişkin iki özellik ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, yabancı borçların çoğunluğunun kısa vadeli olmasıdır. İkinci özellik ise, özel sektör işletmelerinin kamu kesiminden daha fazla borçlanmasıdır[657].

1980 sonrasında, dışa açık büyüme modeli benimsenmiştir. 1980'lerin ilk yarısında, ücretlerin baskılanması, devalüasyon ve kamunun ihracatı doğrudan desteklemesi ile büyüme hızı yükselmiştir. Ancak, 1980'lerin ortasından itibaren bütçe açıklarının borçla finansmanı ve TL'nin değer kazanması ekonomik sorunları artırmıştır. Buna karşılık, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi beklentileri karşılamamış, büyüme hızı düşmüştür. Gerçekten, 1980 sonrasında daha sık gözlenen ve mali piyasalarda başlayan krizler, tüm ekonomiyi etkileyerek uzun dönemli büyümeyi istikrarsız kılmıştır[658]. Bu durum, özellikle 1990'larda, sermaye işlemlerini serbestleştiren gelişmekte olan ülkelere özgü, istikrarsız bir büyüme

[654] ŞİRİNER, DOĞRU; s. 181.
[655] YELDAN; Türkiye, s. 10.
[656] DPT; Ekonomik Gelişmeler. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Mart 2007, s. 14.
[657] Erinç YELDAN; **Patterns** of Adjustment under the Age of Finance: The Case of Turkey as a Peripheral Agent of Neoliberal Globalization. Working Paper No. 126, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherest, 2007, s. 9.
[658] Hüseyin Mualla YÜCEOL; "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri," İktisat, İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa: 243, 2006, s. 84.

eğilimidir[659]. Türkiye'de de, benzer şekilde, sermaye hareketlerindeki büyük dalgalanmalar büyüme eğilimini istikrarsız kılmıştır[660].

Yabancı sermaye işlemleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması ve TL'nin konvertibilitesinin açıklanması, ulusal mali piyasayı küresel piyasalara eklemlerken, küresel piyasalarla rekabete sokmuştur. Ancak, bu durum Merkez Bankasının döviz kuru ve faiz oranları üzerindeki kontrolünü kaybetmesine neden olmaktadır. Böylece, 1990'ların başından itibaren, yüksek faiz ve arbitraj imkanları mali piyasa üzerinde belirleyici olmaktadır. Sonuçta, kısa vadeli sermaye girişleri ile likidite sağlanmıştır. Kamu harcamalarının finansmanı ve ithalat maliyetleri ucuzlamıştır. Ancak, cari açığın ve kamu kesimi borçlanma gereksiniminin artmasına neden olan bu süreç, büyüme, kriz ve uyum döngüsüne yol açmaktadır. Mali dengelerin bozulması, bu biçimde büyümenin sürdürülemez olduğunu göstermekte, mali krizler ise bunu kanıtlamaktadır. Krizler sonucunda, başta ücretler ve istihdamdaki gerileme, krizlerin maliyetlerinin işgücü piyasasına aktarıldığını göstermektedir[661] .

Gerçekten, yüksek ve değişken faiz oranları ile değerli, ancak güvensiz TL, yabancı sermaye giriş ve çıkışlarında belirsizliği artırarak büyümede ani genişleme ve daralma evrelerine yol açmaktadır. Mali sistemin kuralsızlaştırılması, yabancı sermaye giriş ve çıkışlarına büyük bir serbesti tanımıştır. Ekonomideki belirsizliklere bağlı olarak, yabancı sermaye girişleri ile bankaların fon kaynaklarının vadeleri kısalarak, toplam yükümlülükler içinde yabancı para cinsinden yükümlülüklerin oranı artmaktadır. Döviz kurları ve faiz oranlarındaki istikrarsızlık ekonomik bunalıma yola açmaktadır. Buna karşın, merkez bankası ve hazinenin uyguladığı politikalar, faiz ve döviz kuru arasındaki dengenin yabancı sermaye çekilerek sağlanmasını içermektedir. Ancak, bu durum kısa vadeli borçların artmasını teşvik etmektedir. Kısa vadeli ve spekülatif sermaye girişlerinin artması, ulusal yatırımlar,

[659] Bkz. Nilgün ERDEM; "Finansal Krizler: Türkiye, Meksika ve Güney Kore Deneyimleri," Haz. Fuat ERCAN, Yüksel AKKAYA; Kapitalizm ve Türkiye I. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 285.
[660] AKYÜZ, BORATAV; s. 1552.
[661] Erinç YELDAN; "Neoliberal **Global** Remedies: From Speculative-led Growth to IMF-led Crisis in Turkey," Review of Radical Political Economics. Vol. 38, No. 2, 2006, s. 199.

kamu tasarrufları ve cari hesaplar üzerinde dengesizliği artırarak büyümeyi olumsuz etkilemektedir[662].

2003-2006 yılları arasında küresel piyasalardaki (görece) istikrarlı yapı, dünya genelinde büyüme eğilimini artırmıştır. Bu büyüme eğilimini büyük ölçüde, 2002 yılında yaygın olarak yaşanan mali krizler sonrasındaki ekonomik düzelme süreci sağlamaktadır. Bu süreçte, uluslararası sermaye hareketleri canlanırken, Türkiye'nin aldığı pay dikkat çekicidir. Yükselen piyasalara giren yabancı sermaye içinde Türkiye'nin payı sürekli artmaktadır. Bu pay, 2004 yılında yüzde 7,1 iken, 2005'de yüzde 9 ve 2006'da yüzde 12,7'ye çıkmıştır. Böylece son dört yıllık dönemde 131 milyar doları aşan yabancı sermaye girişi gerçekleşmektedir[663].

Ancak, 1989 yılından itibaren yabancı sermaye girişlerinde hızlı bir artış gerçekleşmesine rağmen, ortaya çıkan tasarruf fazlasının kredilerle gerçek sektör yatırımlarına dönüşmediği gözlenmektedir. Aksine, bu açıdan kredilerde bir daralma yaşanmaktadır[664].

Öte yandan, Türkiye'ye giren yabancı sermaye hareketlerinin bileşenine bakıldığında, kısa vadeli sermaye hareketleriyle portföy yatırımlarının ağırlığı dikkat çekmektedir[665]. Buna karşın, sermaye hareketlerine işlerlik kazandıracak mali piyasa oldukça sığdır ve gerçek piyasalardaki üretimden kopuktur. Gerçekten, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda kayıtlı işletme sayısı az olmasına rağmen, 2000 yılında görüldüğü gibi, milli gelire eşit değerde işlem gerçekleştirilebilmektedir[666].

---

[662] Ahmet ŞENGÜL, Süleyman DEĞİRMEN; "Kısa Süreli Sermaye Hareketlerinin Türkiye'nin Ekonomik Büyümesine Etkisi: Sermaye Piyasası ve Bankacılık Kanalı," ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkiler. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 82.

[663] BORATAV; Dünya, s. 5.

[664] YELDAN; Türkiye, s. 14.

[665] TEMİZ; s. 160.

[666] Tülay ARIN; "Türkiye'de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması," der. A. H. KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 597.

Aşırı değerli ulusal para ve yüksek faize dayalı olarak, spekülatif ve istikrarsız büyüme eğilimi gösteren bir ekonomide[667], yerel işletmelerin yatırım ve üretim kararları değişmektedir. Mali piyasaların yüksek gelir imkanı sunması ve borsanın hızla büyümesi, yerel işletmeler üzerinde temizleme etkisi yaratmaktadır. 2001-2005 döneminde 500 büyük sanayi işletmesinin gelirlerinin, yıllar itibariyle, yüzde 547; 113,2; 71,8; 39,1; ve 37'si mali piyasadan sağlanmıştır. Bu durum, hiç kuşkusuz, yatırımların kısılması ya da yatım yapılmaması anlamına gelip, üretimin artmasını ve istihdam yaratılmasını engellemektedir[668].

Öte yandan, mali serbestleşme ile DYY'ların artacağı beklentisi yaygındı. DYY'ların yüksek katma değer ve istihdam yaratacak imalat sanayinde yoğunlaşacağı beklenilmekteydi. Ancak, 2007 yılı Ocak-Şubat dönemi verileri bu beklentinin karşılanmadığını göstermektedir. Uluslararası sermayeli işletmelerin sektörel dağılımına bakıldığında, imalat sanayindeki 89 işletmeye karşılık, toptan ve perakende ticaretinde 130, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetlerinde 121 işletme bulunmaktadır[669]. Öte yandan, aynı dönemde gerçekleşen 6.875 milyon dolarlık DYY'ın, 5.671 milyon dolarının mali aracı kuruluşların faaliyetleri altında toplanması dikkat çekicidir. İmalat sanayi, 1.010 milyon dolarlık DYY çekmiştir[670]. Öyleyse, DYY'lar, aşırı değeli YTL'nin sağladığı alım gücü ve mali piyasalardan elde edilebilecek yüksek gelirlerden yararlanmak için yapılmaktadır.

B. Katma Değer Oluşumu ve Değişim

1. Dış Ticarete Dayalı Ekonomik Büyüme

Türkiye'de ithal ikameci dönemde, yurt içinde üretilemeyen veya talebi karşılanamayan mal ve hizmetlerin ticareti serbest bırakılmaktaydı. Bununla birlikte, gümrük vergileri, resim ve harçların uygulanmasıyla ithalat sınırlandırılmaktaydı.

[667] YELDAN; Global, s. 199.
[668] ERDUT; Dönüşüm, s. 9.
[669] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı; Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, Nisan 2007, s. 9.
[670] A.k.; s. 4.

Ancak, 1980 sonrasında ithalatı artırmayı amaçlayan, dışa açık büyüme modeli benimsendi ve dış ticaret serbestleştirildi. Böylece, ülkenin karşılaşmış olduğu döviz dar boğazının da aşılacağı düşünülmekteydi[671].

Ayrıca, dış ticaretin serbestleştirilmesiyle[672], yerel piyasanın sınırlarının aşılacağı, ülkeler arasında fiyatların yakınsaması sonucunda ucuz girdilerin satın alınabileceği ve teknoloji transferinin gerçekleşeceği varsayılmaktadır[673]. Bu bağlamda, dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması sonucunda, ülkeler arasında gelir farklılıklarının ve yoksulluğun azalacağı beklenilmektedir[674]. Türkiye'de 1980 sonrası yapısal uyum programları, bu beklentiler doğrultusunda, dış ticaretin serbestleştirilmesini içermektedir[675].

Dış ticaretin serbestleştirilmesi, dış ticaret hacmini hızla artırmıştır. 1980 yılında GSMH'nın yüzde 4,2'si olan ihracat, mali serbestleştirmenin gerçekleştirilmesine kadar yüzde 11-12 seviyesine çıkmıştır. Mali serbestleşmenin gerçekleştiği 1990'lı yıllarda bu payda gerileme yaşanmıştır. Ancak, yaşanan ekonomik krizler sonucunda iç piyasanın daralması ihracatın GSMH içindeki payını daha hızlı artırmıştır. 1994 krizinden sonra, bu pay yüzde 12-14'e çıkarken, 2001 kriziyle yüzde 21,3'e yükselmiştir. Öte yandan, dış ticaretin serbestleştirilmesiyle, sanayi mallarının ihracatının toplam ihracat içindeki payı yüzde 30'lardan yüzde 90'lara çıkmıştır[676].

---

[671] KEPENEK, YENTÜRK; s. 289.

[672] Bir endekse göre, Türkiye'de ticari serbesti 1980 yılında 6 iken, 1985'e gelindiğinde, hızlı bir sıçrama göstererek 14'e ulaşmıştır. Bir başka endekse göre ise, 1979 yılında 12,9 olarak ölçülen ticari serbesti 2000 yılında 65,2'ye çıkmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'de dış ticaretin serbestleştirilmesinin çok hızlı gerçekleştiği görülmektedir. Bkz. Utku UTKULU, Durmuş ÖZDEMİR; "Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth in Turkey," Economics of Planning. Vol. 37, No. 3/4 ,2004, s. 254 vd.

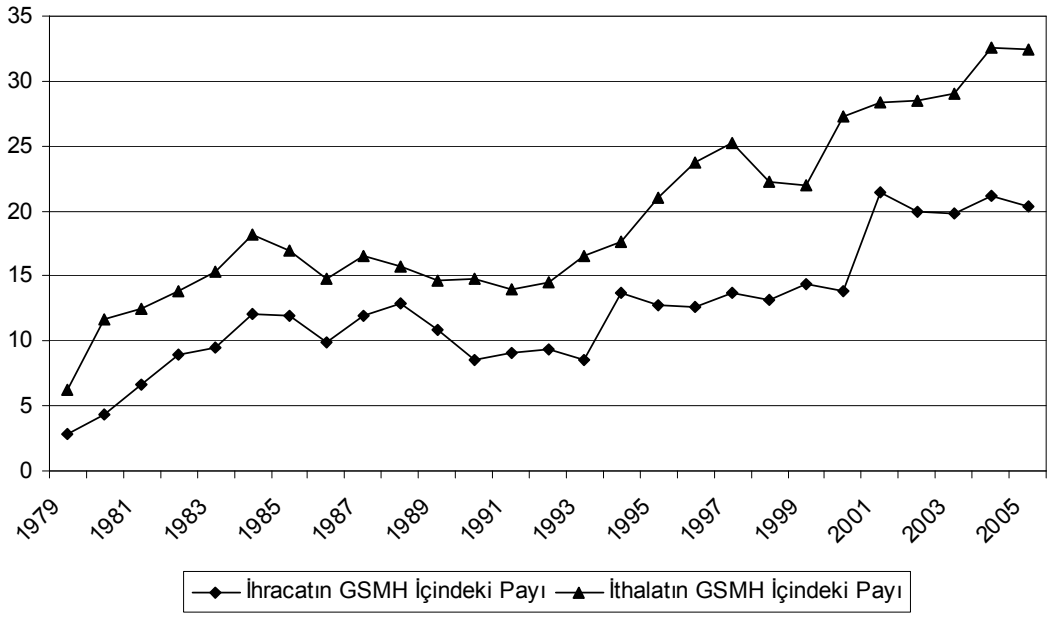
[673] Ümit İZMEN; "Geçmişte ve Günümüzde Büyüme Stratejisi Uygulamaları," Makroekonomik Çerçeve Dinamikleri/Strateji. TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No.1, İstanbul, 2005, s. 32.

[674] TÜSİAD; Seçilmiş Sektör Kurum Politika Örnekleri. TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No. 2, TÜSİAD, 2005, s. 39.

[675] TEMİZ; s. 156.

[676] ARIN; s. 579.

Grafik 2: İthalat ve İhracatın GSMH İçindeki Payları

Kaynak: TUİK; İstatistik Göstergeler 1923-2005. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2006, s. 415.

1980 sonrasında uygulanan dışa açık büyüme modelinde, ihracat artışları devalüasyonlarla ve ücretlerin düşülmesiyle, ihraç mallarının fiyatlarının aşağı çekilmesi sonucunda sağlanmıştır. Öte yandan, kamunun ihracata yönelik üretim yapan işletmelere sağladığı teşvikler imalat sanayi ürünlerinin ihracatını 10 yıl içinde 5 kat artırarak 1990'da 12,1 milyar dolara çıkarmıştır[677].

Dış ticaret hacmini genişleten en önemli unsur, 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği (GB) anlaşmasının yapılmasıdır. Ancak, bu artış büyük ölçüde GB anlaşmasından dolayı AB ülkelerinden yapılan ithalatın artmasından kaynaklanmaktadır. TL'nin değer kazanması, AB'den yapılan ithalat içinde yatırım ve ara malalarının ithalatının payının yüzde 80-90'lara çıkmasına neden olmuştur. GB'e girilmesinin ardından tarifelerin sıfırlanması, tüketim mallarının artışına da

[677] Erol TAYMAZ, Halit SUİÇMEZ; Türkiye'de Verimlilik, Büyüme ve Kriz. Tartışma Metni 2005/4, Türkiye Ekonomi Kurumu, Nisan 2005, s. 17.

neden olmuştur. Böylece, tüketim mallarının ithalatı 1999 yılına gelindiğinde üç kat artarak yüzde 19,2'ye yükselmiştir[678].

GB anlaşması, Türkiye'nin küresel ekonomiye daha hızlı eklemlenmesini sağlamıştır. Anlaşma, ticaretin serbestleşmesi dışında, DYY yoğunlaşmasını ve bölgesel eklemlenmenin sağlanmasını da gerçekleştirmiştir. Ancak, bu eklemlenme sürecinde Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki rolü, ucuz işgücü sayesinde, emek yoğun üretim süreçlerinin gerçekleştirilmesine, girdilerin ithalatı ve yerel taşeronların egemen işletmelerle zayıf bağlar kurmasına dayalıdır. GB sonrasında, temizleme etkisi, sürdürülebilir sanayi kalkınmanın ve istihdamın yaratılmasını engellemiştir[679].

Bu durum, dış ticaret hacminin artmasına rağmen, imalat sanayinin gelişemediğini göstermektedir. İmalat sanayinin 1980 sonrası gelişimi, önceki dönemlerin altında kalmaktadır[680]. Gerçekten, 1980 sonrası ihracat artışının sağlanması önceki dönemlerde oluşan sabit sermaye yatırımları ve atıl kapasitenin kullanılmasıyla gerçekleşmiştir[681]. Öte yandan ulusal sanayi, emek yoğun üretim aşamalarından yüksek katma değer yaratan aşamalara geçememiştir. Böylece, ihracatın ithalata bağımlı hale gelmesi, dış ticaretin büyüme ve istihdama etkisini azaltmaktadır. Bu yapı, TL'nin aşırı değerlenmesiyle mal ve hizmetlerin ithalatının artırmasından da anlaşılmaktadır[682]. Yapılan devalüasyonlar uzun dönemde ihraç mallarının fiyatını düşürmüş ve ihracat artmıştır. Ancak, ihracatın ithal ara mal ve yatırım mallarına bağlı olması maliyet artışlarına yol açmaktadır[683].

İhraç ettiğimiz sanayi ürünlerine bakıldığında, emek yoğun ürünlerin ağırlığı dikkat çekmektedir. Gerçekten, sanayi malları ihracatında, başta emek yoğun mallar

---

[678] Dilek SEYMEN; "Dünya Ticaretindeki Yeni Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi," Haz. Fuat ERCAN, Yüksel AKKAYA; Kapitalizm ve Türkiye I. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 300.

[679] Özlem ONARAN; **Wage** Share, Globalization and Crisis: The Case of The Manufacturing Industry in Korea, Mexico, and Turkey. Working Paper No. 132, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherst, 2007, s. 10.

[680] Tuncer BULUTAY; "İktisat Kuramı, Eğitim ve Gelir Bölüşümü," İktisat İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa: 241, 2004, s. 45.

[681] TEMİZ; s. 155.

[682] BULUTAY; s. 45.

[683] KEPENEK, YENTÜRK; s. 202 vd.

olmak üzere, kaynak ve ölçek yoğun malların payına karşılık, bilime ve uzmanlaşmaya dayalı ürünlerin payının az olduğu görülmektedir. Oysa, ithal edilen mallarda, emek, ölçek ve kaynak yoğun mallar arasında dengeli bir dağılım bulunmakla birlikte, bilime ve uzmanlaşmaya dayalı malların üçte birlik bir payı bulunmaktadır[684].

2002-2005 yılları arasında imalat sanayinde ithalatın maliyetlere oranı yüzde 62,3'tür. Öte yandan, enerji sanayi dışındaki imalat sanayinde ithalatın maliyetler içindeki payı sürekli olarak artmaktadır. Bu pay 2003 yılında yüzde 48,5 düzeyindeyken, 2004 yılında yüzde 53,7'ye, 2005 yılında ise yüzde 54,4'e yükselmiştir[685]. Bu duruma koşut olarak, yerel üretimin ithalata bağımlılığını gösteren diğer bir veri ithalatın üretime oranıdır. 2003 yılında enerji sanayi dışında imalat sanayinde ithalatın üretime oranı 24,4 olarak hesaplanmaktadır. 2004 yılında bu oran yüzde 28,2'ye yükselirken, 2005 yılında yüzde 29,4'e yükselmiştir[686].

24 Ocak Kararlarıyla birlikte, ihracata dayalı bir büyüme modeli benimsenmişti. Dolayısıyla, beklenen Türk imalat sanayinin ihracata yönelik üretim yapmasıdır. Ancak, imalat sanayinin toplam üretiminin sadece yüzde 21,8'i dış talebe yöneliktir. Bu nedenle, imalat sanayinin iç talebe yönelik üretim yaptığı söylenebilir[687].

Üretimin ithalata bağımlılığı, 2000-2005 yılları arasında ithalatın yüzde 72'sinin aramalardan ve 81'inin sanayi ürünlerinden oluşmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, dış ticaretin serbestleştirilmesiyle, döviz birikiminin sağlanacağı beklentisinin tersine, maliyet merkezine dönüşen Türkiye'nin, katma değer merkezlerine gelir aktardığını kanıtlamaktadır[688].

---

[684] ŞENSES, TAYMAZ; s. 445 ve Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu; Büyüme Stratejileri. Tartışma Metni No. 2003/5, Türkiye Ekonomi Kurumu, 2003, s. 26.
[685] Ercan TÜRKAN; Türkiye'de Üretimin İthalat ve İhracat **Bağımlı**lığı. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara, 2006, s. 9.
[686] A. k.; s. 10.
[687] A. k.; s. 15.
[688] ERDUT; Dönüşüm, s. 6.

Mali serbestleşmeyle birlikte TL'nin değerlenmesine yol açan kur politikasının uygulanması, dış ticaret açığının sürekli artmasına neden olmuştur. Gerçekten dış ticaret açığı, 1987'den 1993 iki kat, 2001'e üç kat artmıştır. 1990, 1993, 1996 ve 2000 yılları yabancı sermaye girişlerinin ve dış ticaret açıklarının en yüksek olduğu yıllardır. Bu yıllarda yüksek büyüme oranları sağlanırken, izleyen yıllarda ekonomik krizler büyüme oranlarını düşürmüş ve büyüme eğilimi istikrarsızlaşmıştır. Gerçekten dışa açılmayla birlikte, ihracata dayalı büyüme stratejisi benimsenirken, ithalatın ihracattan hızlı artması, ekonomik büyümeyi yavaşlatmış, hatta ekonominin küçülmesine neden olmuştur[689].

Yabancı sermaye girişlerinin artışıyla TL aşırı değerlenirken, ithalatın artması, dış ticaret açığı ve cari işlemler dengesi üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır[690]. Oluşan cari işlem açığı dış borçla finanse edilmektedir. Böylece, dış borç stoku da artmaktadır[691]. Buna karşın, geleneksel ihraç mallarının rekabet gücü kaybedilirken, işletmeler ithalata bağımlı, montaj sanayi, otomotiv parçaları ve dayanıklı tüketim malları gibi, yeni ihracat hatlarına eklemlenmektedir. Böylece, ucuz ithal girdi avantajından yararlanan işletmeler, düşük katma değerli üretim ve montaj aşamalarını gerçekleştirip tekrar ihracat etmektedir. Bu nedenle, katma değer payı artırılamadığı gibi, yeterli (formel) istihdam da yaratılamamaktadır[692]. Sonuçta, yabancı tasarruflara dayalı bir büyüme stratejisinin izlenmesi, katma değer merkezlerine aktarılan gelirin, işgücü piyasası üzerinden sağlanmasına neden olmaktadır[693]. Gerçekten, emek yoğun aşamalarında üretimin gerçekleştirilmesi, uluslararası piyasalardaki rekabet baskısı nedeniyle, işletmeleri işgücü maliyetlerinden tasarrufa itmektedir. Bu nedenle, ithalatın artması istihdama ve ücretlere yansımamaktadır[694].

[689] ARIN; s. 580. ve UTKULU, ÖZDEMİR; s. 262.
[690] YELDAN; Patterns, s. 8.
[691] VOYVODA, YELDAN; s. 12.
[692] YELDAN; Patterns, s. 8.
[693] ERDUT; Dönüşüm, s. 6.
[694] A. Burça KIZILIRMAK; "Türkiye Özel İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi," ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkiler. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 104.

Bu eğreti makro ekonomik yapı, 2000'li yıllarda da devam etmektedir. Kısa vadeli, sıcak sermaye girişleri yüksek büyüme oranları sağlamaktadır. Öte yandan, fiyat hareketleri kontrol altına alınmış, enflasyon düşürülmüştür. Böylece, 2003 sonrasında ihracat gelirlerinde hızlı bir artış sağlanmıştır[695]. Ancak, 2001 krizine rağmen, 2005'e gelindiğinde gerçek döviz kurunun 2000 yılına oranla yüzde 20 gerilemesi, ihracatı artırabilmiştir[696]. Öte yandan, ithalatın hızlı artışı, cari açığın milli gelirin yüzde 6,7'sine çıkmasına neden olmuştur. Oysa son 20 yıldır cari açığın milli gelire oranı yüzde 1,5 ile 2 arasında dalgalanmaktadır. Kriz yılları olan 1994 ve 2001'de dahi yüzde 3'ü geçmemiştir[697]. Yabancı sermaye girişlerine dayalı olarak cari açığın kapatılması, borç stokunu artırmaktadır. Hazinenin verilerine göre, 2000 yılı Aralık ayında toplam borç stoku 63.736 milyon dolarken (94.730 milyon YTL), 2007 yılı Mart ayında 259.123 milyon dolara (357.616 milyon YTL) ulaşmıştır[698].

2. Katma Değer ve Rekabet

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'de biriken sermaye, ithal ikameci sanayileşmenin kaynağını oluşturmaktadır. Böylece 1980'e kadar olan dönemde, sanayileşmeyle yaratılan katma değer ulusal sınırlar içinde kalmakta ve bölüşülmekteydi. Ancak, 1980 sonrasında dışa açılmayı sağlayan mekanizmalar, katma değerin bir kısmının dışarıya akmasına neden olmuştur. Bu dönemde ulusal sınırlar içinde kalan birikim ise, bu mekanizmalar aracılığıyla tekrar gelir yaratılmasını sağlamıştır[699]. Bu yeni liberal dönüşüm, sadece ekonomik gerekçelerden kaynaklanmamaktadır. Siyasal bir tercihin sonucu olarak gerçekleşmektedir. Gerçekten, son dört yılda ekonomik alandaki siyasal tercihler, 1980 sonrası dönüşümün tamamlayıcısıdır. Ancak, sonuçları bakımından, gelir dağılımını sermaye lehine değiştirmektedir[700].

---

[695] VOYVODA, YELDAN; s. 4.
[696] BORATAV; Dünya, s. 8.
[697] YELDAN; Patterns; s. 8.
[698] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı; 1986-2006 Dönemi Aylık Merkez Yönetim Borç Stoku Verileri. http://www.treasury.gov.tr/stat/... (30,05,2007).
[699] DOĞRUEL, DOĞRUEL; Türkiye, s. 419.
[700] BULUTAY; s. 29.

Bu dönüşüm sürecinde yeni liberal politikaların dayandığı üç temel unsur bulunmaktadır. İlki, devletin ekonomideki rolünün daraltılmasıdır. İkinci unsur, fiyat ve ücretlerin serbest piyasa koşullarına bırakılmasıyla, kaynakların etkin kullanılacağı beklentisidir. Üçüncü unsur ise, ekonomi politikalarının oluşturulmasında dış etkilerin ön planda tutulmasıdır. Bu unsurlar çerçevesinde küresel ekonomiye eklemlenmek ve büyümeyi sağlamak amaçlanmaktadır. 1980'lerde, devalüasyonlar, ücretlerin ve iç talebin baskılanması ile yoğun ihracat teşvikleri, bu amaçlara ulaşılmasında başarı sağlamıştır. Ancak, bu politikalar 1980'lerin sonundan itibaren, büyüme eğiliminin yanı sıra, işletme yapıları ve rekabet açısından da olumsuz sonuçlara yol açmıştır[701].

1980 öncesi dönemde, kamu sektörü üretimde önemli bir rol üstlenmekteydi. Özel sektör için ara girdi üretmesinin yanı sıra, gaz, su, haberleşme, bankacılık, sigortacılık, deniz ve demir yolu taşımacılığı gibi alt yapı hizmetlerini sağlamaktaydı. Bu sektörlerin istihdam elastikiyeti oldukça yüksektir. Böylece, devletin ekonomide rol alması, kamu harcamalarının artırılmasıyla büyüme sağlandığı gibi, istihdam yaratılarak işsizlikle de mücadele edilmekteydi[702].

Gerçekten, 1980 öncesi dönemde kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı artmıştır. Böylece, yüzde 6 oranında istikrarlı bir büyüme sağlanmıştır. Ancak, 1980'lerden itibaren, dışa açılmayla birlikte, özel sektör yatırımlarının artığı gözlenmektedir. İhracata yönelik bir büyüme stratejisi izlenirken, kamu yatırımlarının payı azalmıştır. 2000-2005 yıllarında ortalama yüzde 2 düzeyine inmiştir. 1994 krizi sonrasında özel sektör yatırımlarının negatif bir eğilim gösterdiği 1996-2000 dönemi dışında, kamu yatırımlarının payı sürekli azalmıştır. Sonuçta, büyüme eğilimi istikrarsızlaşırken, ortalama büyüme oranı da düşmüştür[703].

Kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) finansman ihtiyaçlarını piyasadan sağlayarak, rekabete edebilmişlerdir. Üstelik, faktör gelirleri ve tasarruflarıyla, kamu

[701] ŞENSES, TAYMAZ; s. 452.
[702] Alaattin KIZILTAN; Ş. Mustafa ERSUNGUR; "Türkiye Ekonomisinde Sektörlerin İstihdama Etkisindeki Değişim," Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. C. 19, Sa: 2, Eylül 2005, s. 39.
[703] VOYVODA; s. 69 vd.

kesimi borçlanma gereğini azaltmışlar ve kamu borçlarının geri ödenmesinde katkıda bulunmuşlardır. Ancak, serbest piyasa işleyişine engel olduğu ve etkin çalışmayarak kamu ekonomisine yük getirdiği savı ile KİT'ler özelleştirilmektedir[704]. Böylece, kamunun ekonomiye müdahalesi azalmakta ve bütçe artık yatırım ve üretimi desteklememekte, kamu hizmeti anlayışından da uzaklaşmaktadır. Sonuçta, devlet bütçesi borç idaresi üzerinde odaklanmaktadır[705].

1980 sonrası uygulanan ekonomi ve sanayi politikaları, 1960 ve 1970'lerde imalat sanayinde sağlanan gelişim eğilimini engellemiş ve dönüştürmüştür. Teknolojik uzmanlaşma, nitelikli işgücü ve dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı bir rekabet anlayışından uzaklaşılmıştır. Bunun yerine, düşük maliyet ve fiyat bağlamında karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı bir rekabet politikası benimsenmiştir. Sonuç olarak, tekstil gibi emek yoğun, demir çelik gibi fiyat esnekliği yüksek malların ihracattaki payı artmıştır. Ayrıca, günümüzde tarım kesiminin istihdamdaki payı önemini korurken, imalat sanayi içinde doğal kaynak ve emek yoğun sektörler ağırlık kazanmıştır. Oysa, 1963 yılında emek yoğun sektörlerin imalat sanayi istihdamındaki payı yüzde 40'dan, 1977'de yüzde 28'e düşmüştü. Bununla birlikte, ölçek yoğun ve uzmanlaşmış sanayilerin payı yüzde 20'den yüzde 35'e yükselmişti. Ancak, 1980 sonrasında, işgücü maliyetleri üzerinden rekabetin benimsenmesi, emek yoğun sektörlerin istihdam içindeki payını yüzde 40'ların üzerine çıkarmıştır[706]. 1980 sonrası büyüme stratejisinde bilime dayalı sektörler yer almamaktadır. Gerçekten, yapısal dönüşüm sonucu bilime dayalı sektörler büyümediği gibi, emek yoğun sektörlerde uzmanlaşmaya dayalı olarak işgücü maliyetleri üzerinden rekabet edildiği görülmektedir[707]. Bu bağlamda, işgücünün niteliğine ve teknoloji politikalarına yeterli önemin verilmemesi, büyüme ve rekabet açısından önemli bir engel olarak görülmektedir[708].

[704] Cem SOMEL; "KİT'ler ve Özelleştirme: Emek Açısından Bir Değerlendirme," TES-İŞ Dergisi. Sa: 1, Şubat 2006, s. 61.
[705] YELDAN; Türkiye, s. 25.
[706] ŞENSES, TAYMAZ; s. 453.
[707] Erol TAYMAZ, Yılmaz KILIÇASLAN; "Sınai Yapısı, Yapısal Değişim ve Üretkenlik," İktisat İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa: 247, 2006, s. 9.
[708] Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu; s. 23.

Gelirin yaratılması bakımından önemli olan bir unsur, mali sektörün 1989 sonrasında imalat sanayinden daha hızlı gelişmesidir. Gerçekten, imalat sanayinin gelişimi yetersiz bir düzeyde kalırken, 2000 yılından sonra, mali sektör imalat sanayinin önüne geçmiştir. 1989 sonrasında mali kurumların gelirlerinin artışı imalat sanayindekilerden daha hızlıdır. Ancak, 1988-2000 dönemiyle karşılaştırıldığında, 2000 sonrasında her iki sektörde de istihdam artış oranları düşmüştür[709]. Kuşkusuz, bu durum mali piyasanın sunduğu yüksek getirilerin, sermayeyi sanayi yatırımları yerine mali sektöre çekmesinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten, 1989 yılında mali piyasaların serbestleştirilmesinden sonra, Türkiye'de büyümenin "spekülatif" niteliğinin ardında bu unsur bulunmaktadır[710].

Öte yandan, gerçekleşen özel sektör yatırımları ile ihracata dayalı büyüme stratejisi arasında bakışımsızlık bulunmaktadır. Özel sektör yatırımları, ihracata konu olacak sektörler yerine, mali sektörün yanı sıra, konut ve iç tüketime yönelik sektörlere yönelmektedir[711].

Benzer şekilde, DYY'lar da ticarete konu olmayan alanlara yönelmektedir. 2006 yılında gerçekleşen DYY'ların yüzde 6'sı ticarete konu olan alanlara yönelmiştir. Öte yandan, DYY'ların yüzde 94'ü ithal ikamesi ya da ihracatla bağı bulunmayan alanlarda yoğunlaşmaktadır. DYY'lar bankacılık ve alış veriş merkezi gibi hizmetler sektöründeki şirket alımları ve gayrimenkul edinimlerine yönelmektedir. Bu bağlamda, DYY'lar özelleştirmeler ve banka, işletme, emlak satışları sayesinde çekilmektedir. Dolayısıyla, DYY'lar yeni yatırım anlamına gelmemekte, var olanların el değiştirmesiyle Türkiye'ye döviz girişine yol açmaktadır. Bu koşullar altında DYY, ileride kar transferleri sonucunda ödemeler dengesini etkileyebilecek niteliktedir[712].

Bu koşullar altında, Türkiye'de işletmelerin yapısının da güçlü olduğu söylenemez. Gerçekten, 2002 yılı genel sanayi ve işyerleri sayımlarının sonuçları bu

[709] BULUTAY; s. 45.
[710] YELDAN; Türkiye, s. 17.
[711] VOYVODA; s. 71.
[712] BORATAV; Dünya, s. 6.

görüşü desteklemektedir. Girişimlerin sektörel dağılımına bakıldığında, ticaret, imalat ve ulaştırma, depolama, haberleşme sektörlerinin payı (sırasıyla yüzde 46,19; 14,35; 14,21) dikkat çekmektedir. Buna karşın ölçek büyüklükleri (aynı sırayla 2,58; 8,27 ve 2,05) yeterli düzeyde değildir[713].

Tablo 9: Kurulan ve Kapanan İşletmeler 2003-2006

	2003	2004	2005	2006
Şirket ve Kooperatifler				
Kurulan	32 259	40 919	47 401	52 699
Kapanan	5 436	7 660	8 886	9 471
Ticaret Unvanlı İşyerleri				
Kurulan	33 039	40 540	48 657	52 523
Kapanan	13 229	17 221	17 556	23 342

Kaynaklar: TÜİK; Kurulan ve Kapanan Şirketler Yıllık 2006. Haber Bülteni, Sa. 13, 26 Ocak 2007.
TÜİK; Kurulan ve Kapanan Şirketler Yıllık 2004. Haber Bülteni, Sa. 16, 28 Ocak 2005.

Öte yandan, işletme büyüklüklerine bakıldığında, tüm işletmelerin yüzde 94,94'ü 1-9 işçi çalıştırırken, 100 ve üzerinde işçinin çalıştığı işletmelerin oranı binde 29'dur. İşletmelerin yüzde 80,58'i bireysel mülkiyetken, yüzde 15,58'i anonim ya da limited şirkettir. Bu durum kurumsallaşmanın gerçekleşmediğini, küçük işletmelerle ekonomik işleyişin sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu koşullar altında, işletmelerin piyasada kalış süresinin de düşük olduğu görülmektedir. İmalat sanayinde işletmelerin piyasada kalış süresi ortalama 9,1'dir[714]. Gerçekten, Tablo 9'da kurulan işletme sayılarıyla birlikte, kapanan işletme sayılarının da artığı görülmektedir. 2006 yılında kurulan ticaret unvanlı işyerlerinin yaklaşık yarısı kadar işyeri piyasadan çekilmiştir.

Bu işletme yapısı, Türkiye'nin, küresel katma değer zincirlerine taşeron işletmelerle girmesiyle, küresel ekonomiyle eklemlenmesini sağlamıştır. Gerçekten, 1980 sonrası uygulanan makro ekonomi ve ihracat politikaları, bu eklemlenme

[713] DİE; 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 1 ve 2.
[714] A. k.; s. 3.

sürecine yol açmıştır. Az sayıda taşeron işletmenin, katma değer zincirlerinde bulundukları sürede küresel ekonomiyi tanıyıp, zincirde yükseldiği görülmektedir. Ancak, zincirde yükselip, marka sahibi olan bu taşeron işletmelerin rekabet gücü, ürün ve süreç yeniliğini yaparak, küresel piyasalarda egemen işletme konumuna yükselmelerinden kaynaklanmamaktadır. Bu işletmelerin, zincirden ayrılıp, marka sahibi işletme konumuna dönüşmeleri, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi koşullarını iyi değerlendirmeleri sonucunda gerçekleşmiştir. 1990'lı yıllar boyunca mali piyasaların yüksek getiri sunması, bu taşeron işletmelerin faaliyet dışı gelirlerini artırarak güçlenmelerini sağlamıştır. Ayrıca, özelleştirmeler sırasında kamu işletmelerini gerçek değerlerinin altında bir fiyatla satın almaları işletmelerin hem rant elde etmesini, hem de büyümesini sağlamıştır[715].

Küresel katma değer zincirlerindeki taşeronlar arası rekabet açısından, Türkiye'deki taşeronların birçok ülkedeki (Malezya, Pakistan, Endonezya, Madagaskar, Hindistan ve Çin gibi) taşeronlar karşısında işgücü maliyetleri üzerinden rekabet etmesi zorlaşmaktadır[716]. Ancak, Türkiye'nin katma değer merkezlerine yakınlığı hem nakliye maliyetleri, hem de süresi açısından rekabet üstünlüğü sağlamaktadır[717]. Ancak, egemen işletmelerin çokuluslu taşeronlarının, üretim süreçlerini başka ülkelere kaydırabilecek olmaları, Türkiye'deki yerel taşeronlar üzerinde işgücü maliyetlerini düşürmeye yönelik baskı yaratmaktadır[718].

Öte yandan, Türkiye'de işgücü maliyetlerinin verimliliğe oranın düşük olması, belirli ülkeler (Portekiz, İspanya, Yunanistan, Polonya, Macaristan, Meksika ve Kore gibi) karşısında, işgücü maliyetleri üzerinden rekabeti engellememektedir. Bu ülkeler arasında en düşük ücret düzeyi Türkiye'dedir. Gerçekten, Türkiye'deki ücret düzeyi, en yakın rakibi olan Meksika'daki ücret düzeyinin üçte ikisi oranındadır. Sonuçta, Türkiye işgücü maliyetleri üzerinden rekabete devam

[715] Nebahat TOKATLI; "**Asymmetrical** Power Relations and Upgrading among Suppliers of Global Clothing Brands: Hugo Boss in Turkey, Journal of Economic Geography. Vol. 7, No. 1, 2007, s. 79 vd.
[716] Bkz. PALPACUER, GIBBON, THOMSEN; s. 416.
[717] Nebahat TOKATLI; "**Networks**, Firms and Upgrading within the Blue-Jeans Industry: Evidence from Turkey," Global Networks. Vol. 7, Iss. 1, 2007, s. 56.
[718] Örneğin, belirli egemen işletmelerin tedarikçiliğini yapan Hong Kong kökenli bir taşeronun, 41 ülkede 72 ofisi bulunmaktadır. Bu ofislerden üçü Türkiye'dedir. Bkz. TOKATLI; Networks; s. 55.

etmektedir[719]. Bu durum, enformelleşmenin küresel katma değer zincirleriyle ilişkisi ve Türkiye'de enformel piyasanın genişliği dikkate alındığında daha belirgin olmaktadır[720].

Türkiye'deki işletmelerin küresel katma değer zincirlerine taşeron olarak eklemlenmeleri, işletmelerin ve ülkenin gelişimi açısından kısıtlayıcı bir unsurdur[721]. Gerçekten, bu eklemlenmenin taşeron işletmeleri düşük katma değerli aşamalara hapsetmesi nedeniyle, rekabet işgücü maliyetlerine bağlı kalmaktadır[722].

C. Ekonomik Büyümenin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi

1. İşsizlik

Türkiye'de 1980 sonrasında ithal ikameci büyüme stratejisi yerine dışa açık büyüme stratejisi benimsenmiştir. Bu değişim, büyüme eğilimi ve işsizliğin azaltılması açısından önemli etkilere sahiptir. Liberal ekonomi politikalarının uygulanması sonucu, devlet yatırım ve üretimden uzaklaşırken, özel sektör enformel ekonomiyle daha sıkı bağlar içine girmiştir. Amaçlananın tersine, sanayide gelişme sağlanamamış, ihracata dayalı bir büyüme eğilimi oluşmamıştır. İthalatın ve tüketimin artışı, sağlıklı bir büyümenin gerçekleştirilmesini ve işsizliğin azaltılmasını engellemektedir[723].

Yapısal uyum sürecinde, dış ticaret açığı artarken, ücretlerin, yatırımların ve büyüme oranlarının düştüğü gözlenmektedir. Gerçekten, 1970-1979 döneminde yıllık ortalama yüzde 4,8 büyüme sağlanırken, 1980-1989 ve 1990-2001 dönemlerinde sırasıyla yıllık ortalama yüzde 4 ve 3 büyüme gerçekleşmiştir. Öte yandan, 1980

[719] WB; Turkey Labour Market Study. World Bank, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region, 2006, s. 22-23.
[720] Bkz. Yuk.; s. 136.
[721] TOKATLI; Networks, s. 64 vd.
[722] TOKATLI; Asymmetrical, s. 88.
[723] YÜCEOL; s. 94.

sonrasında büyüme oranlarının istikrarsızlığı artmıştır. Bununla birlikte, işsizlik yükseltmektedir[724].

Türkiye ekonomisi, Brezilya, Arjantin, Meksika ve İspanya ile karşılaştırıldığında, 1980 öncesinde büyüme oranları diğer ülkelere göre düşükken, istihdam artışı göreceli olarak yüksekti. Buna karşın, 1980 sonrasında büyüme oranları diğer ülkelere göre oldukça yüksekken, istihdam artış oranları düşük kalmaktadır[725].

1980-1998 yılları arasında, piyasa ekonomisi temelinde yapısal uyum sürecine girildiğinde, gerçek ücretler baskılanırken, sendikaların faaliyetleri yasaklanmıştır. İşten çıkarmalar da engellenmiştir. Dolayısıyla, bu dönemde işsizlik oranları, düşme eğilimindedir. Ancak, 1985 yılından itibaren işsizlik oranları tekrar yükselme eğilimine girmiştir[726]. Öte yandan, (1989 yılında mali piyasalar serbestleştirildikten sonra) 1990'lı yıllarda Türkiye'deki işsizlik oranları, uluslararası karşılaştırmalarda göreli olarak daha yüksek bir seyir izlemiştir[727].

1994 krizi sonrası artan işsizlik oranı, 1995 yılında yüzde 8'lik büyümenin sağlanmasıyla 6,9'a düşmüştür. Ancak, işsizliğin azalması, uygulanan istikrar önlemleri sonucu ücretler ve maaşların düşmesiyle sağlanmıştır. Gerçekten, memur maaşları ve asgari ücret yüzde 5, özel sektördeki ücretler yüzde 24 ve kamu sektöründe ücretler yüzde 21 azalmıştır[728]. 1999 yılında sabit kur çıpasına dayalı istikrar tedbirleri, 2000 yılında kısa süreli bir canlanma sağlamıştır. Ancak, 2000 yılının Kasım ayında yaşanan kriz, büyümenin duraksamasına neden olmuştur. 2000 yılının ilk on ayında yaşanan ekonomik canlanma yüzde 6 büyümeyi sağlamıştır. Böylece, 1999'da yüzde 8,3 olan işsizlik yüzde 6,9'a düşmüştür. Buna karşın, özel sektör istihdam endeksi 1,4 azalırken, kamu istihdam endeksinin 5,4 puan gerilemesi

[724] Özlem ONARAN; "**İşsizlik** ve Alternatif Politikalar," Türkiye'de İşsizliğin Çözüm Yolları ve Sendikalar Çalışma Grubu, DİSK, İstanbul, 14 Nisan 2007 (Yayınlanmamış Tebliğ), s. 5.
[725] WB; s. 16.
[726] Zafer Ali YAVAN; Türkiye'de İşsizlik: Yapısal ve Yapısal Olmayan Özellikleri. TÜSİAD Tartışma Tebliğleri Dizisi-1. TÜSİAD, İstanbul, 1997, s. 24.
[727] Suat ÖZEREN; "2001 Krizi Sonrası Ekonomik Büyüme, istihdamdaki Gelişmeler ve Beklentiler," ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkileri. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 241.
[728] KOYUNCU, ŞENSES; s. 30.

dikkat çekicidir[729]. Tablo 7'de görüldüğü gibi, 2001 krizinden sonra, yüksek büyüme oranlarına rağmen, işsizlik oranlarının yüzde 10'un üzerine çıkmıştır. Bu durum işsiz bir büyüme eğilimine girildiği iddiasına yol açan temel unsurdur. Büyüme, yeterli düzeyde istihdam yaratmamaktadır ve işgücü piyasası verileri büyüme ile işsizliğin bir arada görüldüğü yapısal bir sorunu işaret etmektedir[730]. 2001 krizinden sonra işsizlik oranları yüzde 10'nun üzerine çıkmıştır. Bununla birlikte, kriz sonrasında sağlanan yüksek büyüme oranları, işsizliği kriz öncesi düzeyine indirememektedir. Üstelik, iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar grubu da sayısal olarak artmaktadır. Dolayısıyla bu grup da işsizliğe dahil edildiğinde, daha yüksek işsizlik oranlarıyla karşılaşılmaktadır[731].

Gerçekten, 1963-1979 yılları arasında imalat sanayinde istihdam artışı yıllık ortalama yüzde 5,7 iken, bu oran 1980-1995 yılları arasında yüzde 3,3'tür. 1999-2005 yılları arasında ise, imalat sanayi istihdamı yüzde 1,2 azalmıştır. İmalat sanayinde istihdam artışları yeterli düzeyde gerçekleşmemektedir. Son dönemde ise azalma eğilimindedir. Buna karşın, gerçek ücretlerin azaldığı, verimliliğin arttığı gözlenmektedir. Öyleyse, işgücünün yaratılan katma değer içindeki payı da azalmaktadır[732].

[729] A. k.; s. 31.
[730] ÖZEREN; s. 241.
[731] YELDAN; Patterns, s. 5.
[732] ONARAN; İşsizlik, s. 6.

Tablo 10: Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun Yıllara Göre İşgücü Durumu (Bin kişi)

	Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus	15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus	İşgücü	İstihdam Edilenler	İşgücüne Dahil Olamayan Nüfus	İşgücüne Katılım Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	Eksik İstihdam Oranı (%)
1988(Ekim)	53 284	33 746	19 391	17 755	14 355	57,5	8,4	14,4	6,6
2000	66 187	46 211	23 078	21 581	23 133	50	6,5	9,3	6,9
2001	67 296	47 158	23 491	21 524	23 667	49,8	8,4	12,4	6,0
2002	68 393	48 041	23 818	21 354	24 223	49,6	10,3	14,5	5,4
2003	69 479	48 912	23 640	21 147	25 272	48,3	10,5	13,8	4,8
2004	70 556	49 906	24 289	21 791	25 616	48,7	10,3	14,3	4,1
2005	71 611	50 826	24 565	22 046	26 260	48,3	10,3	13,6	3,3
2006	72 606	51 668	24 776	22 330	26 892	48,0	9,9	12,6	3,6

Kaynak: TÜİK; **Kurumsal** Olmayan Sivil Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=542, (16,05,2007).

Tablo 10'da mali piyasaların serbestleştirilmesinden 1 yıl önceki ve 2000'li yıllardaki işgücü piyasasının durumu gösterilmektedir. Tabloda, nüfusun artmasına karşın, işgücüne katılım oranının düştüğü gözlenmektedir. Öte yandan, 2000'li yıllarda işgücüne dahil edilmeyen nüfusun, istihdam edilenlerin, hatta işgücünün üstünde olduğu görülmektedir. Buna karşın, işsizlik oranları yüzde 10'un üzerine çıkmıştır.

Tablo 11: İş Arama Sürelerine Göre İşsizler (Bin kişi, 15+ yaş)

	1 yıl ve daha fazla 2 yıldan az	2 yıl ve daha fazla 3 yıldan az	3 yıl ve daha fazla	1 yıl ve daha fazla toplam
2000	190	72	44	306
2001	264	90	54	408
2002	428	176	94	698
2003	323	156	104	583
2004	472	269	220	961
2005	453	275	259	987
2006	430	230	206	866

Kaynak: TÜİK; İş Arama Sürelerine Göre İşsizler. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=578 (16,05,2007)

Türkiye'de işsizliğin yapısal bir niteliğe sahip olduğunu gösteren diğer bir veri, iş arama sürelerine göre işsizlerin sayılarıdır. Tablo 11'de görüldüğü gibi, 2005 yılında 1 yıldan daha fazla süreyle işsizlerin sayıları 987 bin kişiye ulaşmış ve sonra 866 bine inmiştir. Ancak, 2000-2006 yılları arasında 1 yıldan fazla 2 yıldan az süreyle işsizlerin sayısı 2,3; 2 yıldan fazla 3 yıldan az süreyle işsizlerin sayısı 3,2; 3 yıldan fazla süreyle işsizlerin sayısı ise 4,7 kat artmıştır.

İş arama sürelerine göre işsiz sayısının bu oranda artması, bireyleri eğreti işlere veya işgücü piyasasının dışına itmektedir. Her iki durumda sosyal dışlanmanın bir biçimidir. Bu nedenle, iş arama sürelerine göre işsizlerin ve işgücüne dahil olmayan nüfusun artışı, sayısal bir değerlendirmenin dışında da önemlidir[733]. Resmi işsizlik tanımı Türk işgücü piyasasının durumunu anlatmakta yeterli değildir. Gerçekten, türetilmiş işsizlik oranlarına bakıldığında, işgücü piyasasının eğretiliği daha açıkça ortaya konulmaktadır[734].

Tablo 12: Türetilmiş İşsizlik Oranları

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
İşsizlik oranı	6,5	8,4	10,3	10,5	10,3	10,3	10,5
Türetilmiş İşsizlik Oranları							
I Eksik istihdam dahil	13,4	14,4	15,7	15,3	14,4	14,4	14,1
II İş aramayıp çalışmaya hazır olanlar dahil	10,9	12,3	14,0	14,0	14,6	16,1	16,9
III Mevsimlik çalışanlar dahil	8,9	11,3	13,3	13,8	12,0	12,0	11,3
I + II + III dahil*	19,4	20,5	21,8	21,5	19,9	20,7	21,4

Kaynak: Ercan TÜRKAN; Türkiye'de **İşgücü**nün Yapı ve Nitelikleri: Gelişme ve Değerlendirmeler. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 16 Aralık 2005, s. 13 ve TÜİK; Kurumsal ve TÜİK; İşgücüne Dahil **Olmayan**ların Yıllar ve Cinsiyetine Göre İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=545, (16,05,2007).

*2007 şubat ayı itibariyle % 24

[733] SAPANCALI; Dışlanma, s. 142.
[734] Ercan TÜRKAN; Türkiye'de **İşgücü**nün Yapısı ve Nitelikleri: Gelişme değerlendirmeler. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 16 Aralık 2005, s. 12.

İşgücüne dahil olmayanlar grubu, iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar, mevsimlik çalışanlar, ev işleriyle meşgul olanlar, öğrenci, emekli, çalışamaz halde ve diğerleri olarak sınıflandırılmaktadır. Bu grup içerisinde, iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar ve mevsimlik çalışanlar, 2006 yılı itibariyle yüzde 9,2'lik bir paya sahiptir[735]. İşgücüne dahil edilmeyenlerin hem yaş, hem de eğitim ortalamaları işgücü piyasasındakilere yakındır. Buna karşın, iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar ve mevsimlik çalışanlar, hem işgücü hem de işsizler arasında sayılmamaktadır. Bu durum, iş arama eğiliminde olan bir grubun yok sayılması anlamına gelmektedir[736]. Oysa, bu iki alt grup da işgücü piyasasına dahil edilerek işsizlik oranları hesaplandığında, tablo 12'de gösterilen, yasal tanımlamanın üzerinde bir orana ulaşılmaktadır.

Tablo 13'de eğitim durumuna göre işsizlik oranları verilmiştir. Okur-yazar olmayanların işsizlik oranlarının, diğer gruplardan daha düşük olduğu görülmektedir. Öte yandan, lise ve üstünde eğitim düzeyine sahip olanların, özellikle yüksek öğretimlilerin, işsizlik oranları 2001 krizinden sonra dikkat çekici bir şekilde artmaktadır. Yüksek öğretim görenlerin yüzde 38'i işsiz kalmaktadır[737]. Ulusal ve uluslararası rekabetin artması karşısında, işgücü maliyetleri düşürülmeye çalışılmaktadır. Böylece, işgücü maliyetleri düşürüldükçe, verimlilik artmakta ve işletmeler rekabet gücü kazanmaktadır. Dolayısıyla, bu koşullar, düşük ücretlilere yönelik istihdam yaratmakta ve okur-yazar olmayanlar ile lise altı eğitimlilerin işsizlik oranları göreceli olarak düşük kalmaktadır. Öyleyse, Türkiye, maliyet merkezlerine özgü bir şekilde[738], düşük işgücü maliyetleriyle rekabet etmektedir[739].

[735] TÜİK; Olmayan.
[736] TÜRKAN; İşgücü, s. 11.
[737] WB; s. 11.
[738] Bkz. Yuk.; s. 115.
[739] TÜRKAN; İşgücü, s. 14.

Tablo 13: Eğitim Durumlarına Göre İşsizler

	Okur yazar olmayanlar	Lise altı eğitimliler	Lise ve dengi meslek okullular	Yüksek öğretimliler
2000	3,4	5,7	10,6	7,0
2001	3,1	7,8	13,3	7,8
2002	4,6	9,6	14,7	11,1
2003	7,0	10,2	12,8	11,1
2004	3,7	9,1	15,1	12,4
2005	4,5	9,6	13,6	10,2
2006	4,4	9,3	12,8	9,5

Kaynak: TÜİK; Eğitim Durumuna Göre İşgücü Durumu.
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=571, (16,05,2007).

Mal ve hizmet üretimine bağlı olarak işleyen işgücü piyasasında, işgücüne katılım oranın azalması ve işsizliğin bu şekilde artması, 2001 krizi sonrasında ekonominin gidişatından kaynaklanmaktadır. Gerçekten, 2001 sonrasında ekonomik büyümeyle, dışa açıklığın neden olduğu dengesizlikler bakışımlı olarak ilerlemektedir. Spekülatif mali sermaye girişleri ekonomiyi istikrarsızlaştırıp, mali dengeleri bozmaktadır. Bununla birlikte, çıktı artışları sağlanırken, işsizliğin yapısallaştığı görülmektedir. Bu spekülatif büyüme eğilimi, doğrudan işgücü piyasasını etkilemektedir[740].

2000 Kasım'ında ve 2001 Şubat'ında yaşanan krizler, UPF desteği ile yürütülen döviz kuruna dayalı enflasyonla mücadele programı nedeniyle ortaya çıktı. 2001 krizi sonucu, milli gelir yüzde 7,4 azalırken, toptan eşya fiyatları yüzde 61,6 arttı ve TL yüzde 51 değer kaybetti. Bu sürecin sonucunda, işsizlik oranlar artarken, gerçek ücretler yüzde 20 oranında azaldı. Günümüze kadar kriz öncesi dönemin koşulları sağlanamadı. Böylece, krizlerin maliyetleri işgücü piyasasına yansıtılmış oldu[741].

[740] YELDAN; Patterns, s. 16.
[741] A. k.; s. 3.

Günümüzde, ekonomik istikrar ve borç çevrimini sağlamayı amaçlayan, daraltıcı politikaların uygulanması yeni yatırımların yapılmasını engellemektedir. Bu durum, işsizlik sorununu derinleştirmektedir[742]. Yatırımları engelleyen diğer bir unsur, mali piyasaların işleyişidir. Türkiye'de ekonomik büyüme dışa bağımlıdır. Ayrıca, yabancı tasarrufların çekilmesiyle sağlanmaktadır. Dolayısıyla, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle, dünya genelinde faiz oranları düşerken, Türkiye'deki faiz oranları ortalamanın üstünde kalmakta ve ABD doları bazında yüzde 30 arbitraj geliri sunmaktadır. Ancak, mali piyasanın sunduğu bu yüksek getiri, spekülatif mali işlemleri artırmaktadır. Dolayısıyla, sabit yatırımlar yapılmamaktadır. Gerçekten, 2001 kriz sonrasında sabit yatımların azaldığı gözlenmektedir. Sabit yatırımlar 2004 yılına kadar 1998'deki seviyesine çıkamamıştır. Yüksek mali getiri katma değerin yeniden paylaşılmasını sağlamaktadır. Gerçekten, mali katma değerin yaratılması, işgücünün katma değerden aldığı payın azalmasına ve işsizliğin artmasına yol açmaktadır[743].

2. Esnekleştirme

1970'li yılların ortasında çıkan kriz sonrasında, dünya genelinde işletmelerin kar oranlarının düştüğü görülmektedir. Krizin etkisiyle verimlilik arıtışları yavaşlarken, enflasyon ve işsizliğin artmıştır. Bu sorunların nedeni olarak, işçi sınıfının 1970'li yıllara kadar elde ettiği kazanımlar gösterilmektedir. Bu bakımdan, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi krizden çıkış yolu olarak görülmüştür[744].

Öte yandan, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi, yüksek işsizlik oranlarını engelleyici bir unsur olarak ele alınmaktadır. Bu görüşe göre, işgücü piyasasındaki katlıklar, ücretlerin verimlilik oranlarının üstünde artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, işgücü piyasası esnekleştirilmediği takdirde, işsizliğin artacağı

[742] YELDAN; Global, s. 204.
[743] A. k.; s. 202.
[744] Ülkü HATMAN; "2003 Türkiye'sinde Esnekliğin İş yasası ve Sendikal Harekete Etkileri," Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı. Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, Yayın No. 85, İstanbul, 2003, s. 346.

öngörülmektedir. İşsizlik nedeniyle ücretler tekrar düşse de, uzun vadede doğal işsizlik oranı yükselir ve yükseldiği yerde kalma eğilimindedir[745].

Günümüzde, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, çağdaş ekonominin gereklerini yerini getirmek ve küresel piyasalarda rekabet gücünü artırma yolu olarak görülmektedir. Bu bağlamda, iş hukuku yeni istihdam biçimlerini içerecek, esnek bir yapıya dönüşmektedir[746].

Bu eğilim 24 Ocak kararlarıyla sanayileşme stratejisinin biçimlendirilmesi sonucu Türkiye'de de gözlenmektedir. Yeni liberal politikalar bağlamında, faktör fiyatlarının piyasa mekanizması tarafından belirlenmesi, yatırım kaynakları ve işletme giderlerini belirlemiştir. Faiz oranlarının yükselmesi karşısında, yatırımlar emek yoğun üretim aşamalarına yönelmiştir. Dolayısıyla, ücretler düşük tutulduğu sürece, üretimde daha çok işgücü daha az sermaye kullanılmıştır. Öte yandan, faiz oranlarının artışı karşısında, sermaye yoğun üretim aşamalarından vazgeçilmiştir. Bu koşullar altında oluşan sanayi yapısının işgücü sermaye bileşenini esnek olmadığı gibi, günümüzde değiştirmek (mali piyasaların yüksek getiri sunması ve rekabet stratejisi nedeniyle) de güçleşmektedir. Dolayısıyla, işgücü maliyetleri üzerinden rekabeti sürdürmek için, işgücü piyasası esnekleştirilmektedir[747].

Oysa, işgücü maliyetlerinin birim maliyetler içindeki payı, sektörlere göre değişmekle birlikte, sanayide yüzde 15-20 civarındadır. Bu nedenle, işgücü maliyetlerini düşürmek, beklenen etkiyi yaratmamaktadır. Dolayısıyla, (küresel katma değer zincirlerine eklemlenen) işletmelerin katma değer payını artırması için, işgücü piyasasını esnekleştirmek yerine, başta teknolojik gelişim olmak üzere, üretim örgütlenmesine de odaklanmaları gerekmektedir[748].

---

[745] Hakan ERCAN; "İstihdamsız Büyüme: Verimlilik Artışı Mı, Yeni İş Yasası Mı? Bir Ön Değerlendirme," ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkileri. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 182.

[746] Gülten KUTAL; "Türkiye'de İstihdam Politikaları, Esneklik ve Yeni İstihdam Türleri," ed. Alpay HEKİMLER; AB-Türkiye ve Endüstri İlişkileri. Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2004, s. 127.

[747] KEPENEK, YENTÜRK; s. 202.

[748] A. k.; s. 200.

Ancak, 1980 sonrası uygulanan politikalar işgücü maliyetlerini düşürmeye yöneliktir. Böylece, sermayenin katma değerden aldığı pay artmıştır. Bununla birlikte, sermaye birikimi yatırımlara dönüşmemektedir. Bu durum, mali piyasaların serbestleştirildiği 1989 yılı sonrasında daha belirgindir[749]. Öte yandan, Türkiye'de ücretlerin düşük tutulmasının ve işgücü piyasasının esnekleştirilmesinin diğer bir nedeni, yatırımları artıracak sermaye hareketlerini çekebilmektir[750].

2003 yılında 4857 sayılı İş Kanunun kabulüyle, fiilen uygulanan esnekliğin, yasal zemini hazırlanmıştır. Böylece, alt işverenlik, geçici iş ilişkisi, belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmeleri, kısmı süreli iş sözleşmesi, çağrı üzerine çalışma, telafi çalışması, kısa çalışma ve kısa çalışma ödeneği, iş ve işçi bulmaya aracılık gibi işgücü piyasasını esnekleştiren kurumlar Türk iş hukukunda da yer almıştır[751].

Yeni yasayla birlikte, çalışma süresinin esnekleştirilmesi de mümkün kılınmıştır. Yasada haftalık çalışma süresi, öncekinde olduğu gibi, 45 saat olarak belirlenmektedir. Ancak, çalışma sürelerinin denkleştirilme imkanın tanınması günlük, haftalık ve iki aya kadar (sendikalı işyerlerinde dört ay) çalışma sürelerinin esnekleştirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu sayede, işletmeler ihtiyaçları doğrultusunda (gelen siparişleri yetiştirmek vb.) çalışma sürelerini düzenleyerek, günlük çalışma süresini 11 saate kadar çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla işverenler, fazla mesai ücretini ödemekten kaçınabilecektir[752]. Fazla mesai ücretinin, pratikte kalkmasıyla, ücretler azalmaktadır[753].

Öte yandan, iş sürelerinin denkleştirilmesi, işletmelerin belirli (sipariş geldiği) haftalarda daha çok, belirli (siparişin olmadığı) haftalarda daha az çalışabilmelerini sağlamaktadır. Böylece, 2 aylık dönem içerinde bir hafta 66 saat, başka bir hafta 45 saatin altında çalışarak, iş süreleri esnekleştirilmektedir[754].

---

[749] YENTÜRK; 494.
[750] BULUTAY; s. 44.
[751] KUTAL; s. 129.
[752] Tekin AKGEYİK; "Türkiye'de İnsan Kaynakları Yönetimi," ed. Alpay HEKİMLER; AB-Türkiye ve Endüstri İlişkileri. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004, s. 653.
[753] HATMAN; s. 349.
[754] AKGEYİK; s. 654.

4857 sayılı yasa, esnek istihdam biçimlerini tanıyarak, iş sözleşmesinin taraflarına ihtiyaçlara uygun bir şekilde düzenleme serbestisi tanımaktadır. Ancak, bu serbesti, tablo 10 ve 11'de belirtilen, işgücü piyasasının durumu göz önüne alındığında, hem istihdam biçimi, hem de çalışma süreleri bakımından işverenin tek taraflı kural koyması anlamına gelmektedir[755].

Gerçekten, işsizlik tehdidi, işçilerin daha uzun çalışma sürelerini kabul etmelerine neden olmaktadır. Öte yandan, işçilerin uzun çalışma sürelerini "kabul etmeleri" çokuluslu işletmeleri çekici bir faktöre dönüşmektedir[756].

Bu koşullar nedeniyle, çalışma süreleri Türkiye'nin rekabet ettiği veya ekonomik koşullar bakımından benzer ülkelere göre daha yüksektir. Ancak, çalışma sürelerinin ve işsizliğin birlikte artışı, Türkiye'deki işletmelerin rekabet stratejisini ortaya koymaktadır. İşe alma ve çıkarma maliyetlerinin yüksek olduğu ileri sürülerek, çalışma süreleri artırılmaktadır. Böylece, yeni bir işçi istihdam edilmemekte ve işgücü maliyetleri düşürülmektedir[757].

Tablo 14: İmalat Sanayinde Haftalık Çalışma Süresi (2004)

Türkiye	52,1
AB 15	38,5
Kore	48,0
Meksika	45,0
Yunanistan	42,7
Romanya	41,8
Polonya	41,8
Bulgaristan	40,7
Slovenya	40,3
Çek Cumhuriyeti	40,3
Macaristan	40,3
Estonya	40,1
Portekiz	39,6
İrlanda	39,1
Litvanya	39,2
İspanya	38,2

Kaynak: WB; s. 83

[755] HATMAN; s. 349.
[756] NICHOLS, SUĞUR; s. 141.
[757] WB; s. 83.

Öte yandan, günümüzde işletmelerin esneklik uygulamaları arasında, üretim süreçlerinin taşeronlara dışsallaştırılması da yer almaktadır. 1475 sayılı yasada taşeron iş ilişkisinin düzenlenmesinde asıl iş ile yardımcı iş arasında ayrıma gidilmemesi, taşeronlaşmayı yaygınlaştırmıştır. İşletmeler, taşeron iş ilişkisiyle, sendikasızlaşmayı sağlamaya ve işgücü maliyetlerini düşürmeye çalışmışlardır[758].

4857 sayılı kanuna göre, taşeron ilişkisinin kurulması için üç koşul gerekmektedir. Bu unsurlar; işletmenin gereği olması, işin gereği olması ve teknolojik nedenlerdir. Kanun gerekçesinde, işyerinden kaynaklanan sebepler ikiye ayrılmaktadır. İlki, sürüm ve satış olanaklarının azalması, talep ve siparişin azalması, enerji sıkıntısı, ekonomik kriz dış pazar kaybı, ham madde sıkıntısı gibi dışsal nedenlerdir. İkinci unsur, yeni çalışma yöntemlerinin ve teknolojilerin uygulanması, iş yerinin bazı bölümlerinin iptal edilmesi ve bazı iş türlerinin kaldırılması gibi içsel nedenlerdir[759].

İş hukukunda taşeron iş ilişkisi istisna bir iş ilişkisi olarak değerlendirilmektedir.[760] Ayrıca, asıl işverenlerin yasal sorumluluklarından kaçınma veya sendikalaşmayı önleme amaçları, yasa tarafından kısıtlanmıştır[761]. Ancak, taşeron iş ilişkisinde muvazaalı işlemler görülebilmektedir[762].

Öte yandan, 4857 sayılı yasadaki düzenleme biçimiyle, asıl işverenin aldığı siparişlerdeki veya ekonomik koşullardaki dalgalanmaların maliyetlerinin, işgücü piyasasına aktarılmasına imkan tanınmaktadır. Ayrıca, serbest piyasa koşullarında, işverenin iş yeri için alacağı kararlar işletmenin ve işin gereği olarak değerlendirilebilecektir. Bu nedenlerle, taşeronlaşmayla işletmeler esneklik kazanırken, aslında işverenin aldığı riskler işçilere aktarılmakta, işgücü piyasası üzerinden rekabet sürdürülmektedir[763].

---

[758] Ali GÜZEL; "İş Yasasına Göre Alt İşveren Kavramı ve Asıl İşveren – Alt İşveren İlişkisinin Sınırları," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 1, 2004, s. 36.
[759] Sabahattin ŞEN; "Yeni İş Yasasında Alt İşverenlik," Sendikal Notlar. Sa: 19, 2003, s. 88 vd.
[760] GÜZEL; s. 36.
[761] ŞEN; s. 89.
[762] GÜZEL; s. 61.
[763] ŞEN; s. 89.

İşe alma ve işten çıkarma bakımından, Türk işgücü piyasası katı bulunmaktadır[764]. 4857 sayılı yasa ile iş güvencesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, iş sözleşmesinin işveren tarafından feshinde geçerli sebep aranmaktadır. Ayrıca, iş güvencesi 30 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerde geçerlidir (bkz. İş. K. Md. 18). Ancak, Türkiye ekonomisinde işletmelerin yüzde 94,94'ü en fazla 9, yüzde 3,09'u ise 10 - 49 işçi çalıştırmaktadır. Bu nedenle işletmelerin büyük bir kısmında iş güvencesi hükümleri geçerli değildir[765].

Öte yandan, Türkiye'de ücret esnekliğinin olmadığı ve ücretler üzerinden alınan vergi ve prim oranlarının yüksek olduğu dile getirilmektedir[766]. Ücretler üzerinden alınan vergi oranlarının yüksek olmasının ve sosyal güvenlik primlerinin, çalışan saat yerine gün üzerinden alınmasının işgücü maliyetleri yükselttiği için, işverenlerin yeni bir işçi istihdam etmek istemediği belirtilmektedir[767]. Ancak, 1990'lı yılların başından beri imalat sanayinde TL olarak gerçek ücretlerin ve dolar bazında ücretlerin verimliliğe oranın düştüğü göz önünde bulundurulmalıdır[768].

Ücretlerle verimlilik arasındaki ilişki, 1980 sonrasında dalgalı bir seyir izlemiştir. Bununla beraber sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden sonraki dönemde ücretlerin düştüğü gözlenmektedir. Böylece verimlilik oranları artarken, ücretlerin katma değer payı içindeki (1980'de yüzde 31, 1988 yüzde 15, 1991'de yüzde 25) düşük kalmıştır. 1990'lı yılların ortasından itibaren bu pay artsa da, 2000 yılına gelindiğinde 1984 yılındaki düzeyine ulaşılabilmiştir[769].

Ayrıca, 1994 ve 2001 yıllarında olduğu gibi, mali krizler sonrasında gerçek ücretlerin önemli oranda düştüğü görülmektedir[770]. 2001 yılındaki kriz sonrasında, gerçek ücret endeksine göre ücretler kamu kesiminde yüzde 43, özel kesimde ise yüzde 38 oranında düşmüştür. Gerçek ücretlerin bu oranda azalması, krizin

[764] BULUTAY; s. 13 vd.
[765] DİE; s. 3.
[766] WB; s. 23
[767] A. k.; s. 84.
[768] Bkz. WB; s. 22.
[769] ŞENSES, TAYMAZ; s. 448.
[770] ONARAN; Wage; s. 13.

maliyetinin ücretli kesim tarafından karşılandığını göstermektedir[771]. Tüm ülkelerde kriz sonrasında üretim düzeyi, bir yılda eski düzeyine yükselmektedir. Ancak, ücretlerin ve istihdamın eski düzeyine ulaşması iki ya da üç yıl sürmektedir[772]. Türkiye'de bu sorun daha da derinleşmektedir. 1994 ve 2001 krizleri yaşandıktan sonra, 2005 yılına gelindiğinde gerçek ücretler 1993'deki düzeyinin çok altında kalmıştır[773].

Türkiye'de işgücü piyasasının esnekleştirilmesi tartışılırken, enformel sektör göz ardı edilmektedir. Yasal düzenlemelerin ve sosyal korumanın dışında tutulan enformel sektör işgücü piyasalarına esneklik sağlamaktadır[774]. Öyleyse, tablo 15'de görüldüğü gibi, enformel istihdamın yüzde 50'yi geçtiği işgücü piyasasının da esnek olduğu söylenebilir.

Ancak, bu esnek işgücü piyasasında, gerçek ücretlerin azalmasına ve yüksek büyüme oranlarına rağmen istihdam yaratılamamaktadır[775].

3. Enformelleşme

Küreselleşme sürecinde atipik istihdamın yaygınlaşması, işgücü maliyetlerini düşüren bir unsurdur. İşletmeler esnek işgücü kullanımına yöneldikçe, işgücüne daha az bağımlı olmaktadır. Böylece, işletmeler sabit işgücü maliyetlerini en aza indirme imkanına sahip olmaktadır. Öte yandan, aynı amaçla, taşeronlaşma, fason iş ve eve iş verme gibi uygulamalar da enformel istihdamın payını artırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin küresel piyasalarda işgücü maliyetleri üzerinden rekabet etmesi, işgücü piyasasını enformelleştiren bir unsur olmaktadır[776].

[771] TAYMAZ, SUİÇMEZ; s. 50.
[772] ONARAN; Wage; s. 14.
[773] BULUTAY; s. 45.
[774] Hacer ANSAL, Suat KÜÇÜKÇİFTÇİ, Özlem ONARAN, Benan Zeki ORBAY; Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000, s. 10.
[775] TAYMAZ, SUİÇMEZ; s. 50.
[776] TEMİZ; s. 179.

Gerçekten, 1980 sonrasında Türkiye'de uygulanan ekonomi ve sanayi politikalarında, işgücü uyum değişkeni olarak yer almıştır. Böylece, işletmeler işgücü maliyetlerini düşürebilmek için, enformel istihdama yönelmiştir. Bu süreçte, enformel istihdamın payı artarken, maliyetinin de düştüğü görülmektedir. Örneğin, 1980 yılında özel imalat sanayinde enformel işgücünün maliyeti, formel işgücü maliyetlerinin yüzde 22'sine eşittir. Ancak, 1994 yılında bu oran yüzde 18'dir[777].

Tablo 15: Enformel İstihdam

	Toplam (Bin Kişi)	Tarım (Bin Kişi)	Tarım Dışı (Bin Kişi)	Enformel İstihdam Oranı (%)	İşgücüne Katılım Oranı (%)
2000	10 925	6 887	4 038	50,6	49,9
2001	11 382	7 422	3 959	52,9	49,8
2002	11 133	6 723	4 409	52,1	49,6
2003	10 943	6 531	4 411	51,7	48,3
2004	11 549	6 661	4 661	53,0	48,7
2005	11 050	5 726	5 323	50,1	48,3
2006	10 827	5 139	5 234	48,5	47,5

Kaynak: TÜİK; **Esas** İşlerinden Dolayı Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=549, (16,05,2007); TÜİK; Kurumsal.

2000'li yıllara gelindiğinde, enformel istihdamın yüzde 50'nin üzerine çıktığı görülmektedir. Tarım sektöründe enformel istihdam azalırken, tarım dışı sektörlerde artığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, 2004 yılında yüzde 53'e çıkan enformel istihdam, son iki yıldır düşme eğilimindedir. Ancak, işgücüne katılım oranı düşmekte, işsizler ve işgücüne katılmayanların sayısı artmaktadır. Dolayısıyla, tablo 10 ve 15'de görüldüğü üzere, hem formel, hem de enformel istihdam imkanları azalmaktadır.

[777] A. k.; s. 179.

Tablo 16: Cinsiyete Göre Enformel İstihdam

	Erkek			Kadın		
	Toplam	Tarım	Tarım Dışı	Toplam	Tarım	Tarım Dışı
2000	6 894	3 495	3 399	4 031	3 392	639
2001	7 005	3 670	3 335	4 376	3 752	624
2002	6 694	3 067	3 627	4 439	3 657	782
2003	6 742	3 112	3 630	4 200	2 859	781
2004	7 431	3 408	4 023	4 118	3 253	869
2005	7 155	2 827	4 327	3 895	2 899	996
2006	6 994	2 539	4 454	3 834	2 780	1 054

Kaynak: TÜİK; Esas.

Enformel istihdamda erkeklerin payı kadınlara göre daha yüksektir. Bu durum, kuşkusuz kadınların işgücüne katılım oranın düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de geleneksel olarak, enformel istihdam tarımda yoğunlaşmaktadır. Ancak, 2001 krizi sonrasında, hem erkeklerin hem de kadınların enformel istihdamı tarım dışı sektörlere yönelmiştir.

Yüksek işsizlik oranlarının yanı sıra, köyden kente göç ve çarpık kentleşmenin tarım dışı sektörlerde enformel istihdamın artmasına neden olduğu söylenebilir[778]. Ayrıca, dünya genelinde ve özellikle maliyet merkezlerinde, mali krizler sonrasında yüksek işsizlik oranları nedeniyle hanehalkı gelirinin düşmesi, kadınların işgücüne katılımını artırmaktadır. Ancak, yeterli formel istihdamın yaratılamaması nedeniyle, kadınlar enformel istihdama yönelmektedir[779]. Benzer şekilde, Türkiye'de de kadınların tarım dışı sektörlerde enformel istihdamının, 2001 sonrasında sürekli olarak artığı tablo 15'de görülmektedir.

Enformel istihdamla mücadele için yasal düzenlemelere gidilmektedir. Gerçekten, yeni iş yasasının gerekçelerinden biri de enformel istihdamı daraltmaktı. Esnek işgücü kullanımının yasal zemini hazırlanmış olmasına rağmen, enformel

[778] Vuslat US; "Kayıtdışı Ekonomi," İktisat İşletme ve Finans Dergisi. Yıl 20, Sa: 230, 2005, s. 99.
[779] HEINZT; Globalization, s. 12 ve 59.

istihdam artmaktadır. Öte yanda, işletmelerde ücretlerin asgari ücret olarak gösterilip, aradaki farkın işçilere elden verildiği bilinmektedir. Ancak, enformelleşmenin bu biçimi, tanımlar nedeniyle istatistiklere yansımamaktadır. Dolayısıyla, yasal düzenlemeler sorunu çözmediği gibi, işgücü piyasasını esnekleştirmesi enformelleşmeyi artıran bir unsur olmaktadır[780].

Enformel istihdamın artışı, yasal düzenlemelerin ötesinde, 1980 sonrasında ekonomik, sosyal ve siyasal yapının biçimlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. 1980 sonrasında yapısal uyum sürecin giren Türkiye, katma değerin yaratılması ve paylaşılması bakımında, maliyet merkezlerini oluşturan güney ülkelerine benzemektedir. Bu nedenle, enformel istihdamın artışı da, ekonomik bağımlılık ve hiyerarşik piyasa yapısına eklemlenme sonucu artmaktadır[781].

Öte yandan, yeni liberal piyasa anlayışı çerçevesinde, devletin ekonomiye müdahalesi azaltılmaktadır. Bu bağlamda, özelleştirmeler sonucu çok sayıda işçinin işten çıkarıldığı görülmektedir. Ancak, işten çıkarılanlar için yeteli sosyal düzenlemelerin yapılmaması ve yeni istidam olanaklarının sağlanamaması, bu kişilerin enformel istihdama yönelmelerine neden olmaktadır[782].

Türkiye'de mali piyasaların gerçek sektörden yüksek getiri sunması, işletmelerin işlem dışı gelirlerinin payını artırmaktadır. Ancak, mali piyasadan elde edilen gelir, gerçek sektörde yatırımlara dönüşmemektedir. Dolayısıyla, üretimden daha yüksek gelir elde etmek isteyen işletmeler enformelleşmekte ya da enformel ekonomiyle bağ kurmaktadır[783].

Ayrıca, YTL'nin değerlenmesi, ihracata yönelik üretim yapan işletmelerin rekabet gücünü düşürmektedir. Hem rekabet baskısı, hem de istihdam yaratmanın (mali piyasalardan dolayı fırsat) maliyetinin artması, işletmeleri daha az işçi istihdam ederek verimliliği artırmaya ve enformel istihdama yöneltmektedir. Aksi takdirde,

[780] H. ERCAN; s. 177.
[781] ERDUT; Etki, s. 68.
[782] TEMİZ; s. 180.
[783] ERDUT; Etki, s. 68 vd.

işgücü maliyetleri üzerinden rekabet sürdürülemeyeceği gibi, işletmelerin katma değer payları da düşecektir. Bu durum, günümüzdeki yüksek büyüme oranlarına rağmen, istihdam yaratılamamasının nedenlerinden biridir[784].

Türkiye'de büyümenin ve istihdam artışının sağlanması için DYY'lara büyük önem verilmektedir. Ancak, yapılan DYY'lar temizleme etkisi yaratmaktadır. Ayrıca, DYY'lar küresel katma değer zincirlerinin emek yoğun imalat aşamalarını gerçekleştirmek üzere yapılmaktadır[785]. Çokuluslu bir işletme Türkiye'ye, özellikle serbest bölgelere, yatırım kararı alırken, kurulan üretim tesisi dışında, zincirin diğer halkalarının sağlayacağı maliyet tasarrufunu da dikkate almaktadır[786]. Bu bağlamda, formel sektörün enformel sektördeki bağları çokuluslu işletmelere istenen maliyet tasarrufunu sağlamaktadır. Dolayısıyla, DYY'lar da enformel istihdamı artırmaktadır[787].

[784] ÖZEREN; s. 242.
[785] ERDUT; Etki, s. 73.
[786] TOKATLI; Asymmetrical, s. 85.
[787] Bkz. CARR, CHEN; s. 5.

SONUÇ

Günümüzde, sermaye birikim sürecinin değişimine ve yenilenmesine bağlı olarak, ekonomik büyüme ve işsizlik kavramları da dönüşüme uğramaktadır. Gerçekten, büyüme uluslararası mali piyasalara daha bağımlı hale gelirken, katma değer oluşumu da küresel katma değer zincirlerinde işletmeler arasındaki hiyerarşik ilişkilere göre biçimlenmektedir. Öte yandan, işsizlik ve istihdam arasındaki sınırlar belirsiz hale gelmektedir. Bireyler çalışıyor olmalarına rağmen yoksullaşmakta, iş ve gelir güvencesi ile sosyal korumadan yoksun kalmaktadır. Çalışma süreleri belirsizleşirken, işgücü piyasasında enformelleşme kendini göstermektedir. Bu nedenle, büyüme ve işsizlik kavramları tartışmaya açılmalı, küresel ekonominin işleyişi ve sosyal politikanın amaçları doğrultusunda yeniden tanımlanmalıdır.

Bu bağlamda, Türkiye'de ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin çözümlenmesi de küresel ekonominin işleyişine bağlıdır. Dünya genelinde Altın Çağ boyunca sağlanan istikrarlı ve yüksek büyüme oranları, yerini 1980 sonrasında istikrarsız ve düşük büyüme oranlarına bırakmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'deki koşulların anlaşılması için küresel ekonomide büyüme ve işsizlik ilişkisinin incelenmesi gereklidir.

Fordist dönem boyunca ekonomik büyüme üretime bağlı olarak gerçekleşmiştir. Gerçek sektörde katma değer artışına bağlı olarak yaratılan gelir, üretim faktörleri arasında, genellikle toplu pazarlık sistemi aracılığıyla paylaşılmıştır. Uzun dönemli ve istikrarlı ücret artışları, talep yönlü ekonomi politikalarının uygulanmasını sağlamıştır. Böylece, talep artışlarına bağlı olarak, yatırımlar teşvik edilmiş, ulusal sınırlar içinde sermaye birikimi sağlanmıştır.

Ancak, 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde, mal ve hizmet arzı ile sermaye birikiminin ulusal talep hacmine bağlı olarak kısıtlanması, ekonomilerin krize girmesine neden olmuştur. Ekonomik krizden çıkmak için, 1980'lerin başından itibaren hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler ulusal piyasalarını serbestleştirmiştir. Böylece, ithal ikameci büyüme stratejisi yerine, dışa ticarete

yönelik büyüme stratejisi benimsenmiştir. Gelişmiş ekonomilerde başlayan bu dönüşüm, gelişmekte olan ülkelerde ve yıkılan Sovyet bloğundaki ülkelerde yapısal uyum politikalarının uygulanması sonrasında, tüm dünyaya egemen olmuştur.

Bu bağlamda, arz yönlü yeni liberal ekonomi politikaları başat hale gelirken, düzenleme biçimi serbest piyasa ekseninde dönüştürülmüştür. Dolayısıyla, rekabetin ve serbest piyasa mekanizmasının işleyişinin sağlanması için kamu müdahalesi istenmemektedir. Bu nedenle, 1980 sonrasında kamunun ekonomiye müdahalesi, özelleştirmelerle hızla azaltılmıştır. Piyasaların serbestleştirilmesine koşut olarak, yabancı sermaye hareketleri ile uluslararası ticaret hacmi hızla artmaktadır.

Mali piyasaların serbestleştirilmesiyle yabancı tasarruflara dayalı yatırımların ve dolayısıyla büyümenin gerçekleşeceği varsayılmaktadır. Ancak, ülkeler arasındaki sermaye yoğunluğunun farklılığı ve mali piyasaların birbirine eklemlenmesi spekülatif sermaye hareketlerini artırmıştır. Ulusal mali piyasalardaki döviz kuru ve faiz oranlarının farklılığı, yabancı sermayeyi çekmektedir. Böylece, gelişmekte olan ülkeler çekebildikleri yabancı sermaye oranında ekonomilerini canlandırmakta ve büyümektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme eğilimi, sermaye hareketlerindeki dalgalanmalara bağlı olarak kırılgan hale gelmektedir.

Üstelik, yabancı sermaye girişleri yatırıma dönüşmemektedir. Sermaye girişleri yerel para birimini değerli kılarken, sermaye girişlerini artırmak için faiz oranları yüksek tutulmaktadır. Bu nedenle, mali piyasalar yüksek faiz ve arbitraj geliri sağlamaktadır. Dolayısıyla, yerel sermayenin mali piyasalara yönelmesi, yabancı sermaye girişlerinin temizleme etkisi yaratmasına neden olmaktadır. Gerçekleşen DYY'lar ise, üretime değil, tüketime ve yüksek getiri sağlayan emlak piyasası gibi alanlara yönelmektedir.

Ani sermaye çıkışları karşısında ortaya çıkan mali krizler, ekonomik krize dönüşmektedir. Sonuçta, ekonomi küçülürken, işsizlik artmakta, ücretler düşmektedir. Kriz sonrası 3 - 4 yıllık süreçte, ücret düzeyleri ve işsizlik oranları kriz öncesi dönemdeki düzeylerine çekilememektedir. Böylece, krizlerin maliyeti işgücü

piyasasına yansıtılmaktadır. Gerçekten, mali krizler sonrasında, işgücü piyasaları enformelleşmekte ve yoksulluk da artmaktadır. Ayrıca, mali krizler sonrasında birkaç yıllık yüksek oranlı büyüme eğilimi, krizlerin etkisini ortadan kaldıramamaktadır. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerle daha sık kriz yaşayan gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik başarım bakımından ıraksama eğilimi gözlenmektedir.

Serbest piyasa ekonomisinin uygulamaya konulması adına, kamunun ekonomiye müdahalesi azaltılmaktadır. Bu nedenle, krizler sırasında ve sonrasında, kamu müdahalesi zayıf kalmaktadır. Ayrıca, merkez bankaları araç ve amaç bağımsızlığına kavuşturulmuştur. Merkez bankaları krizlere karşı önlem olarak, rezerv birikimine yönelmektedirler. Ancak, bu, yüksek miktardaki dövizin ve döviz cinsinden yatırım aracının atıl kalması anlamına gelmektedir. Ayrıca, kriz sırasında bu rezervler kısa sürede erimektedir. Öte yandan, mali piyasaya karşı sorumlu olmaları nedeniyle ve sermaye girişlerinin istikrarını sağlama adına, araç bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. Gerçekten, kamu müdahalesi ve merkez bankaları sadece faiz dışı fazla yaratma ve fiyat istikrarını sağlama amacına yönelik olarak, ellerindeki araçları kullanabilmektedirler. Ancak, faiz dışı fazla, yerel ekonominin daralmasına neden olmaktadır. Öte yandan, yerel para biriminin değerlenmesi nedeniyle, fiyat istikrarı amacına bağlı kalınması dış ticaret açıklarını artırmaktadır.

Gerçekten, günümüzde gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret hacminin artması, dış ticaret açığındaki artışlarla bakışımlıdır. Öte yandan, uluslararası ticaretin işleyişi, Heckscher - Ohlin ve Stolper - Samuelson teorilerine dayanmaktadır. Ancak, günümüzde uluslararası ticaret, nihai mal ve hizmetlerin ticaretinden çok, küresel katma değer zincirlerindeki üretim süreçlerinin işleyişine dayanmaktadır. Dolayısıyla, rekabet salt karşılaştırmalı üstünlüklere değil, aynı zamanda ve özellikle mutlak üstünlüklere göre de biçimlenmektedir. Gerçekten, küresel katma değer zincirlerindeki egemen işletmeler, taşeronlarının karşısına çıkardıkları akıcılık engelleri ile onların zincirde yükselmelerini engellemekte ya da belirli bir noktaya kadar kontrollü olarak yükselmelerine izin vermektedirler. Uluslararası ticaret hacmini artıran da zincirdeki taşeronların üretim süreçlerini ithal edip, işleyerek, ihraç etmeleridir. Böylece, uluslararası ticaret zincirdeki işletmeler

arasında gerçekleşirken, kendine özgü bir piyasa mekanizması oluşmaktadır. Dolayısıyla, egemen işletmeler, fiyat ve ücret üzerinde belirleyicidir.

Taşeron işletmeler kendi ülkelerindeki ya da benzer ülkelerdeki diğer taşeron işletmelerle rekabet halindedir. Bu nedenle, zincirde kalabilmek için, egemen işletmelere ihraç ettikleri üretim süreçlerinin fiyatlarını düşürmek zorunda kalmaktadırlar. Ancak, işgücü dışındaki girdi maliyetlerini belirleyen, egemen işletmenin talepleridir. Dolayısıyla, taşeron işletmeler işgücü maliyetleri üzerinden rekabet etmektedir. Bu nedenle, daha az işçiyle daha uzun çalışma sürelerinde üretimi gerçekleştirerek işgücü maliyetlerini en aza indirmektedirler. Öte yandan, sabit işgücü maliyetlerini azaltmak için, işgücü piyasasının esnekleştirilmesini istemektedirler ve enformel piyasadaki taşeron işletmelerle bağlantı kurmaktadırlar.

Bu yapı iki kutuplu bir sistem oluşturmaktadır. İlk kutup, üretimin işgücü maliyetleri üzerinden rekabetle sürdürüldüğü maliyet merkezleridir. İkinci kutup ise, bilgi ve sermayeye dayalı rekabet gücüne sahip, üretim sürecinin bütününe egemen olan ve tüketimin gerçekleştiği katma değer merkezleridir. Bu sistemde, ilk kutuptan ikincisine katma değer akışı gerçekleşmektedir. Türkiye, 1980 sonrasında uygulanan ekonomi ve sanayi politikaları ile işgücü piyasası düzenlemeleri sonucu ilk kutupta yer almaktadır.

Gerçekten, Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 Kararları ve 1989 yılında mali piyasaların serbestleştirilmesiyle, serbest piyasa ekonomisine geçmiş ve küresel ekonomiyle eklemlenmiştir. Böylece, ithal ikameci büyüme stratejisi, yerine ihracata yönelik büyüme stratejisi uygulanmaya başlamıştır. Bu dönüşüm süreci, yapısal uyum politikalarının uygulanmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Sermayenin kıt oluşu, yabancı tasarruflarla ve DYY'larla büyüme eğilimine neden olmaktadır. Ancak, sermaye hareketlerini çekebilmek için, düşük döviz kuru ve yüksek faiz oranlarının uygulanması yüzde 30'lara varan arbitraj gelirlerine neden olmaktadır. Böylece, mali piyasanın sağladığı yüksek getiriler, spekülatif sermaye hareketlerini çekerken, ekonomi kırılganlaşmaktadır. Gerçekten, bu kırılganlık

1990'lı yılların ortasından beri, sıkça yaşanan ekonomik krizlerle kendini göstermektedir. Ekonomi, krizler sonrasında küçülürken, diğer maliyet merkezlerine benzer bir biçimde, işsizlik artmakta ve yapısallaşmaktadır.

Öte yandan, küresel katma değer zincirlerinde yer alan Türk işletmeleri, akıcılık engelleri nedeniyle zincirde yükselememektedir. Bu nedenle, emek yoğun üretim aşamalarında, maliyet üstünlüğüne dayalı rekabet stratejisi uygulanmaktadır. Gerçekten, Türkiye'nin sanayi yapısında küçük ve enformel işletmelerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Türkiye'deki işletmeler düşük katma değerli emek yoğun (ara) ürünlerin imalatında ve yüksek katma değerli ürünlerin emek yoğun montaj aşamalarında uzmanlaşmaktadır.

Bu bağlamda, Türkiye ekonomisi yabancı sermaye girişleriyle büyümektedir. Ancak, küresel ekonomideki dalgalanmalar nedeniyle ekonomi kırılgan bir nitelik kazanmaktadır. Öte yandan, gerçek sektördeki işletmeler üretim sürecinin bütününe egemen değildir. Bu nedenle, işletmelerin gelirleri küresel katma değer zincirlerindeki egemen işletmelerin belirlediği üretim süreçlerinin fiyatlarına bağlıdır. Ancak, işletme sahipleri ve girişimciler katma değer paylarını artırabilmek için işgücü maliyetlerini azaltmaya çabalamaktadırlar. Dolayısıyla, üretimde daha az işgücü istihdam edilmekte ve enformel işgücü piyasası büyümektedir.

Hem mali piyasa, hem de küresel katma değer zincirleri üzerinden gelir akışının gerçekleşmesi yatırımları engellemektedir. Öte yandan, yerel işletmeler ve sermaye yüksek getiri sağlayan mali piyasalara yönelmektedir. Böylece, spekülatif sermaye hareketlerinin neden olduğu büyüme sonucunda artan gelir, yatırımlara dönüşmemekte ve istihdam artmamaktadır.

Gerçekten, diğer maliyet merkezlerine benzer bir şekilde, Türkiye'de de işgücü piyasası eğretileşmektedir. Bir yandan yeni istihdam olanakları yaratılamazken, diğer yandan işgücü piyasası enformelleşmektedir. Taşeron işletmeler zincir içindeki yerlerini korumak için, işgücü maliyetleri üzerinden rekabet etmeye çalışmakta, bu nedenle de işgücü piyasasının esnekleştirilmesi istenmektedir.

Bu koşullar altında, istihdam edilenlerin iş, gelir ve sosyal güvencelerden yoksun kaldıkları görülmektedir. Dolayısıyla, istihdam edilenlerle işsizler arasındaki farklılıklar da azalmaktadır. Öte yandan, kıdem sürelerinin kısaldığı dikkate alındığında, bireylerin işsizlik ve istihdam edilme devinimi içinde oldukları görülmektedir.

Bir başka sorun ise, işgücü piyasasından dışlanmanın yaygınlaşmasıdır. 2000'li yıllara gelindiğinde işgücüne dahil olmayan nüfusun, işgücünü aştığı görülmektedir. Özellikle, iş aramayıp çalışmaya hazır olanların sayısı sürekli artmaktadır. Bireylerin iş bulma ümidini kaybedip, aktif iş aramanın maliyetlerinden kaçınmak için işgücü piyasası dışında kaldıkları görülmektedir. Böylece, tanım olarak işsizlik oranları da, gerçek durumdan daha düşük hesaplanmaktadır. Ancak, Türkiye'de 2000'li yıllarda türetilmiş işsizlik oranları yüzde 20'lerin üzerinde olup, artış eğilimi sürmektedir.

İşgücü talebinin, mal ve hizmet talebine bağlı olduğu bilinmektedir. Ancak, günümüzde işgücü talebi, mali piyasalara ve egemen işletmelerin belirlediği katma değer payına bağlıdır. Yerel işletmeler yüksek getirisi olan mali piyasalara yönelmekte, bu nedenle de istihdam artışı sağlayacak yatırımlar gerçekleşmemektedir. Öte yandan, bir katma değer zincirinde kalabilmek ve katma değer payını koruyabilmek işgücü maliyetlerinin düşürülmesine bağlıdır. Bu nedenle, taşeron işletmeler esnek çalışma biçimleriyle, daha az işçiyi daha uzun çalışma süreleriyle istihdam etme eğilimindedir. Bu nedenle, işletmeler yeniden yapılanma adı altında işçi çıkarmaktadır. Ayrıca, sabit işgücü maliyetlerini azaltmak için, enformel sektöre yönelmektedirler. Böylece, enformel ekonomi genişlemektedir.

İşgücü piyasası esnekleşirken, mali piyasada oluşan bir krizin ya da zincirin üst basamaklarından gelen siparişlerin azalmasının (ya da kesilmesinin) maliyeti işgücü piyasasına yansıtılmaktadır. Gerçekten, kriz sonrası dönemlerde, işsizliğin ve enformel istihdamın arttığı, ücretlerin azaldığı görülmektedir. Böylece, işgücü piyasası eğretileşerek, bu özellikleri yapısallaşmaktadır.

Öte yandan, kamunun hızla ekonomiden çekilmesi, işsizlik sorunuyla mücadelede de etkinliğini azaltmaktadır. Ayrıca, özelleştirmeler sonrasında işten çıkarmaların arttığı da bilinmektedir. Devletin temel ekonomik görevi, faiz dışı fazla ve fiyat istikrarını sağlayarak borç çevrimini gerçekleştirmeye indirgenmiştir. Böylece, hem elindeki kaynaklar, hem de ekonomik gücü bakımından istihdam yaratmaya yönelik politikaları uygulayamamaktadır. Gerçekten, yapısal uyum programları çerçevesinde, devletin böyle bir amacı da yoktur.

Günümüzde, mali piyasaların biçimlendirdiği spekülatif bir büyüme eğilimi yaşanmaktadır. Ancak, bu sayede sağlanan gelir, yine mali piyasa aracılığıyla ulusal sınırların dışına çıkmaktadır. DYY'lar hem temizleme etkisi yaratmakta, hem de tüketime yönelik sektörlere yönelmektedir. Öte yandan, gerçek sektördeki işletmeler küresel katma değer zincirlerine bağımlıdır. Zincirin işleyişi, yaratılan katma değerin bir kısmının dışarıya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenlerle, işgücünün elde ettiği katma değer payı da azalmaktadır. Bu, ücretlerin azalmasının yanı sıra, işsizliğin artışıyla da gerçekleşmektedir. Öte yandan, istihdam edilmek de, artık iş, gelir ve sosyal güvencelere sahip olmak anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla, günümüzde işsizlik, yasal tanımlamaların ötesinde, daha geniş bir anlam ve önem taşımaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR*

AKGEYİK, Tekin; "Türkiye'de İnsan Kaynakları Yönetimi," ed. Alpay HEKİMLER; AB-Türkiye ve Endüstri İlişkileri. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004, s. 645-657.

AKYÜZ, Yılmaz; BORATAV, Korkut; "The Making of the Turkish Financial Crisis," World Development. Vol. 31, No. 9, 2003, s. 1549-1566.

AKYÜZ, Yılmaz; FLASSBECK, Heiner; KOZUL-WRIGHT, Richard; "Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası," der. A. H. KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 475-514.

AKYÜZ, Yılmaz; From Liberalization to Investment and Jobs: Lost in Translation. Discussion Paper 2006/3, Turkish Economic Association, 2006.

ANSAL, Hacer; KÜÇÜKÇİFTÇİ, Suat; ONARAN, Özlem; ORBAY, Benan Zeki; Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000.

ANWAR, Tilat; Impact of Globalization and Liberalization on Growth, Employment and Poverty: A Case Study of Pakistan. Discussion Paper No. 2002/17. World Institute for Development Economics Research, 2002.

ARI, Aylan; "Küreselleşme ve Kuralsızlaştırma," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 10, 2006, s. 23-29.

ARIN, Tülay; "Türkiye'de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması," der. A. H. KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel

* Dipnotlarda kullanılan kısaltmalar koyu renk dizilmiştir.

Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 569-609.

ATTANASIO, Orazio P.; PICCI, Lucio; SCORCU, Antonello E.; "Saving, Growth, and Investment: A Macroeconomic Analysis Using A Panel Of Countries," The Review Of Economics and Statistics. Vol. 82, Iss. 2, 2000, s. 182-211.

BAIR, Jennifer; "Global Capitalism and Commodity Chains: Looking Back, Going Forward," Competition and Change. Vol. 9, No.2, June 2005, s. 153-180.

BAIR, Jennifer; PETERS, Enrique Dussel; "Global Commodity Chains and Endogenous Growth: Export Dynamism and Development in Mexico and Honduras," World Development. Vol. 34, No. 2, 2006, s. 203-221.

BAKER, Dean; GLYN, Andrew; HOWELL, David; SCHMITT, John; "Labor Market Institutions and Unemployment: Assessment of the Cross-Country Evidence," David HOWELL (Ed.); Fighting Unemployment: The Limits of Free Market Orthodoxy. Oxford University Press Inc., New York, 2005, s. 72-109.

BEAUGRAND, Philippe; And Schumpeter Said, 'This is How Thou Shalt Grow': The Further Quest for Economic Growth in Poor Countries. Working Paper No. 04/04, International Monetary Found, 2004.

BELEK, İlker; Postkapitalist Paradigmalar. 2. Baskı, Sorun Yayınları, İstanbul, 1999.

BERTH, Hendrik; FÖRSTER, Peter; BRÄHLER, Elmar; "Arbeitlosigkeit, Arbeitsplatzunsicherheit und Lebenszufriedenheit: Ergebnisse einer Studie bei jungen Erwachsenen in den neuen Bundesländern," Sozial und Praventivmedizin. Vol. 50, Iss. 6, 2005, s. 361-369.

BERTHOLD, Norbert; NEUMANN, Michael; "Der gemeinsame Europäische Arbeitsmarkt: Wunschdenken oder Realität," Wirtschaftswissenschaftliches Studium. Vol. 33, Iss. 7, 2004, s. 386-393.

BİÇERLİ, M. Kemal; Çalışma Ekonomisi. Genişletilmiş 3. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2005.

BORATAV, Korkut; "**Dünya** Ekonomisinde Değişimler ve Türkiye'ye Yansımaları," 31. İktisatçılar Haftası, İstanbul, 4-7 Nisan 2007, (Yayınlanmamış Tebliğ).

BORATAV, Korkut; "**Yabancı** Sermaye Girişlerinin Ayrıştırılması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular," der. A. Haşim KÖSE; İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. İletişim, 2003, s. 17-30.

BOYER, Robert; "Do **labour** institutions matter for economic development? A 'régulation' approach for the OECD and Latin America with an extension to Asia," Ed. Gerry RODGERS; Workers, Institutions and Economic Growth in Asia. International Institute for Labour Studies, Geneva, 1994, s. 25-112.

BOYER, Robert; "**How** and why capitalismis differ," Economy and Society. Vol. 34, No. 4, 2005, s. 509-557.

BOYER, Robert; "Is a **finance**-led growth regime a viable alternative to Fordism? A preliminary analysis," Economy and Society, Vol.29, No.1, 2000, s.111-145.

BRANDOLINI, Andrea; CIPOLLONE, Piero; VIVIANO, Eliana; Does the ILO definition capture all unemployment?. Temi di discussione No. 529, Banca D'Italia, December 2004.

BRESSER-PEREIRA, Luiz Carlos; "The Growth Cum Foreign Savings Strategy And The Brazilian Economy Since The Early 1990s," Paper presented to the

panel “Alternative Development Strategies for Latin America” at the United Nations Conference on Trade and Development XI Conference. São Paulo, June 12-18, 2004.

BULUTAY, Tuncer; “İktisat Kuramı, Eğitim ve Gelir Bölüşümü,” İktisat İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa: 241, 2004, s. 5-70.

CARR, Marilyn; CHEN, Martha Alter; Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor. Working Paper on the Informal Economy, Employment Sector, International Labour Office, Geneva, 2002.

CERNY; Philip G.; “Restructuring the state in a globalizing world: capital accumulation, tangled hierarchies and the search for a new spatio-temporal fix,” Review of International Political Economy. Vol. 13, Iss. 4, 2006, s. 679-695.

CERRA, Valerie; SAXENA, Sweta Chaman; Growth Dynamics: The Myth of Economic Recovery, Working Paper No. 147, International Monetary Found, 2005.

CHO, Joonmo; “Flexibility, Instability and Institutional Insecurity in Korean Labor Market,” Journal of Policy Modeling. Vol. 26, Iss. 3, 2004, s. 315-351.

COE, M. Neil; HESS, Martin; YEUNG, Henry Wai-chung; DICKEN, Peter; HENDERSON, Jeffrey; “Globalizing regional development: a global production networks perspective,” Transaction of the Institute of British Geographers. Vol. 29, Iss. 4, 2004, s. 468-484.

COLANDER, David D.; Macroeconomics. 5. Edition, Mc Graw Hill/Iwin, New York, 2004.

COSTAILE, Lilia; SCAZZIERI, Roberto; Social Models, Growth and the International Monetary System: Implications for Europe and the United States. PERI Working Paper Series No.: 117, Political Economy Research Institute University of Massachusetts Amherst, 2006.

CULPEPER, Roy; Approaches to Globalization and Inequality Within the International System. Overarching Concerns Programme Paper No. 6. United Nations Research Institute for Social Development, 2005.

De MEDEIROS, Carlos Aguiar; "High Wage Economy, Sloanism and Fordism: The American Experience During The Golden Age," http://www.race.nuca.ie.ufrj.br/nuca-wp/papers/sep/mesa03/camedeiros.dot, (09.12.2005).

De VROEY, Michel; "Keynes, Lucas and involuntary unemployment: a reply to Hayes," Cambridge Journal of Economics. Vol. 30, No. 3, 2006, s. 479-482.

DİE; 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2003.

DOĞRUEL, Fatma; DOĞRUEL, A. Suut; "**Türkiye**'de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar," Der. Ahmet Haşim KÖSE; Fikret ŞENSES; Erinç YELDAN; İktisat Üzerine Yazılar II- İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar- Oktar Türel'e Armağan. 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 401-428.

DOĞRUEL, Fatma; DOĞRUEL, A. Suut; Bıçak Sırtında **Büyüme** ve İstikrar: Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail, Türkiye. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

DPT; Ekonomik Gelişmeler. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Mart 2007.

DREHER, Axel; "IMF and Economic Growth: The Effects of Programs, Loans, and Compliance with Conditionality," World Developtment, Vol. 34, No. 5, 2006, s. 769-788.

DURMUŞ, Mustafa; "Pazar Erişimi, Yoksulluk ve Büyüme," İktisat, İşletme ve Finans. Yıl: 18, Sa. 204, Mart 2003, s. 88-100.

EASTERLY, William; "What did structural adjustment adjust? The association of policies and growth with repeated IMF and World Bank adjustment loans," Journal of Development Economies. Vol. 76, 2005, s. 1-22.

EASTERLY, William; RITZEN, Josef; WOOLCOCK, Michael; "Social Cohesion, Institutions, and Growth," Economics and Politics. Vol. 18, No.2, 2006, s. 103-120.

ECKEL, Carsten; "Labor Market Adjustment to Globalization: Unemployment Versus Relative Wages," North American Journal of Economics and Finance. No. 14, 2003, s. 173-188.

EDWARD, Peter; "Examining Inequality: Who Really Benefits from Global Growth?" World Development. Vol. 34, No. 10, 2006, s. 1667-1695.

EKİN, Nusret; Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları. İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 2000-33, İstanbul, 2000.

EPSTEIN, Gerald; Employment-Oriented Central Bank Policy in an Integrated World Economy: A Reform Proposal for South Africa. Political Economy Research Institute, Working Paper Series No. 39, 2002.

ERCAN, Fuat; "Türkiye'de Yapısal Reformlar," haz. Fuat ERCAN, Yüksel AKKAYA; Kapitalizm ve Türkiye I: Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi. Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 369-429.

ERCAN, Hakan; "İstihdamsız Büyüme: Verimlilik Artışı Mı, Yeni İş Yasası Mı? Bir Ön Değerlendirme," Ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam Kaynaklar ve Etkileri. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 173-184.

ERDAL, Fuat; "Stand-by Düzenlemeleri ve Piyasa Ekonomisi," İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Yıl 18, Sa: 212, 2003, s. 57-70.

ERDEM, Nilgün; "Finansal Krizler: Türkiye, Meksika ve Güney Kore Deneyimleri," Haz. Fuat ERCAN, Yüksel AKKAYA; Kapitalizm ve Türkiye I. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 269-293.

ERDUT Tijen; İnsan **Kaynakları** Yönetimi ve Endüstri İlişkilerinde Değişim. TÜHİS, İzmir, 2002.

ERDUT, Tijen; "**İstihdam** ve İstihdam Edilebilirlik," Mercek. Yıl 7, Sa: 27, 2002, s. 80-91.

ERDUT, Tijen; "İş ve Gelir **Güvence**si," I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, 2004, s. 131-155.

ERDUT, Tijen; "İşgücü Piyasasında **Enformelleşme** ve Kadın İşgücü," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 6, 2005, s. 11-51.

ERDUT, Tijen; **Çalışma** Yaşamının Kalitesi. DİSK, Ankara, 2006.

ERDUT, Tijen; Yeni **Teknoloji**lerin İş İlişkileri Üzerindeki Etkisi. TÜHİS, İzmir, 1998.

ERDUT, Zeki; "**Dönüşüm** Sürecinde İşgücü Piyasaları," 31. İktisatçılar Haftası, İstanbul 4-7 Nisan 2007, (Yayınlanmamış Tebliğ).

ERDUT, Zeki; "Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal **Etki**leri," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 12, 2007, s. 53-82.

ERDUT, Zeki; "**Liberal** Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 2, 2004, s. 11-37.

ERDUT, Zeki; **Rekabet**in İşgücü Piyasasına Etkisi. TÜHİS, İzmir, 1998.

ERTÜRK, Korkut; "Parasal Kriz Teorileri Üzerine Notlar," der. A. Haşim KÖSE; İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. İletişim, 2003, s. 225-244.

ESPING ANDERSEN, Gosta; Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford University Press Inc., New York, 1999.

European Commission; Regulation No. 1897/2000, Official Journal of the European Communities, L. 228, 8 September 2000, s. 18-21.

Eurostat; Employment rate – total. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/ … (27,04,2007).

Eurostat; GDP per capita in PPS. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/... (27,04,2007).

Eurostat; Real GDP growth rate. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/... (27,04,2007).

Eurostat; Unemployment rate – total. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/ … (27,04,2007).

EYCK, Kim Van; Flexibilizing Employment: An Overview. SEED Working Paper No. 41, In Focus Programme on Boosting Employment trough Small Enterprise

Development Job Creation and Enterprise Department, International Labour Office, Geneva, 2003.

FOLEY, Duncan K.; MICHEL, Thomas R.; Growth and Distribution. Harvard University Press, London, 1999.

FOUCAULT, Michel; "Yönetimsellik," (Çev. Osman AKINHAY; Ferda KESKİN), Yay. Haz. Ferda KESKİN; Entelektüelin Siyasi İşlevi, Seçme Yazılar I. 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 264-287.

GALLIE, Duncan; Resisting Marginalization: Unemployment Experience and Social Policy in the European Union. Oxford University Press Inc., New York, 2004.

GARRIDO, Luis; TOHARA, Luis; "What does it take to be (counted as) unemployed? The case of Spain," Labour Economics, Vol. 11, Iss. 4, 2004, s. 507- 523.

GÄRTNER, Manfred; Macro Economics. Person Education, London, 2003.

GELLERT, Paul K.; "The Shifting Natures of 'Development': Growth, Crisis, and Recovery in Indonesia's Forest," World Development. Vol. 33, No. 8, 2005, s. 1345-1364.

GEREFFI, Gary; HUMPHREY, John; STURGEON, Timothy; "The governance of global value chains," Review of International Political Economy. Vol.12, Iss.1, 2005, s. 78-104.

GHOSE, Ajit K., Capital Inflows and Investment in Developing Countries. Employment Strategy Papers No. 2004/11. International Labour Office, Employment Strategy Department, 2004.

GILPIN, Robert; Global Political Economy: Understanding The International Economic Order. Princeton University Pres, Princeton, 2001.

GÖKTAŞ YILMAZ, Özlem; "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi," İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı: 2, 2005, s. 63-76.

GRAMM, L. Cynthia; SCHNELL, John F.; "The Use of Flexible Staffing Arrangements in Core Production Jobs," Industrial and Labor Relations Review. Vol. 54, No. 2, 2001, s. 245-258.

GUILIANI, Elisa; PIETROBELLI, Carlo; REBELLOTI, Roberta; "Upgrading in Global Value Chains: Lessons from Latin American Clusters," World Development. Vol. 33, No. 4, 2005, s. 549-573.

GUY, Frederick; "Strategic bundling: Information products, market power, and the future of globalization," Review of International Political Economy. Vol. 14, Iss. 1, 2007, s. 26-48.

GÜZEL, Ali; "İş Yasasına Göre Alt İşveren Kavramı ve Asıl İşveren – Alt İşveren İlişkisinin Sınırları," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 1, 2004, s. 31-65.

HANSON, Gordon H.; Globalization, Labor Income, and Poverty in Mexico. NBER Working Paper Series No. 11027, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2005.

HARRISS-WHITE, Barbara; "Inequality at work in the informal economy: Key issues and illustrations," International Labour Review. Vol.142, No.4, 2003, s. 459-469.

HATMAN, Ülkü; "2003 Türkiye'sinde Esnekliğin İş Yasası ve Sendikal Harekete Etkileri," Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı. Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, Yayın No. 85, İstanbul, 2003, s. 337-352.

HAYES, M. G.; "Comment: Lucas on involuntary unemployment," Cambridge Journal of Economics. Vol. 30, No. 3, 2006, s. 473-477.

HEINTZ, James; "Beyond **Sweatshops**: Employment, Labor Market Security and Global Inequality," Antipode. Vol. 36, Iss. 2, 2004, s. 222-226.

HEINTZ, James; "Low-wage manufacturing and global commodity **chains**: a model in the unequal exchange tradition," Cambridge Journal of Economics. Vol. 30, Iss. 4, 2006, s. 507-520.

HEINTZ, James; **Globalization**, economic policy and employment: Poverty and gender implications. Employment Strategy Papers No. 2006/3, International Labour Office Employment Strategy Department, Geneva, 2006.

HEINTZ, James; POLLIN, Robert; Informalization, Economic Growth and Challenge of Creating Viable Labor Standards in Developing Countries. Working Paper Series No. 60, Political Economy Research Institute of Massachusetts Amherest, 2003.

HIRSHMAN, Albert O.; "Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi," Yay. Haz. Fikret ŞENSES; Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi. 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 23-53.

HUDSON, Ray; "New Geographies and Forms of Work and Unemployment and Public Policy Innovation in Europe," Tidschrift voor Economische en Sociale Geografie. Vol. 93, No.3, 2002, s. 316-335.

HUGES, Bertrand; “The wage-labour nexus and the employment system,” Regulation Theory: The State of Art. Ed. Robert BOYER, Routhledge, Florance, KY, USA, 2001, s. 80-86.

HUMPHREY, John; SCHMITZ, Hubert; “How Does Insertion in Global Value Chains Affect Upgrading in Industrial Clusters?” Regional Studies, Vol: 36, Iss. 9, 2002, s. 1017-1027.

ILO; A Fair **Globalization**: Creating Opportunities For All. International Labour Office, World Commission On The Social Dimension of Globalization, Geneva, 2004.

ILO; **Changing** Patterns in The World of Work. Report of The Director-General, International Labour Conference 95th Session 2006, Report I (C). International Labour Office, Geneva, 2006.

ILO; Global Employment **Trends** 2007, Brief. International Labour Office, Geneva, 2007.

ILO; Growth, Investment and Jobs: The International **Financial** Dimension. GB. 294/WP/SDG/2, Geneva, November, 2005.

ILO; **Macroeconomic** policy for growth and employment. International Labour Office, Governing Body, Committee on Employment and Social Policy, GB.291/ESP/1, 291st Session, Geneva, November 2004.

ILO; Policy Coherence: Growth, **Investment** and Employment. International Labour Office, Governing Body, Working Party on The Social Dimension of Globalization, GB.295/WP/SDG 295th Session, Geneva, 2006.

ILO; The 20 Key Indicators of the Labour Market. http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/kilm/indicators.htm#kilm8, (10. 11. 2006).

ILO; World Employment **Report** 2004-2005. International Labour Office, Geneva, 2005.

ISLAM, Iyanatul; "Circumventing macroeconomic conservatism: A policy framework for growth, employment and poverty reduction," International Labour Review. Vol. 144, No. 1, 2005, s. 55-83.

İSMİHAN, Mustafa; ÖZCAN, Kıvılcım Metin; "Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları: 1960-2004," İktisat İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa: 241, Nisan 2006, s. 74-86.

İZMEN, Ümit; "Geçmişte ve Günümüzde Büyüme Stratejisi Uygulamaları," Makroekonomik Çerçeve Dinamikleri/Strateji. TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No.1, İstanbul, 2005, s. 17-71.

JALILIAN, Hossein; KIRKPATRICK, Colin; PARKER, David; "The Impact of Regulation on Economic Growth in Developing Countries: A Cross-Country Analysis," World Development. Vol. 35, No. 1, 2007, s. 87-103.

JANSEN, Marion; LEE, Eddy; Trade and Employment, Challenges for Policy Research. International Labour Office and The Secretariat of World Trade Organization, Switzerland, 2007.

JENKINS, Rhy; Globalization, Production and Poverty. WIDER, Research Paper No. 2005/40, June 2005.

JESSOP, Bop; "Küreselleşme ve Mantık(sızlık)ları Üzerine Düşünceler," der. Betül YARAR, Alev ÖZKAZANÇ; Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet. İletişim, İstanbul, 2005, s. 267-299.

JONES, Charles I. (çev. Sanlı ATEŞ; İsmail TUNCER); İktisadi Büyümeye Giriş. Literatür Yayınları, İstanbul, 2001.

JUILLARD, Michel; "Accumulation regimes," Ed. Robert BOYER; Regulation Theory: The State of Art. Routhledge, Florance, KY, USA, 2001, s. 153-160.

KAPAR, Recep; Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi. Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul, 2005.

KARLUK, S. Rıdvan; Uluslararası Ekonomi. Yenilenmiş 5. Baskı, İstanbul, 1998.

KAZGAN, Gülten; Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001: 'Ekonomi Politik' Açısından Bir İrdeleme. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

KELLER, Berndt; "The Hartz Commission Recommendations and Beyond: An Intermediate Assessment," The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations. Vol. 19, Iss. 3, 2003, s. 363-386.

KEPENEK, Yakup; YENTÜRK, Nurhan; Türkiye Ekonomisi. 16. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004.

KIELY, Ray; "Neo liberalism revised? A critical account of World Bank concepts of good governance and market friendly intervention," Capital and Class. Iss. 64, 1998, s. 63-88.

KIM, Doh-Khul; "Unionization, Unemployment, and Growth in Korea: A Co-integration Approach," Atlantic Economic Journal. Vol. 33, No. 2, 2005, s. 225-233.

KINGDON, Geeta; KNIGHT, John; "The measurement of unemployment when unemployment is high," Labour Economics. Vol. 13, Iss. 3, 2006, s. 291-315.

KIRKPATRICK, Colin; NIXON, Frederick; "Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon ve İstikrar Politikaları," (Çev. Sedef ÖZTÜRK), Yay. Haz. Fikret ŞENSES; Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi. 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 129-172.

KIZILIRMAK, A. Burça; "Türkiye Özel İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi," ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkiler. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 133-145.

KIZILTAN, Alaattin; ERSUNGUR, Ş. Mustafa; "Türkiye Ekonomisinde Sektörlerin İstihdama Etkisindeki Değişim," Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. C. 19, Sa: 2, Eylül 2005, s. 37-47.

KOSE, M. Ayhan; PRASAD, Eswar S.; TERRONES, Marco E.; How Do Trade and Financial Integration Affect The Relationship Between Growth and Volatility? Discussion Paper No. 2252, Forschuninstitut zur Zukunft der Arbeit, Bonn, 2006.

KOYUNCU, Murat; ŞENSES, Fikret; "Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa: 3, 2004, s. 11-52.

KUCERA David; "Core Labour Standards and Foreign Direct Investment, International Labour Review. Vol. 141, No. 1-2, 2002, s. 31-69.

KUTAL, Gülten; "Türkiye'de İstihdam Politikaları, Esneklik ve Yeni İstihdam Türleri," ed. Alpay HEKİMLER; AB-Türkiye ve Endüstri İlişkileri. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004, s. 121-136.

LARSEN, Christian Albrekt; “Structural unemployment. An analysis of recruitment and selection mechanisms based on panel data among Danish long-term unemployed,” International Journal of Social Welfare. Vol. 12, No. 3, 2003, s. 170-181.

LEE, Kye Woo; CHO, Kisuk; “Female labour force participation during economic crises in Argentina and the Republic of Korea,” International Labour Review. Vol. 144, No. 4, 2005, s. 423-449.

LINDH, Thomas; “Age structure and economic policy; The case of saving and growth,” Population Research and Policy Review. Vol. 18, No. 3, 1999, s. 261-277.

LOAYZA, Norman; SCHMIDT-HEBBEL, Klaus; SERVÉN, Luis; “What Drives Private Saving Across The World?” The Review of Economics and Statistics. Vol. 82, No. 2, 2000, s. 165-181.

MAHAJAN, Jayashree; VAKHARIA, Asoo J.; “Determining firm-level IT investment to facilitate value chain activities: Should spillovers accruing to value chain members be incorporated?” European Journal of Operational Research. Vol. 156, Iss. 3, 2004, s. 665 – 682

MAJID, Nomaan; “The working **poor** in developing countries,” International Labour Review. Vol. 140, No. 3, 2001, s. 271-291.

MAJID, Nomaan; Economic **growth**, social policy and decent work. Employment Paper No. 2001/19, International Labour Office, Geneva, 2001.

McGREGOR, Sue; “Structural Adjustment Programmes and Human Well-being,” International Journal of Consumer Studies. Vol. 29, Iss. 3, 2005, s. 170-180.

MILBERG, William; "The changing **structure** of trade linked to global production systems: What are the policy implications?," International Labour Review. Vol. 143, No. 1-2, 2004, s. 46-89.

MIOTTI, Luis; SACHWALD, Frédérique; The "Old Economy" In The New Globalization Phase. Institut Français des Relations Internationales, Paris, 2006.

MORIN, Marie-Laure; "Labour law and new forms of corporate organization," International Labour Review. Vol.144, No.1, 2005, s. 5-30.

MUQTADA, M.; Macroeconomic stability, growth and employment; Issues and considerations beyond the Washington Consensus. Employment Paper No. 48, International Labour Office, Geneva, 2003.

NICHOLS, Theo; SUĞUR, Nadir; Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika. İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

NUNNENKAMP, Peter; The German Automobile Industry and Central Europe's Integration into The International Division of Labour: Foreign Production, Intra-industry Trade, and Labour Market Repercussions. Papeles del Este No. 9, Universidad Complutense Madrid, 2004.

OECD; Economic Policy Reforms: **Going** for Growth. OECD Publications, Paris, 2006.

OECD; **Ekonomik** Büyümeyi Anlamak. TÜSİAD Yayını, Yayın No. TÜSİAD-T/2005-04-392, İstanbul, 2005.

ONARAN, Özlem; "**İşsizlik** ve Alternatif Politikalar," Türkiye'de İşsizliğin Çözüm Yolları ve Sendikalar Çalışma Grubu, DİSK, İstanbul, 14 Nisan 2007 (Yayınlanmamış Tebliğ).

ONARAN, Özlem; **Wage** Share, Globalization and Crisis: The Case of The Manufacturing Industry in Korea, Mexico, and Turkey. Working Paper No. 132, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherst, 2007.

ÖKE, M. Kemal; KURT, Senem; "Yeni Süreç ve Sendikaların Temsil Sorunu," der. A. H. KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 399-426.

ÖNGEN, Tülin; Prometheus'un Sönmeyen Ateşi. Geliştirilmiş 2. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

ÖZEREN, Suat; "2001 Krizi Sonrası Ekonomik Büyüme, istihdamdaki Gelişmeler ve Beklentiler," ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkileri. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 231-245.

ÖZGÜVEN, Ali; İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması. Filiz Kitapevi, İstanbul, 1988.

ÖZTÜRK, Melda; "Sermaye Birikiminde Zorunlu Bir Uğrak Olarak Kriz," Kapitalizm ve Türkiye I. haz. ERCAN, Fuat; AKKAYA, Yüksel; Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınlar, Ankara, 2005, s. 13-36.

ÖZUĞURLU, Metin; " 'Küresel Fabrikanın' Doğuşu ve Yükselişi," Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı. Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası, Yayın No. 85, İstanbul, 2003, s. 197-217.

PALPACUER, Florence; GIBSON, Peter; THOMSEN, Lotte; "New Challenges for Developing Country Suppliers in Global Clothing Chains: a Comparative European Perspective," World Development, Vol. 33, No. 3, 2005, s. 409-430.

PAMUK, Şevket; "Karşılaştırmalı Açıdan Türkiye'de İktisadi Büyüme, 1880-2000," Der. Ahmet Haşim KÖSE; Fikret ŞENSES; Erinç YELDAN; İktisat Üzerine Yazılar I- Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar; Korkut Boratav'a Armağan. 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 383-399.

PARDO, Isabel; "Growth, Convergence, and Social Cohesion in the European Union," International Advances in Economic Research, Vol. 11, 2005, s. 459-467.

PETERSON, Wallace C.; Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme. Atatürk Üniversitesi Yayınları No.73, Erzurum 1994.

PETIT, Pascal; "From cumulative growth to regulation theory," Regulation Theory: The State of Art. Ed. Robert BOYER, Routhledge, Florance, KY, USA, 2001, s. 168-173.

POLLIN, Robert; BURNS, Justine; HEINTZ, James; "Global apparel production and sweatshop labour: raising retail price finance living wages?" Cambridge Journal of Economics. Vol. 28, Iss. 2, 2004, s. 153-171.

POLSKI, Margaret; "Growth and Change in the New Economy: Opportunities and Challenges," ed. AUDRETSCH, David B.; WELFENS, Paul J.J.; The New Economy and Economic Growth in Europe and the US. Springer, 2002, s. 293-305.

PRASAD, Eswar S.; RAJAN, Raghuran; Modernizing China's Growth Paradigm. International Monetary Found Policy Discussion Paper No. 3, 2006.

RAMASAMY, R.; "Labour and Globalization: Towards a New Internationalism?" Labour, Capital and Society. Vol. 38, Iss. 1-2, 2005, s. 5-35.

REYNOLDS, Lloyd G.; "Üçüncü Dünya Ekonomilerinde Uzun Vadeli Büyüme – Tarihsel Perspektiften Ekonomik Kalkınma," Yay. Haz. Fikret ŞENSES; Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi. 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 53-63.

ROBINSON, Peter; "Insecurity and the flexible workforce: Measuring the ill-defined" Ed. Edmund HERRYD; Insecure Workforce. Routhledge, Florance, KY, USA, 2000, s. 25-37.

RODRIK, Dani; **Rethinking** Growth Strategies. WIDER Annual Lecture 8, 2005.

RODRIK, Dani; Yeni **Küresel** Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Dışa Açılma Nasıl Gerçekleştirilmeli?. Sabah kitapları, İstanbul, 2000.

SAPANCALI, Faruk; 1980 Sonrası **Ekonomik** Gelişmelerin İşgücü Piyasasına ve Çalışma Koşullarına Etkisi. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1997.

SAPANCALI, Faruk; Sosyal **Dışlanma**. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005.

SAPIR, André vd.; An Agenda for a Growing Europe. Oxford University Pres Inc., New York, 2004.

SAVAŞ, Vural; İktisatın Tarihi. 4. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2000.

SEYMEN, Dilek; "Dünya Ticaretindeki Yeni Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi," Haz. Fuat ERCAN, Yüksel AKKAYA; Kapitalizm ve Türkiye I. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 295-333.

SOIDRE, Tiiu; "Unemployment risks and demands on labour market flexibility: an analysis of attitudinal patterns in Sweden," International Journal of Social Welfare. Vol. 13, Iss. 2, 2004, s. 124-133.

SOMEL, Cem; "KİT'ler ve Özelleştirme: Emek Açısından Bir Değerlendirme," TES-İŞ Dergisi. Sa: 1, Şubat 2006, s. 57-63.

SPENCER, David A. ; "Work for all those who want it? Why the neoclassical labour supply curve is an inappropriate foundation for the theory of employment and unemployment," Cambridge Journal of Economics. Vol. 30, No. 3, 2006, s. 459-472.

STANDING, Guy; "The **notion** of structural unemployment," International Labour Review. Vol. 122, No. 2, 1983, s. 137-153.

STANDING, Guy; Unemployment and **Income** Security. International Labour Organization, Geneva, 2000.

STIGLITZ, Joseph E.; "Capital-market Liberalization, Globalization, and the IMF," Oxford Review of Economic Policy. Vol. 20, No.1, 2004, s. 57-71.

STIGLITZ, Joseph E.; OCAMPO, José Antonio; SPIEGEL, Shari; FFRENCH-DAVIS, Ricardo; NAYYAR, Deepak; Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization, and Development. Oxford University Press Inc., New York, 2006.

STOCKHAMMER, Engelbert; The Rise of European Unemployment: A Synopsis. Working Paper Series No. 76. Political Economy Research Institute, 2004.

ŞEN, Sabahattin; "Yeni İş Yasasında Alt İşverenlik," Sendikal Notlar. Sa: 19, 2003, s. 85-101.

ŞENGÜL, Ahmet; DEĞİRMEN, Süleyman; "Kısa Süreli Sermaye Hareketlerinin Türkiye'nin Ekonomik Büyümesine Etkisi: Sermaye Piyasası ve Bankacılık Kanalı," ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkiler. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 79-96.

ŞENSES, Fikret; "Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme; Nereden Nereye?," Yay. Haz. Fikret ŞENSES; Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi. 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 93-128.

ŞENSES, Fikret; TAYMAZ, Erol; "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?" der. A. Haşim KÖSE; İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. İletişim, 2003, s. 429-461.

ŞİRİNER, İsmail; DOĞRU, Yılmaz; Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politiği: 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme. Dipnot Yayınları, Ankara, 2006.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı; 1986-2006 Dönemi Aylık Merkez Yönetim Borç Stoku Verileri. http://www.treasury.gov.tr/stat/... (30,05,2007).

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı; Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Nisan 2007.

TABB, William K.; "Capital, Class and the State in the Global Political Economy," Globalizations. Vol. 2, No.1, 2005, s. 47-60.

TALAS, Cahit; **Ekonomik** Sistemler. 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

TALAS, Cahit; Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika **Tarih**i. Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

TAYMAZ, Erol; KILIÇASLAN, Yılmaz; "Sınai Yapısı, Yapısal Değişim ve Üretkenlik," İktisat İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa: 247, 2006, s. 5-23.

TAYMAZ, Erol; SUİÇMEZ, Halit; Türkiye'de Verimlilik, Büyüme ve Kriz. Tartışma Metni 2005/4, Türkiye Ekonomi Kurumu, Nisan 2005.

TEMİZ, Hasan Ejder; Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri. Birleşik Metal İşçileri Sendikası, İstanbul, 2004.

TOBIN, Damian; "Economic Liberalization, the Changing Role of the state and 'Wagner's Law': China's Development Experience since 1978," World Development. Vol. 33, No.5, 2005, s. 729-743.

TOKATLI, Nebahat; "**Asymmetrical** Power Relations and Upgrading among Suppliers of Global Clothing Brands: Hugo Boss in Turkey, Journal of Economic Geography. Vol. 7, No. 1, 2007, s. 67-92.

TOKATLI, Nebahat; "**Networks**, Firms and Upgrading within the Blue-Jeans Industry: Evidence from Turkey," Global Networks. Vol. 7, Iss. 1, 2007, s. 51-68.

TUNCER, İsmail; ÖZUĞURLU, Yasemin; "Türkiye ekonomisinde büyüme ve sektörel üretkenlik analizleri: Bölgesel karşılaştırmalar 1980-2000," İktisat İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa: 240, 2006, s. 56-74.

TÜİK; Eğitim Durumuna Göre İşgücü Durumu. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=571, (16,05,2007).

TÜİK; **Esas** İşlerinden Dolayı Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=549, (16,05,2007).

TÜİK; İstatistik Göstergeler 1923-2005. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2006.

TÜİK; İş Arama Sürelerine Göre İşsizler. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=578, (16,05,2007).

TÜİK; İşgücüne Dahil **Olmayan**ların Yıllar ve Cinsiyetine Göre İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=545, (16,05,2007).

TÜİK; Kurulan ve Kapanan Şirketler Yıllık 2004. Haber Bülteni, Sa. 16, 28 Ocak 2005.

TÜİK; Kurulan ve Kapanan Şirketler Yıllık 2006. Haber Bülteni, Sa. 13, 26 Ocak 2007.

TÜİK; **Kurumsal** Olmayan Sivil Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=542, (16,05,2007).

TÜREL, Oktar; "Ekonomik Büyüme, İstihdam ve Sendikalar: Uzun Döneme Bakış," ODTÜ Gelişme Dergisi. C. 20, Sa: 1-2, 1993, s. 229-250.

TÜRKAN, Ercan; Türkiye'de **İşgücü**nün Yapı ve Nitelikleri: Gelişme ve Değerlendirmeler. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 16 Aralık 2005.

TÜRKAN, Ercan; Türkiye'de Üretimin İthalat ve İhracat **Bağımlı**lığı. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2006.

Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu; Büyüme Stratejileri. Tartışma Metni No. 2003/5, Türkiye Ekonomi Kurumu, 2003.

TÜSİAD; Seçilmiş Sektör Kurum Politika Örnekleri. TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No. 2, TÜSİAD, 2005.

ul HAQUE, Irfan; Globalization, Neoliberalism and Labour. Discussion Paper No. 173, United Nations Conference on Trade and Development, July, 2004.

UN; World Economic and Social **Survey** 2006, Diverging Growth and Development. United Nations, New York, 2006.

UN; World Economic Situation and **Prospects** 2007. United Nations, New York, 2007.

US, Vuslat; "Kayıtdışı Ekonomi," İktisat İşletme ve Finans Dergisi. Yıl 20, Sa: 230, 2005, s. 95-109.

UTKULU, Utku; ÖZDEMİR, Durmuş; "Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth in Turkey," Economics of Planning. Vol. 37, No. 3/4, 2004, s. 245-266.

van der HOEVEN, Rolph; LÜBKER, Malte; Financial Openness and Employment: A Challenge for International and National Institutions. Draft for Discussion, International Policy Group, International Labour Office, Geneva, 2005.

van DOOREN, Robine; "La Laguna: of Exporting jeans and changing labour relations," Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Vol 97, No. 5, 2006, s. 480-490.

VISER, Jelle; "Union membership statistics in 24 countries," Monthly Labor Review. Vol. 129, Iss. 1, 2006, s. 38-49.

von WESTERNHAGEN, Natalja; Systemic Transformation, Trade and Economic Growth. Physica Verlag, Heidelberg, 2002.

VOYVODA, Ebru; "Türkiye Ekonomisinde Kamu Maliye Politikaları ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme," ed. Bilin NEYAPTI; Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkiler. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006, s. 63-78.

VOYVODA, Ebru; YELDAN, Erinç; "Turkish Macroeconomics under the IMF Program: Strangulation of the Twin-Targets, Lopsided Growth and Persistent Fragilities," Paper presented to the Annual Congress of the Chamber of Engineers and Architects. Ankara, December 2005.

WALLERSTEIN, Immanuel; Tarihsel Kapitalizm. Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

WB; Turkey Labour Market Study. World Bank, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region, 2006.

WELSHMAN, John; "The concept of the unemployable," Economic History Review. Vol. LIX, Iss. 3, 2006, s. 578-606.

YALINPALA, Jale; "Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri," Der. SOYOK, Alkan; Küreselleşme, İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar. Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 263-304.

YAVAN, Zafer Ali; Türkiye'de İşsizlik: Yapısal ve Yapısal Olmayan Özellikleri. TÜSİAD Tartışma Tebliğleri Dizisi-1. TÜSİAD, İstanbul, 1997.

YAY, Gülsün; "Büyümenin Determinantları," İktisat'ın Dama Taşları: Ekoller-Kavramlar – İz Bırakanlar III. İÜ İktisat Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi, İstanbul, 2003, s. 104-143.

YELDAN, Erinç; "Neoliberal **Global** Remedies: From Speculative-led Growth to IMF-led Crisis in Turkey," Review of Radical Political Economics. Vol. 38, No. 2, 2006, s. 193-231.

YELDAN, Erinç; "**Neoliberalizm**in İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme," der. A. H. KÖSE vd.; İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 427-452.

YELDAN, Erinç; "**Türkiye** Ekonomisi'nde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi," Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sa. 1, 2004, s. 1-29.

YELDAN, Erinç; **Patterns** of Adjustment under the Age of Finance: The Case of Turkey as a Peripheral Agent of Neoliberal Globalization. Working Paper No. 126, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherest, 2007.

YENTÜRK, Nurhan; "Birikimin Kaynakları?" Der. A. Haşim KÖSE vd; İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 463-503.

YILMAZ, Koray R.; "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Bikrimi – Sınıf Merkezli Bir Çerçeve," Yay. Haz. Fuat ERCAN; Yüksel AKKAYA; Kapitalizm ve Türkiye I. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 211-238.

YÜCEOL, Hüseyin Mualla; "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri," İktisat, İşletme ve Finans. Yıl 21, Sa: 243, 2006, s. 81-95.

ZAGLER, Martin; "Does economic growth exhibit a different impact on job creation and job destruction?" Scottish Journal of Political Economy. Vol. 53, No. 5, 2006, s. 672-683.

ZIMMERMANN, Klaus F.; European Labour Mobility: Challenge and Potentials. Discussion Paper No.1410. Institut zur Zukunft der Arbeit, Bonn, November 2004.